

Sabine Florence Fabijanec

DRUŠTVENA I KULTURNA ULOGA ZADARSKOG TRGOVCA U XIV. I XV. STOLJEĆU

Sabine Florence Fabijanec
Odsjek za povijesne znanosti
ZDPZ HAZU
Zagreb

UDK 338+339(091)(497.5Zadar)“13/14”
930.85(497.5)“04/14”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14.6.2004.
Prihvaćeno: 21.10.2004

Autorica sveobuhvatno prikazuje društvenu i kulturnu ulogu trgovaca u srednjovjekovnom Zadru. Razmatra se staleška pripadnost trgovaca i njihova politička uloga, gospodarska podloga njihova društvenog statusa te njihov obiteljski život, doprinos kulturnom životu i razvoju Zadra i izričaji pobožnosti.

Ključne riječi: Dalmacija, Zadar, srednji vijek, društveni i kulturni život, trgovci.

Kad se spominju trgovci, prva se idejna asocijacija odnosi na njihovo poslovanje, tj. kako spretno rukovode financijskim transakcijama i kako putuju svijetom; u tom smislu u prethodnim radovima iznijeli poslovanje zadarskih trgovaca, ali i njihovo podrijetlo. Između srednjeg vijeka i modernog doba uočava se jaka kulturološka i mentalna promjena na području mediteranskih komuna, a i izvan njih.¹ Za takve promjene su najzaslužniji trgovci i, općenito, poslovni ljudi.

Dok u stranoj historiografiji već postoje brojna istraživanja o poslovnim ljudima i posebice o trgovcima,² hrvatska historiografija nudi do sada samo manji broj radova. Jedna je skupina radova posvećena dubrovačkom trgovcu Beni Kotruljeviću,³ a dva članka, od

¹ Za proces promjena mentaliteta u Engleskoj, vidi: Richard H. Britnell, *The Commercialisation of English Society 1000-1500*, Manchester-New York, 1996.

² Armando Saponi, *Le marchand italien au Moyen Age*, Pariz, 1952.; *Lettres d'un marchand vénitien Andrea Berengo (1553-1556)*, ur. Ugo Tucci, Pariz, 1957.; Yves Renouard, *Les hommes d'affaires italiens au Moyen Age*, Pariz, 1968.; Jacques Le Goff, *Marchands et banquiers du Moyen Age*, Pariz, 1980.; Jacques Favier, *De l'or et des épices, naissance de l'homme d'affaires au Moyen Age*, Pariz, 1987.; Iris Origo, *Le marchand de Prato. La vie d'un banquier toscan au XIVe siècle*, Pariz, 1989.; Henri Jorda, *Le Moyen Age des marchands: l'utile et le nécessaire*, Pariz, 2002.; Sergio Anselmi, *Mercanti, corsari, disperati e streghe*, Bologna, 2000.; Peter Spufford, *Power and Profit. The Merchant in medieval Europe*, New York, 2002.; Giacomo Todeschini, *I mercanti e il tempo. La società cristiana e il circolo virtuoso della ricchezza fra Medioevo ed Età Moderna*, Bologna, 2002.

³ Beno Kotruljević, *O trgovini i o savršenom trgovcu*, prir. Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Zagreb, 1985.; *Dubrovačanin Benedikt Kotruljević, hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, ur. Vladimir Stipetić i Mladen Habek, Zagreb, 1996.

⁴ Tomislav Raukar, Ser Baptista de Augubio, civis Spaleti, *Congressi sulle relazioni tra le due Spende adriatiche*, no. 2 – *I rapporti demografici e popolativi*, Roma, 1981., str. 151-183; C. Čičin-Šain, Pisma Marka Kavanjina

kjih je jedan za kasnije razdoblje, posvećena su splitskim trgovcima.⁴ Ako se izuzmu radovi posvećeni zadarskom gospodarstvu općenito, koji usputno spominju pojedine poduzetnike, obrađene su biografije samo dvojice zadarskih trgovaca;⁵ o zadarskoj pak trgovačkoj zajednici sama sam objavila nekoliko radova.⁶ To je tek početak istraživanja, jer bi trebalo sustavno promatrati i suknare, krznare, bankare, mirodijare i ostale poduzetnike kad bi se htjelo dobiti potpuniju sliku zadarskog samostalnog poduzetništva.

Već se u XII. stoljeću gradovi osamostaljuju od vlastelinskoga gospodarenja, a trgovci stvaraju nov poredak u kojemu se sigurnost vlastelinstva i tradicije zamjenjuje s individualnošću i ekonomskom korisnošću. U XIV. stoljeću trgovci više nisu marginalizirani, nego ih čak i svećenstvo promatra s određenim respektom. No osim skupljanja dobara, trgovac želi učvrstiti ugled i ulogu u gradskoj zajednici.⁷ U tom su procesu Talijani bez premca. Već u XI. stoljeću oni pokreću tzv. "prvu gospodarsku revoluciju"⁸ na koju se – zahvaljujući pomorskom tehnološkom napretku, učvršćivanju organizacije poslovnih ljudi i uspostavi međunarodnih pravila gospodarenja, od 1250. do 1500. – nastavlja "druga gospodarska revolucija". Taj se talijanski model proširuje sve do sjevernih krajeva Europe.⁹ Primjerice u gradskim sredinama Francuske XIV. stoljeća proces doseže takve razmjere da termin "bourgeois" postaje čak istaknutiji od izraza "noble", učvršćujući se kao znak pripadnosti eliti.¹⁰

Gradska sredina sama po sebi omogućuje društveni napredak, u njoj i bogati trgovci uočavaju mogućnost porasta ugleda, uključujući se u financijska, sudska i administrativna tijela svojih gradova od XIV. stoljeća nadalje.¹¹ Već jedno stoljeće prije poslovni poduzetnici nastoje ukloniti stari patricijat iz gradskih vlasti, oslanjajući se donekle na korporacijske obrtničke udruge i na gornji sloj gradskog puka. Tako su, primjerice, u Flandriji trgovci najbrojniji, a pomoću svojih "ghilda" i vlastitih zakonskih mjera (*jus mercatorum*) odigrali su odlučujuću ulogu u razvoju gradova.¹²

splitskog trgovca iz prve polovine XVII. st., *Starine*, sv. 49, Zagreb, 1959., str. 105-226, posebice uvodna studija (str. 105-114).

⁵ Roman Jelić, Grgur Mrganić, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 6-7, Zadar, 1960., str. 487-508; Jakov Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385.*, Zadar, 2000., posebice uvodna studija (str. 9-34).

⁶ Profesionalna djelatnost zadarskih trgovaca u XIV. i XV. stoljeću, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, sv. 17, Zagreb, 1999., str. 31-60; Le sens de l'honneur chez quelques hommes d'affaires à Zadar au XIVe et au XVIe siècle, *Acta Histriae*, sv. 9, Koper, 2000., str. 99-110; Pojava profesije mercator i podrijetlo trgovaca u Zadru u XIV. i početkom XV. stoljeća, *Zbornik Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 19, Zagreb, 2001., str. 83-125; Dva trgovačka inventara kao pokazatelji ekonomskog i kulturnog života u Zadru u XIV. stoljeću, *Povijesni prilozi*, sv. 22, br. 25, Zagreb, 2003., str. 93-131.

⁷ Henri Jorda, *Le Moyen Age des marchands : l'utile et le nécessaire*, Pariz, 2002., str. 110, 112-113.

⁸ Rémy Volpi, *Mille ans de révolutions économiques. La diffusion du modèle italien*, Pariz, 2002., grafikon na str. 52.

⁹ Isto, str. 53, 55, 57, 61.

¹⁰ Georges Jehel-Philippe Racinet, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien à l'Orient musulman, V^e-XVe siècle*, Pariz, 1996., treći dio, pogl. 1: Statuts et types sociaux, str. 148.

¹¹ Isto, pogl. 2: Encadrement, solidarité, sociabilité, str. 160.

Namjera je ovim radom prikazati društveni položaj i djelatnost trgovaca unutar zadarskih bedema, to jest razjasniti nekoliko pitanja vezanih za njihov javni i privatni život, u skladu s uvodnim prikazivanjem ostalih europskih trendova. Tako ćemo provjeriti, u prvom dijelu, njihov politički utjecaj i njihovu gospodarsku podlogu te utvrditi njihovo staleško pripadanje, pomoću čega će se lakše razmotriti njihova financijska i politička moć.

No, s obzirom na to da se u Europi uočava i promjena mentaliteta, u drugom dijelu razmotrit ćemo obiteljski život trgovca i njihovo sudjelovanje u kulturnom životu grada. I na kraju, u kojoj su mjeri njihove financijske transakcije u skladu s vjerskim osjećajem.

1. STALEŠKA PRIPADNOST TRGOVCA I NJEGOVA POLITIČKA ULOGA

Načelo komuna na mediteranskom prostoru je samostalno uređivanje svih pitanja društvenoga, gospodarskog i političkog života zajednice, pri čemu se nastoji u što većoj mjeri izbjeći ovisnost o bilo kojoj političkoj vlasti,¹³ koja karakterizira centralizirani županjski sustav u unutrašnjosti zemlje.¹⁴ Pretkomunalni i komunalni okvir omogućio je specifični razvoj gradskih društava. Tijekom srednjeg vijeka društvo se postupno ustrojava i raslojava na one koji su smatrani zaslužnima za boljitak grada i one druge, manje zaslužne. Da bi se što bolje shvatilo kako su se u tu shemu uklapali trgovci, potrebno je ukratko prikazati društvenu podjelu srednjovjekovnih dalmatinskih komuna do njihova konačnog ustroja krajem XIV. stoljeća. Naime, tada se komunalno stanovništvo dijeli na tri glavne kategorije: plemiće, građane i stanovnike.¹⁵

a) Staleško ustrojstvo stanovništva

Prema izvorima iz XI. stoljeća, dalmatinska su se društva dijelila na dvije skupine, tj. na "veća" (maiores) i "manja" (minores), ovisno o njihovu imovnom stanju i političkoj djelatnosti.¹⁶ Iz prve se skupine stvara zajednica uglednih građana koja će u kasnijem razdoblju činiti plemićki sloj, tzv. patricijat (*nobiles cives*). Druga će se skupina dijelom izdići unutar puka u građanski sloj (*cives*), dok će se njezin preostali dio oblikovati u obične

¹² Isto, četvrti dio, pogl. 6: La société urbaine au service de l'économie, str. 241.

¹³ Tomislav Raukar, Društveni obzori srednjovjekovnog Zadra (U povodu 500. obljetnice zadarskog visokog školstva), *Croatia Christiana Periodica*, god. 19, br. 35, Zagreb, 1995., str. 155.

¹⁴ O odnosima karakterističnim za plemstvo i seljaštvo u unutrašnjosti, vidi: Tomislav Raukar, *Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 2002.

¹⁵ Povjesničar Grga Novak napisao je u svojoj knjizi *Prošlost Dalmacije* (Zagreb 2001., pretisak 1. izdanja iz 1944., str. 162) da se tri staleža, plemići, građani i pučani, odvajaju tek u XVII. stoljeću, no uvjereni smo da je taj proces okončan već u XV. stoljeću, barem u Zadru.

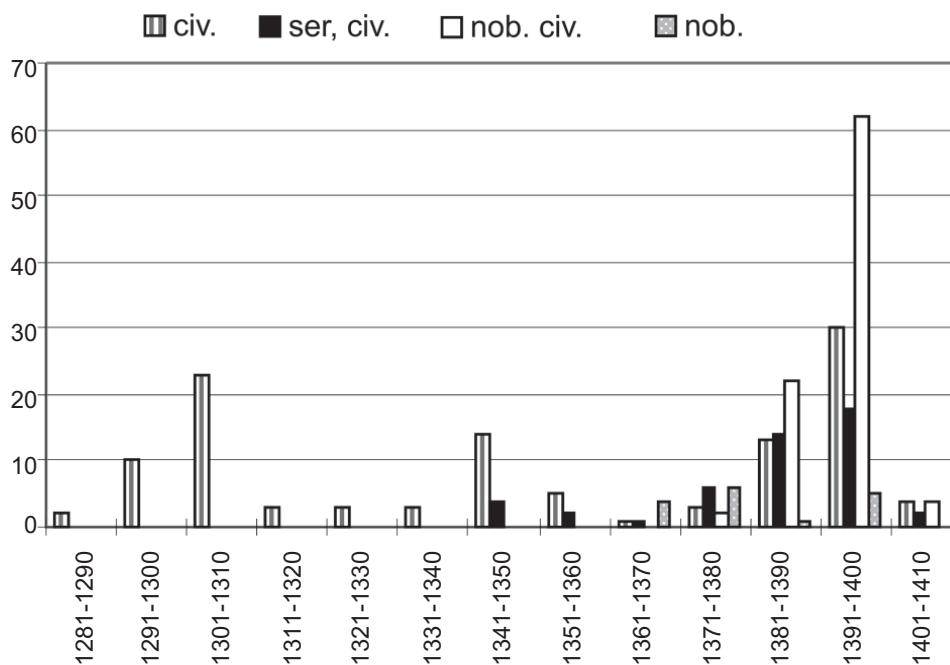
¹⁶ Raukar, Društveni obzori ..., str. 154; Opširnije o društvenom razvoju dalmatinskih gradova vidi: Lujo Margetić, Povezanost strukture hrvatskog društva i političkih odnosa u srednjem vijeku (do pojave staleža), *Rad HAZU*, knj. 487, Zagreb, 2003., str. 24-40, 131-134.

pučane (*habitatores*). Do druge polovine XII. stoljeća stanovništvo je bilo donekle kompaktna cjelina (*populus*) čiji su pripadnici još uvijek imali ista "građanska" prava. Ipak, već 1143. godine u Veneciji puk koji se okuplja pod nazivom *populus* tek potvrđuje odluke Vijeća mudrih što okružuje dužda i time gubi pravo prijedloga zakona.¹⁷ Tokom XIII. stoljeća započinje društveno raslojavanje, iako te podjele zapravo još nisu nepremostive. Pristup Velikom vijeću nastoji se regulirati tek od 1297. godine, poradi čega "vodeća klasa postoji pravno određena i u vrijeme". Tada se počinju jasno razlikovati plemići i puk te je pristup novih obitelji u vodeću skupinu otežan.¹⁸ Kako se sličan razvoj zbivao i u zadarskom društvu, s toga je gledišta potrebno iscrpnije prikazati kronologiju njegova raslojavanja od jedinstvenog *puka* do višestaleške zajednice.

– Razvoj staleškog ustrojstva

U izvorima se staleške razlike najprije uočavaju postupno preko tituliranja pojedinaca. Na temelju statističkog pregleda nazivlja koje se pojavljuje u bilježničkim knjigama

Tablica 1. Staleška raspodjela višega zadarskog društva po desetljećima

¹⁷ Philippe Braunstein-Robert Delort, *Venise, portrait historique d'une cité*, Pariz, 1971., str. 140.

¹⁸ Fernanda Sorelli, La società, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, II. L'età del comune, a cura di Giorgio Cracco e Gherardo Ortalli, Roma, 1995., str. 512-513.

ma, posebice u oporukama, u razdoblju od 1281. do 1410., može se pratiti razvoj društvene stratifikacije u Zadru (tablica 1.). Naime, tijekom vremena sve češće se uočava da se određeni status pažljivije bilježi uz ime osobe. Tako se uz oznaku pravnog položaja dodaju i one koje označuju društveni (staleški) status (*ser, nobilis vir, nobilis domina* i sl.). Izvori, dakle, navode osobe sintagmama: ime-*habitor*, *ser-ime-habitor*, *ser-ime* bez druge oznake, ime-*civis et habitator*, ime-*civis*, *ser-ime-civis*, te za najugledniji status oblik *ser-ime-nobilis civis*. U tablici smo prikazali samo naslove za one osobe koje su imale građanska prava (znači da su *habitatores* isključeni).

Do 1340-ih godina u društvu je samo jedna vrsta građana, koja se naziva *civis Jadre*. Između 1340. i 1370. neki se građani već ističu od drugih formulom *ser-ime-civis*, iz čega je uočljiv početak ustrojavanja gradskog patricijata unutar bedema. Taj se proces dalje osnažuje kada se u 70-im godinama toga stoljeća i pravno afirmira sloj gradskih patricija, koji od tada u izvorima nose titulu *nobilis civis*.

Prije tog razdoblja ljudi s titulom *civis* i *civis et habitator* još uvijek su osobe s građanskim pravima koje su potencijalni pripadnici zadarskog patricijata. Nakon tog razdoblja, oni koji se nisu uspjeli afirmirati u političkom životu kao članovi Velikog vijeća, nego samo uživaju ostala građanska prava, oslovljavaju se samo s *civis* ili *civis et habitator*, dok se preostali, prethodni građani (*cives*), koji su se uspjeli istaknuti u javnom i političkom životu, postupno afirmiraju kao zatvoreni sloj društva, patricijat s titulom *nobilis civis*.¹⁹

Usporedno s tim procesom treba promatrati i upotrebu termina kojima se oslovljavaju patriciji ili plemići izvan bedema. Za osobe oslovljene sa *ser-ime-habitor* (a poslije i *ser-ime-civis*), kako ćemo vidjeti u daljnjoj raščlambi statusa trgovaca, možemo uočiti da ti nazivi označuju dvije vrste ljudi: one strance koji su i prije dolaska u Zadar, u svojoj domovini, već bili plemići odnosno patriciji, ili strance za koje se smatralo da zavrjeđuju dodatnu počast, jer, zapravo, etimološki gledano, supstantiv *ser* može imati više značenja: patricijska titula ili naglašavanje ugleda.²⁰ Ipak, u nekim primjerima taj se supstantiv daje i onim zadarskim građanima (*cives*) koji su tijekom svog života u Zadru u nekoj drugoj gradskoj sredini postigli patricijski status.

¹⁹ Isti razvoj oblikovanja društva uočava se i u Veneciji, kada 1423. godine Narodna skupština definitivno nestaje, iako je *de facto* već stoljeće ranije prestala djelovati, vidi: Braunstein-Delort, *Venise ...*, str. 141.

²⁰ Iako izvjesni broj povjesničara poistovjećuje naziv *ser* s patricijskom, odnosno s plemićkom titulom, poput Olivera Jensa Schmitta, koji izričito piše: "*zentilhomeni, nobiles; angesprochen als ser*"; *Das venezianische Albanien (1392-1479)*, München, 2001., str. 124, ipak uočavamo, kada pogledamo u rječnike, da zapravo poistovječenost nije nužna. Naime, *sir, sire, ser* su kratice riječi *signore, signore, seigneur* koje i same imaju više značenja: vlasnik posjeda, knez, vladar, i gospodar, te gospodin, ali i titula iz poštovanja. U Engleskoj, prema francuskom *sire*, riječ *sir* označuje titulu rezerviranu za barune i vitezove, ali se također rabi i za osobe, iz poštovanja, kad im se ne zna ime. U Francuskoj se može odnositi i na Boga ili iz poštovanja na kralja. Pod *sere* je navedeno da je riječ ili o gospodinu (u smislu gospodara), ili o počasnoj tituli za čovjeka koji uživa ugled, tj. čovjeka koji je posebno obrazovan: Vidi: *Dizionario Italiano Sabatini Coletti*, Firenze, 1997., *signore, sir, sire, ser*; *Lo Zingarelli* (Cd book versione 1.06 Z1 © 1997 Zanichelli editore Bologna – LCO. GE. Informatica S.r.l.), Trento, 1998., *signore, signore, sir, sire, ser, sere*; Carolus Dufresne dominus Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. VII, Torino, Palermo, s. a., *ser*, str. 433-434.

Nakon utvrđivanja procesa raslojavanja društva, valja se kratko osvrnuti i na pravne razlike koje postoje u XV. stoljeću između ovako definiranih društvenih slojeva.

– *Habitatores*

Ta je kategorija općenito izbačena iz aktivnoga političkog života. Podrijetlom iz drugih komuna ili krajeva, *habitatores* su osobe koje su odlučile trajno se naseliti u Zadru. Iako mogu raspolagati s dostatnim приходima, nemaju pristup građanskim pravima. Najčešće su to bogati obrtnici (drvodjelci, brodograditelji, i sl.), strani poslovni ljudi, posebice oni iz Italije. Rijetko se uključuju u politička zbivanja. Međutim, nakon povratka mletačke vlasti 1410. godine, bogati pučani, s građanskim pravima ili bez njih, sjedinjeni kao *populus Jadre*, šalju Veneciji nekoliko zahtjeva, među kojima je i smanjenje plemićkih prava u upravljanju gradom.²¹

Mali obrtnici, ribari, kožari i sl., čija je interesna sfera usredotočena na grad i bližu okolicu, čine tzv. *popolo minuto*. To je sloj pučana sa skromnom privrednom djelatnošću, koja ne prelazi gradske okvire. Ta pučka sredina ne izražava posebna politička mišljenja, barem ne do XV. stoljeća. Ipak, sredinom XIV. stoljeća se i među njima razvija protuplemićko stajalište i želja za sprječavanjem patricijskog suprotstavljanja mletačkoj vladi radi očuvanja mirnog razvoja njihova obrta. S reformiranom Školom Sv. Jakova, 1458. godine, ta društvena skupina gubi sav politički izražaj. Tada seljaci, nadničari, ribari i sitni obrtnici brane i štite svoje radne interese isključivo putem profesionalnih bratovština, kojima su upravljali pisanim pravilima ("*regule*") prema sličnim načelima koja se mogu uočiti na cijelom mediteranskom prostoru.²² Venecija tolerira njihove zadrugarske djelatnosti, ali im ne dopušta da poprime ikakav politički oblik, poput onog reformirane Škole Sv. Jakova.

Posebnu kategoriju čine *forenses*. Strancem se smatra svatko tko ne potječe iz grada ili njegova distrikta. Ako se stranac trajno naseli u gradu, tada se uključuje među *habitatores*. No, strancima je ipak moguće postati i građanima. Prema zadarskom Statutu, strancu je zabranjeno osjećati se građaninom sve dok s cijelom obitelji ne dođe živjeti u grad.²³ Dakle, u slučaju da se stranac namjerava stalno naseliti u Zadru te uživati sva prava Zadranina, podnosi molbu gradskim mjerodavnim vlastima, tj. knezu i njegovim savjetnicima (za mletačkoga razdoblja) ili Velikom vijeću (za anžuvinskoga razdoblja). Tada nastavlja obavljati svoje dužnosti, plaćati gradske pristojbe i ostale daće.

²¹ O pokušajima i zahtjevima pučana u Zadru, vidi: Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik, 1990., str. 9-11.

²² O bratovštinama vidi opširnije: Irena Benyovsky, *Bratovštine na hrvatskim prostorima, Croatica christiana periodica*, sv. 22, br. 41, Zagreb, 1998., str. 137-159 i Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. st.*, Zagreb, 1951. Zanimljivo je promatrati kako se sličan proces odvija u islamskom dijelu Mediterana, s vremenskim odmakom. Naime, u Osmanskom Carstvu su cehovi, *ahî*, također bili važan čimbenik ekonomskog rasta u velikim gradovima bez obzira na vjersku opredijeljenost; o tome vidi opširnije: Halil Inalcik, *Ottoman Empire, The classical age 1300-1600*, London, 1973., str. 150-162.

²³ *Statuta ladertina cum omnibus reformationibus usque ad annum MDLXIII factis* (dalje: Statuta), ur. Josip Kolanović i Mate Križman, Zadar, 1997., knj. V, naslov IX, glava 35, str. 494-495.

– *Cives*

Građanstvo je prvi uvjet za sudjelovanje u javnom životu. *Civis* je pučanin koji uživa sva građanska prava, prvenstveno zbog svoga ekonomskog statusa.²⁴ Njegovo podrijetlo, bez obzira na to je li rođen u gradu, distriktu ili čak potječe iz neke druge komune, nije više važno ako je udovoljio uvjetima za stjecanje građanstva propisanim Statutom.

Ipak, političko izražavanje tog staleža ostaje ograničeno do XV. stoljeća. U razdoblju kad se osnivaju bratovštine, kao vjerske, društvene i strukovne udruge, jedino su putem Škole Sv. Jakova Galicijskog građani pučani u Zadru u mogućnosti izraziti svoja politička htijenja koja se u mnogo čemu razlikuju od plemićkog programa. Riječ je dakle o udruženju imućnih i bogatih ljudi, vlasnika nekretnina, poslovnih ljudi, bogatijih obrtnika, koji su isključeni iz djelovanja Velikog vijeća, ali koji se od 1407. godine organiziraju u sklopu "*Università dei Citadini et del Populo*."²⁵ Od tog razdoblja počinje i njihova politička borba s gradskim plemstvom.²⁶

– *Nobiles cives*

U Zadru se buduće plemićke obitelji mogu pratiti od kraja XII. stoljeća.²⁷ Tijekom dva stoljeća njihovi će članovi vladati javnim životom i sudjelovati u radu komunalnih vijeća te općenito u vlasti, čime se razlikuju od ostalog pučanstva. Dok se u Veneciji već krajem XIII. stoljeća (tzv. *Serrata* iz 1297.) ograničuje pristup u članstvo Velikog vijeća, čemu slijedi pravna raspodjela na dominantnu skupinu i ljude iz puka,²⁸ a u Dubrovniku formalno zatvaranje Velikog vijeća isključivo za "bolje ljude" stupa na snagu odlukom od 12. svibnja 1332.,²⁹ u Zadru je još do druge polovine XIV. stoljeća gradsko vijeće formalno otvoreno svim građanima: pučani još uvijek mogu ući u njega. Vijeće odabire nove potencijalne članove putem glasovanja većine, a sudjelovanje je u tom vijeću prva stuba političke karijere. No, u sljedećem razdoblju, kad se gradske upravne strukture dodatno razvijaju, izdvajanjem patricijata se postupno zatvara pristup njegovim privilegijima.³⁰ U Dalmaciji se proces zatvaranja okončao u XV. stoljeću;³¹ u Zadru plemići drže sve komunalne dužnosti i Veliko se vijeće 1472. zove "*consilium nobilium Jadrensiium*".³²

²⁴ Naime, dok su plemići i puk neravnopravni u političkom smislu, u okviru ekonomske djelatnosti imaju jednaka prava te su se tako upravo u drugoj polovini XIV. stoljeća istakli moćni pripadnici puka, *cives*, zahvaljujući ekonomskom uspjehu i usponu; Tomislav Raukar, *Zadar u XV. st. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977., str. 52.

²⁵ Tomislav Raukar-Ivo Petricioli-Fran Švelec-Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom*, Prošlost Zadra, sv. 3 (dalje: PZ 3), Zadar, 1987., str. 110.

²⁶ Raukar, *Zadar u XV. st. ...*, str. 52.

²⁷ Raukar, *Društveni obzori ...*, str. 155.

²⁸ Sorelli, *La società*, str. 510 i 513.

²⁹ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode*, Zagreb-Dubrovnik, 1999., str. 62.

³⁰ Raukar, *Zadar u XV. st. ...*, str. 53.

³¹ U Splitu već 1421. god. dužd Tommaso Mocenigo poveljom *Privilegium Spaleti* priznaje plemstvo kao politički stalež, odbacivši zahtjeve pučana za političkim pravima; Pederin, *Mletačka uprava ...*, str. 11.

Valja međutim još napomenuti da je proces zatvaranja velikih vijeća u komunalnim sustavima bio znatno poljuljan demografskim promjenama, tj. smanjenjem stanovništva, izazvanim kugom (koja nakon prve veće epidemije 1348. godine konstantno pogađa sve gradove) i ratovima. Promjene zbog tih razloga uočavaju se, primjerice, u sastavu Velikog vijeća u Veneciji, gdje su nakon rata za Chioggiu neke patricijske obitelji izbačene iz njegova članstva zbog nepoštivanja poreznih obaveza (1383. god.), dok su, umjesto njih, neki zaslužni građani uključeni u rad Vijeća kao tzv. "*case nuove*" (obično podrijetlom iz nepriznatih i izvanbračnih loza plemićkih rodova).³³ Istom se logikom u Kotoru, Šibeniku i Rabu, primjerice, u Vijeće prihvaćalo nove članove iz redova pučana, dok je jedino Dubrovnik imao ustrajan sustav monopolizirane vlasti.³⁴

Tijekom druge polovine XIV. stoljeća neki bilježnici i nadalje pri pisanju ugovora ne primjenjuju dosljedno razliku između *cives* i *habitatores*, posebice u razdoblju od 1353. do 1358., za vrijeme stvarne mletačke okupacije grada, kad su zaposleni isključivo strani talijanski notari, koji nisu bili upoznati sa stvarnošću društvenog ustroja niti su pridavali važnost političkoj situaciji (pri tome prvenstveno mislim na bilježnika Andriju iz Cantua). Bilježnik ponekad uz ime posebno značajnih osoba navodi retoričke ukrase poput "*nobilis*" ili "*ser*", iako oni još uvijek nisu isključivo pravno-politički opredijeljeni. Ipak, članstvo u vladajućoj eliti može se razabrati iz pripadnosti pojedinim obiteljima ili rodovima.³⁵ Time se može zaključiti da se navedeni *nobiles* tako tituliraju u izvorima više zbog svoje socio-kulturološke pripadnosti aristokraciji, koja vuče korijene iz XI. i XII. stoljeća, nego zbog političke uloge. U zadarskom Statutu također nema staleških razlika među stanovništvom, odnosno, ni u jednom zakonskom tekstu ne postoji odredba koja bi neplemićima osporavala pravo ulaska u komunalno vijeće,³⁶ što je i razumljivo budući da je Statut u svom temeljnom dijelu nastao prije konačne podjele građana. Političke i pravne razlike se ne odražavaju ni u svakidašnjem životu. S vremenom, status patricija se kristalizira i precizira do kraja XIV. stoljeća, kad se njihov dotadašnji društveni ugled i gospodarska snaga poistovjećuju s njihovim političkim i pravnim položajem. O ulasku

³² PZ 3, str. 104. U splitskoj Zlatnoj knjizi, odluka dužda datirana 30. siječnja 1461. ne samo da potvrđuje isključivost pripadnosti plemstva Vijeću grada – pozivajući se na odluku prijašnjega splitskog kneza Cristofora Marcella - nego specificira da samo plemići rođeni u zakonitu braku mogu biti članovi Velikog vijeća; *Zlatna knjiga grada Splita*, sv. I, prir. Vedran Gligo i Marin Berket, Split, 1996., dok. 56, str. 255.

³³ Jean-Claude Hocquet, *Venise au Moyen Age*, Pariz, 2003., str. 117-121.

³⁴ Janeković Römer, *Okvir slobode*, str. 67.

³⁵ Problem je da se tijekom istog razdoblja prezimena uglednih zadarskih obitelji tek oblikuju. Neka prezimena se pojavljuju već u XIII. stoljeću, ali se u većini slučajeva pripadnost određenoj obitelji iskazuje imenskom formulom u kojoj se pojedinac određuje imenima svog oca i djeda, dok se neko od tih imena ne uobičaji kao prezime (u latinskim dokumentima obično u ablativu s prijedlogom *de*). Tada neki građani nose svoje ime i ime oca, nakon kojih slijedi *de* s prezimenom obitelji. O tome vidi opširnije: Vesna Jakić-Cestarić, Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 19, Zadar, 1972., str. 99-166.

³⁶ PZ 3, str. 104.

u Veliko vijeće početkom XV. stoljeća odlučuju zadarski rektori (birani iz redova patricijata). Primjerice, 3. listopada 1406. trojica tadašnjih rektora prihvaćaju nekolicinu hrvatskih plemića iz zaleđa kao zadarske građane i članove zadarskog Vijeća.³⁷ Uočavamo da su novoprimiti članovi već bili plemići izvan Zadra te time udovoljavaju staleškim kriterijima za članstvo u Vijeću.

* * *

Dalmatinsko društvo je dakle poglavito podijeljeno na tri glavna sloja koja se u izvorima razlikuju po nazivima, a u svakidašnjem životu po vrstama djelatnosti, pravima i obvezama te po političkoj djelatnosti. No, makar je komuna organizirana s "jasno određenim staleškim okvirima",³⁸ trgovci ipak čine posebnu kategoriju. U Dalmaciji, kao i u susjednoj Italiji, trgovci, iako najčešće društveno karakterizirani pod nazivom "puka" (*popolo*), ne čine jedinstvenu klasu, dok bogati trgovci i bankari čine zapravo zasebnu kategoriju.³⁹ S vremenskim odmakom, sličan se proces zbiva i u istočnom, islamskom, dijelu Mediterana.⁴⁰ Naime, sama profesija zahtijeva pokretljivost i česta putovanja, a istodobno može znatno promijeniti financijsko stanje osobe koja se njome bavi, jer ako je trgovac spretna, zaradit će u relativno kratkom roku poprilično bogatstvo. Zbog te je promjenjivosti upravo zanimljivo promatrati društveni status trgovaca u Zadru te njihovu potencijalnu političku moć.

Prijašnji prikaz o društvenom ustrojstvu dalmatinskih komuna daje uvid u važnost pripadnosti određenom staležu jer ona uvjetuje mogućnosti političke djelatnosti. Na temelju statističkog proučavanja naziva trgovaca u vrelima, možemo označiti trendove društvene pripadnosti *mercatora* tijekom gotovo dva stoljeća.

b) Trgovac kao građanin

Gledajući u cjelini razdoblje od gotovo dva stoljeća, zadarski građani čine 39,5% cjelokupne trgovačke zajednice (v. tablicu 2.).

Od 192 trgovca nazočnih u Zadru, građanska pripadnost je u vrelima označena za njih 126, za njih sedam oznaka statusa varira zbog već navedenih razloga nemara talijanskih bilježnika u razdoblju političkog pritiska, a za njih 59 nemamo takvih podataka.

³⁷ Ferdo Šišić, Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga (dalje: Ljetopis), *Vjesnik Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljskog arhiva*, sv. 6, Zagreb, 1904., str. 1-59 (41).

³⁸ Raukar, *Zadar u XV. st. ...*, str. 52.

³⁹ Jacques Le Goff, *Marchands et banquiers du Moyen Age*, Paris, 1993., str. 47.

⁴⁰ U Osmanskom Carstvu, trgovci čine zasebnu kategoriju od tri produktivne klase, uz poljoprivrednike i obrtnike. Unutar poduzetničkog društva razlikuju se dvije vrste poslovnih ljudi. Udruge lokalnih proizvođača i prodavača robe su nazvane *esnâf* za vlasnike malih dućana, dok su one velikih poduzetnika koji putuju karavanama i preko mora zvane *tüccar* ili *bazirgân* tj. za trgovce u punom smislu, koji nisu podložni vladinim upravljanjem ostalim privrednim organizacijama. Istodobno, u velikim gradovima, kad jedan obrtnik postane dovoljno bogat i samostalan, smije napustiti svoju bratovštinu te postati trgovac; Inalcik, *The Ottoman Empire ...*, str. 150, 157, 161-162.

Tablica 2. Društvena pripadnost trgovaca⁴¹

Godine	Ser ... civis	Civis	Civis et habitator	Habitator	Ser ... habitator	Ser	Ništa/ miješano
1299.-1318.	–	3	–	3	–	–	10/2
1326.-1346.	–	–	–	1	–	–	8
1348.-1356.	–	2	1	8	11	2	12/4
1359.-1380.	3	3	3	19	–	1	19/1
1382.-1405.	1	3	2	2	2	1	5
1410.-1417.	1	6	–	–	–	1	3
1434.-1450.	30	5	4	3	1	4	2

Letimičan pogled na ove podatke svjedoči o činjenici da trgovac tada pripada dobrostojećemu građanskom sloju. No, u XV. stoljeću porast njegova društvenog ugleda je sve primjetniji s obzirom na nagli porast broja uglednih Zadrana označenih u dokumentima s naslovom *ser* (71% u drugoj fazi mletačke vladavine), s patricijskim pravima u gradovima i naseljima izvan Zadra ili čak pripadnika hrvatskih plemićkih obitelji, dok društveno niže pozicionirano pučanstvo gotovo nestaje. Za bolje razumijevanje kretanja društvene pripadnosti trgovaca koji prebivaju u Zadru, potrebna je detaljnija analiza, tj. analiza svakog staleža zasebno.

– *Habitatores*

Od ukupnog broja trgovaca, njih 60 ili 31,3% ima oznaku *habitor* (60 ako računamo i *civis et habitator*, iako je zapravo njih 56% stranaca (34 trgovca). Za razdoblja jake anžuvinske vlasti, između 1359. i 1380., njihov udio u ukupnom broju trgovaca doseže 19 ili 38,8%. U ranijem razdoblju (1348.-1356.), unutar skupine od trinaest nazočnih stranih trgovaca, 46% su zapravo članovi patricijskih obitelji u svojim rodnim gradovima. Međutim, neovisno o njihovom statusu u matičnom gradu, ti trgovci u Zadru nisu imali građanska prava i obveze. Na primjer, svi članovi obitelji de Valle nose naslov *ser* jer bi mogli biti

⁴¹ Tablica je kronološki podijeljena poglavito na temelju političkih promjena, ali i prema raspoloživim podacima. Prva grupa sastavljena je na temelju malog broja bilježničkih registara s kraja XIII. i početka XIV. stoljeća (objavljenih u seriji *Spisi zadarskih bilježnika*, sv. 1 i 2; potpunu referencu vidi niže) te pojedinačnih dokumenata, koji se vremenski poklapaju s razdobljima mletačke vlasti nad gradom, ali i osjetne gradske autonomije. Druga grupa sadrži isključivo pojedinačne dokumente (objavljene u seriji *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* Tadije Šmičiklase, vol. 9-11; potpunu referencu vidi niže), a obuhvaća razdoblje do sloma zadarskog pokušaja stjecanja nezavisnosti (opsada grada 1345.-1346.). Treća skupina označuje razdoblje najčvršće mletačke vladavine do osamostaljenja, a ponovo sadrži i bilježničke registre (objavljene u seriji *Spisi zadarskih bilježnika*, sv. 3-4; potpunu referencu vidi niže). Četvrta skupina odnosi se na prvu fazu anžuvinske vladavine, dok su podaci iz druge faze (razdoblje političkog meteža) prikazani u petoj skupini. Šesta skupina razmatra razdoblje prve faze ponovnog uspostavljanja mletačke vladavine prije nekih većih političkih i društvenih zahvata. Zato sedma i posljednja skupina očituje konačno, iskristalizirano, stanje u razdoblju kad mletačka uprava u potpunosti vlada gradom.

predstavnicima mletačkog patricijata. U samome Zadru oni su *habitatores* ili, u najboljem slučaju, određeni svojom profesionalnom definicijom kao *mercatores*, čime se naglašava njihovu stručnost i doprinos gradu.⁴² Isti je slučaj s nekim drugim trgovcima (*ser Albertinus Mathei de Florencia mercator* iz osamdesetih godina XIV. stoljeća,⁴³ ili *Franciscus Balbi condam ser Anarim Balbi de Veneciis mercator et habitator Jadre* iz 1355.-1356. godine⁴⁴) te s drugim uglednim strancima iz Firence, Ferma, Ancone ili Venecije, čija prisutnost u Zadru varira ovisno o promjenama vlasti nad gradom.⁴⁵ Njihova pripadnost uvjetno "nižem" sloju društva zapravo je uvjetovana njihovim privremenim boravkom u gradu. Sličan je slučaj dvojice mletačkih trgovaca, Blaža Almerigova (1303.)⁴⁶ i Mihovila Pasqualiga (1304.)⁴⁷ za koje nije označena društvena pripadnost, ali za koje znamo da su "*mercatores Jadre comorantes*" što također upućuje na njihov privremeni boravak u Zadru. Njihova djelatnost ili funkcija je prvenstveno gospodarske prirode, a nikako političke.

Ostali *habitatores* su većinom Hrvati (trinaestorica, 21,7%) nedavno doseljeni iz zaleđa. To je slučaj s Draškom, sinom Vlatka Uglješina, označenim od sedamdesetih do devedestih godina XIV. st. kao *mercarius nunc habitator Jadre*,⁴⁸ čije izrazito hrvatsko ime odaje podrijetlo iz zaleđa, ili s Damjanom pok. Martina iz roda Polečić iz Tršćana, također označenim kao *mercarius habitator Jadre*, kojeg nalazimo u izvorima između 1378. i 1387. godine.⁴⁹ Ti trgovci vjerojatno razmatraju mogućnost trajnog useljenja u Zadar, ali još ne udovoljavaju uvjetima za stjecanje građanstva.

Međutim, u XIV. stoljeću takav status nije nepromjenljiv, te nalazimo primjere društvenog uspona. Najzanimljiviji se slučaj odnosi na ankonškoga trgovca Andriju pok. Nucija. Prvi se put pojavljuje u izvorima u studenome 1366. kad opunomoćuje svog zemljaka, također trgovca, Marcelina, sina Menegacija, i navodi se kao "*mercarius habitator Jadre*".⁵⁰ No, u veljači 1376., Dominik, pok. Pucija iz Ferma, građanin Zadra, prima u trgovačkom društvu 250 zlatnih dukata na dvije godine od Andrije, pok. Nucija iz Ancone, koji je ovaj put označen kao *civis Jadre*.⁵¹ Dakle, tijekom deset godina boravka i djelo-

⁴² Vidi: Fabijanec, Profesionalna djelatnost ..., str. 37-40.

⁴³ Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje: SZB), Petrus de Serčana (dalje: PS), b. II, fasc. XV, fol. 19; Tadija Smičklas i suradnici, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 18 sv., Zagreb, 1904.-1990. (dalje: CD), sv. 17, dok. 42, str. 57-58.

⁴⁴ Josip Kolanović-Robert Leljak, *Andrija Petrov iz Cantua*, sv. II, Spisi zadarskih bilježnika, sv. 5, Zadar, 2003. (dalje: SZB 5), dok. 42, str. 70-73 i dok. 157, str. 235-236.

⁴⁵ Vidi: Fabijanec, Pojava profesije mercator...

⁴⁶ Mirko Zjačić-Jakov Stipišić, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualisa, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove, 1296 ... 1337*, Spisi zadarskih bilježnika, sv. 2, Zadar, 1969. (dalje: SZB 2), dok. 119, str. 58.

⁴⁷ SZB 2, dok. 126, str. 62.

⁴⁸ DAZd, SZB, Petrus Perençanus (dalje: PP), b. I, fasc. XVI, fol. 20-20'.

⁴⁹ DAZd, SZB, PS, b. II, fasc. XI, fol. 3; DAZd, SZB, Articutus notarius condam Dominici de Rivignano (dalje: ADR), b. V, fasc. III, fol. 65'.

⁵⁰ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. IV, fol. 1.

⁵¹ DAZd, SZB, PS, b. II, fasc. III, fol. 4'.

vanja u gradu (o čemu svjedoče i drugi izvori), Andrija je stekao status zadarskoga građanina. Međutim, ti su nazivi ponekad varljivi jer, kad 1382. godine sudjeluje u trgovačkoj parnici kao jedan od trojice pomirbenih sudaca (s Angelom Galganijem iz San Gimignano i Albertom Matejevim iz Firence), tada se zajedno s ostalim Talijanima navodi da živi u Zadru (sintagmom *habitor ladre*, koja u ovom slučaju zapravo ne implicira njegov društveni položaj u gradu).⁵² No, to ipak ne označuje njegovu stalešku pripadnost, jer jedan *civis* ionako je istodobno i *habitor*, pa bilježnici u nekim slučajevima pojednostavnjuju i opis društvenog položaja sudionika nekoga pravnog posla.

Zanimljiv je i slučaj stranog trgovca Čučija, pok. Petra Marzija iz Riminija, koji se prvi put pojavljuje u siječnju 1350. kao svjedok u jednom kupoprodajnom ugovoru, kad je naveden kao *habitor*.⁵³ Pet godina kasnije, saznajemo da se jedan ribar, imenom Radoslav, obvezuje ići na odsluženje na galiju umjesto "ser" Čučija uz nadoknadu od 13 dukata povrh 5 dukata i 25 solida koje mu daje općina.⁵⁴ S obzirom na to da Čučije nije bio zadarski građanin, najvjerojatnije objašnjenje te titule je da ona potječe iz njegova rodnog Riminija, te mu se daje iz poštovanja. Bez obzira na društvenu pripadnost, on ne može izbjeći radove koje obično obavljaju samo pučani i distriktualci, poput služenja na galiji i sl.

Naime, dalmatinske komune bile su obvezne redovito opskrbljivati mletačke ratne galije s veslačima.⁵⁵ Kako bi se olakšalo novačenje "dobrovoljaca", muškarci od 16 do 70 godina bili su raspodijeljeni u grupe od po dvanaest ljudi. Zatim se iz svake grupe kokom bira jedan čovjek koji će otići na galiju. Vjerojatno je Čučija zadesio ždrijeb za veslanje tijekom rata, u kojemu su se sukobili Genova i Venecija, 1350.-1355. godine. Međutim, bilo je moguće unajmiti plaćenog veslača koji će svojom voljom zamijeniti vojnog obveznika uz određenu odštetu. Naime, u tom razdoblju u Zadru ždrijebom su često birani neki od najuglednijih patricija zbog njihova otpora mletačkoj vlasti. Njihova su im financijska sredstva ipak omogućavala izbjegavanje te službe. Jedan dio plaće snosila je Venecija u iznosu od 25 malih solida, dok se svota najma povećavala s opasnostima, od 1355. godine prelazeći i 10 dukata – u Čučijevu slučaju čak 13 dukata. Prva uplata je obavljena prije odlaska, a druga će biti po povratku, prema potrebi i opunomoćeniku.⁵⁶

U slučaju Čučija sve upućuje na to da je bio dovoljno imućan te je mogao platiti naknadu za izbjegavanje službe. Osim toga, nakon dugog boravka u gradu, gdje je i trajno naseljen, u lipnju se 1366., kad unajmljuje zemljište u Lukoranu, u bilježničkoj ispravi

⁵² DAZd, Curia Maior Civiliium (dalje CMC) 1382.-1386. (*varie*), fol. 2-4, 9.

⁵³ Jakov Stipišić, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349-1350.*, Spisi zadarskih bilježnika, sv. 3, Zadar, 1977. (dalje: SZB 3), dok. 105, str. 74.

⁵⁴ SZB 5, dok. 43, str. 73-74.

⁵⁵ O tipologiji brodova vidi: *Pomorska enciklopedija*, Zagreb, 1966., pojam "galija"; Galères et galéasses à la fin du Moyen Age, u: *Le navire et l'économie maritime du Moyen Age au XVIIIe siècle principalement en Méditerranée*, dir. M. Mollat, Pariz 1958., str. 37-45.

⁵⁶ Lovorka Čoralić, Služba na galijama u XIV. stoljeću u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti*, sv. 36, Zadar, 1994., str. 251-252.

pojavljuje kao “*ser Cusius condam Petri ser Marci nunc civis Jadre*”.⁵⁷ Ako se taj prvi spomen naslova “*civis*” iz 1366. godine poklapa s njegovim primanjem građanstva, nameće se zaključak da je živio gotovo šesnaest godina u Zadru prije negoli je stekao taj status. Njegova poslovna djelatnost u gradu slabo je dokumentirana (osim nekoliko slučajeva kad se navodi kao svjedok ili pri prodaji nekih zemljišta).

Dojam je dakle da zadarsko društvo pospješuje asimilaciju novih došljaka i useljenika radi jačanja svog političkog položaja, te da je posebice trgovina djelatnost koja pomaže integraciju pojedinca u komunalno društvo. U tom pogledu Zadar se ponaša kao vrlo otvoreni grad, jer se u sjevernim dijelovima Europe hanzeatski gradovi odupiru konkurenciji stranih poslovnih ljudi i teško ih prihvaćaju, čak idu tako daleko da im zabranjuju brak s domaćim djevojkama. Englezi dopuštaju stranim trgovcima da se bave isključivo veletrgovinom, i to međunarodnom. U Parizu, naprotiv, nakon jedne do dvije generacije, trgovci iz talijanskoga grada Luce već imaju francuska imena, a za uspješnu integraciju od njih se jedino traži da “imaju trajno boravište u Parizu i da sudjeluju u pomoćima, doprinosima i poslovanju grada”. Talijanski su gradovi bez velike bojazni od konkurencije već u srednjem vijeku otvoreni stranim poslovnim ljudima,⁵⁸ kao što su u kasnijem razdoblju – u rano moderno doba – unutar Osmanskog Carstva poslovni ljudi zasebno tretirani bez obzira na vjeru ili podrijetlo.⁵⁹ Mediteranski prostor je dakle otvoreniji od sjevernih dijelova Europe. Zadarsko je ponašanje prema strancima, a to se primjećuje i u drugim dalmatinskim komunama,⁶⁰ u potpunosti sukladno s općim mediteranskim duhom.⁶¹

– *Cives*

Od ukupno 192 trgovca u Zadru, njih je 67 ili 34,6% Zadrana sa statusom građanina. Veliki postotak trgovaca u Zadru su dakle pripadnici srednjeg staleža, između patricijata

⁵⁷ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. III, fol. 1.

⁵⁸ Jean Favier, *De l'or et des épices. Naissance de l'homme d'affaires au Moyen Age*, Pariz, 1987., str. 138-141.

⁵⁹ Muslimanski i nemuslimanski trgovci pripadaju istom sloju građanstva te uživaju ista prava; bogati židovski, grčki i armenski trgovci čak se i odijevaju i djeluju poput muslimana; Inalcik, *The Ottoman Empire ...*, str. 151.

⁶⁰ Integracija stranih trgovaca u građanstvo nije jedino zabilježena u Zadru. Nailazimo također na primjere naturalizacije stranaca i u drugim dalmatinskim gradovima. Tako, primjerice, bogati bosanski trgovac Radić Nigoević iz Livna postaje 1443. godine “*civis Spaleti*”, a mletački trgovac Ventura Engleschi Mirabilije godinu dana prije dobiva pravo kupiti kuću u Splitu: vidi: Ivan Pederin, Livno i karavanski put od Jajca do Splita u XV. st., *Livanjski kraj u povijest*, Split-Livno, 1994., str. 129. Jednak je slučaj poslovnog čovjeka Baptiste iz Augubija koji postaje splitski građanin 1439. godine; vidi: Raukar, *Ser Baptista ...*, str. 153.

⁶¹ I sami stranci se različito odnose prema mogućoj integraciji. Naime, Talijani, koji su se inače proširili po cijeloj Europi, pokazuju različita “nacionalna ponašanja” (J. Favier) ovisno o rodnoj komuni. Primjerice, iseljeni Firentinci ne zaboravljaju svoje korijene te se nakon uspješne karijere i sa stečenim bogatstvom često s ponosom vraćaju u domovinu, dok za Đenovežane povratak znači poraz. Najlakši je način integracije sklapanje braka, a slijedi ga izvršavanje gradskih dužnosti. Time se otvaraju vrata naturalizaciji, mada ona nužno ne slijedi, a posebice sjeverni gradovi usporavaju takav proces: vidi: J. Favier, *De l'or ...*, 153.

i puka. U godinama najoštrije mletačke vladavine (1348.-1356.), trgovci-građani čine tek 7,5% ukupnog broja trgovaca koji tada djeluju u Zadru, a većina ih pripada sloju *habitatores* (devetnaest). Za vrijeme prve anžuvinske vlasti (1359.-1380.) njihov se udio povećava (18,4% ili devet), ali su ih nadmašili firentinski i ostali talijanski poduzetnici. U drugom razdoblju, onom oslabljene anžuvinske vlasti (1382.-1405.), zadarskih trgovaca-građana ima već 37,5% ili šest, što znači da njihov udio u ukupnom broju trgovaca jača zbog povlačenja prije spomenutih stranih trgovca. U doba prve faze mletačke vladavine, kad se nova vlast tek uspostavlja (1410.-1417.), njih sedam čine već 63% društva. Prvo, u razdoblju od druge faze anžuvinske vlasti (1382.-1405.) pa sve do druge faze mletačke vlasti (1434.-1450.), kao što je prikazano u tablici 2., jasno se primjećuje proces sve pažljivijeg bilježenja društvenog položaja trgovaca koji su djelovali u Zadru. Drugo, među tim zadarskim građanima sve je više pripadnika struke označeno naslovom "ser". Nakon uređenja mletačke vlasti i urednijeg obilježavanja statusne pripadnosti (1434.-1450.), zadarski se trgovci kao pripadnici pravoga građanstva definitivno afirmiraju s 88% cjelokupnoga trgovačkog društva, s time da su u toj drugoj fazi predstavnici izvan zadarskog patricijata ili plemići iz hrvatske unutrašnjosti kudikamo najbrojniji, tvoreći skupinu od 70% zadarskih građana.

Pridodamo li tome trgovce-građane iz reda izvan zadarskog patricijata (*ser ...civis*), uviđamo golemu premoć domaćih nad stranim trgovcima u posljednjoj ovdje promatranoj fazi. Tako zadarski trgovci-građani čine 79,6% ukupnog broja trgovaca u Zadru.

– Ser

U prvoj polovini XIV. stoljeća ne susreće se nijedan ugledniji građanin koji bi eventualno mogao biti plemićkog podrijetla (vidi bilješku o etimološkom značenju te imenice), izuzevši strance (računati u tablici pod *habitor*): *ser Nicoletus Bono de Venetiis ser Marchi, mercator, habitator Jadre*, koji živi u Zadru od 1349. do 1360. godine,⁶² spomenuta obitelj de Valle s članovima *ser Nicoletus condam ser Simonis de Valle, mercator de Venetiis, habitator Jadre*, nazočnim od 1349. do 1370. godine,⁶³ i njegovom braćom *ser Petrus*, aktivno nazočnim od 1349. do 1367. godine,⁶⁴ i *ser Philipus*⁶⁵ te naposljetku i *ser Philipus de Bora condam Bartuzii, civis Venetiarum, nunc mercator in Jadra* od 1354. do 1356. godine.⁶⁶

Međutim, ugledni se paški knez, Mihovil de Fanfogna, u srpnju 1328. u povodu jednog opunomoćenja navodi kao "qui fuit mercator in Bag et nunc est habitator Arbi, gener Marini Surdi de Arbo".⁶⁷ Inače, obitelj Fanfogna pripada jednoj od najuglednijih

⁶² SZB 3, dok. 66, str. 43-44; DAZd, CMC, kut. 6, fol. 2.

⁶³ SZB 3, dok. 74, str. 49-50; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XIII, fol. 23'-24; fasc. XIV, fol. 45-45'.

⁶⁴ CD 11, dok. 411, str. 542-43; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. V, fol. 53.

⁶⁵ SZB 5, dok. 178, str. 271-272.

⁶⁶ Robert Leljak, *Andrija pok. Petra iz Cantua*, sv. I, Spisi zadarskih bilježnika, sv. 4, Zadar, 2001. (dalje SZB 4), dok. 232, str. 370-372; SZB 5, dok. 178, str. 271-272.

⁶⁷ SZB 2, dok. 13, str. 199-200.

patricijskih obitelji u Zadru. Dakle, primjedba koja je vrijedila za Čučija, pok. Petra iz Riminija, može se primjenjivati i na zadarske trgovce. Naime, kad se plemići nalaze unutar vlastitoga grada, pri tituliranju se daje prednost njihovim političkim obvezama i odgovornostima. Sama privredna djelatnost predstavlja tek drugorazredno investiranje, jer je naglasak stavljen na nekretnine i političke poslove. Naprotiv, kad aristokrat izlazi iz svoga domaćeg prostora, tada termin *mercator* djeluje kao najcjenjeniji za strance. U tom slučaju, poduzetna aristokracija zadržava određeni ugled izvan svoje komune. U slučaju Mihovila, u dotičnoj je godini još prilično mlad, jer ne posjeduje titulu *ser*.

Među ostalim Zadranima, većina ih je u mladosti tek dio građanstva, te stječu titulu u kasnijim godinama: Gal (*Gallus*) pok. Georgija, pojavljuje se 1337. god. pri kupnji tkanine,⁶⁸ a naziv *ser* dobiva tek 1358. godine u jednom sporazumu.⁶⁹ Martin pok. Boškovića u studenome 1349. prima šegrtu na šest godina, i navodi se jednostavno kao trgovac,⁷⁰ dok se u kolovozu 1353. prilikom jednog svjedočenja ipak naziva *ser Martinus condam Boschi*.⁷¹

Sličan slučaj je i sa *ser Johannes condam ser Galli*. On je pripadnik patricijske obitelji Galelli,⁷² no u početku karijere, 1349. godine, označen je tek kao *filius ser Galli Georgii de Jadra, mercator*, ali bez titule,⁷³ iako mu je otac ima. Međutim, označen je u društvu temeljem zanimanja, tj. trgovca, i time dobiva priznanje i samostalnost djelovanja. Tek 1355. godine naveden je kao *ser* prigodom jednog opunomoćenja.⁷⁴ Dapače, u dokumentu iz 1368. godine spominje se kao "*vir nobilis ser Johannes condam Gali, merchator, ciuis Jadre*", u svojstvu svjedoku u jednoj donaciji.⁷⁵ Iz dokumentacije se vidi da mu je otac tada mrtav i da on s punim pravom zastupa obitelj s plemićkom titulom. I dok 1350-ih živi u Splitu kao *habitor*, još uvijek navodi svoje zanimanje. Međutim, dok je Ivan u Zadru, on i nadalje zadržava oznaku trgovca. Time se može zaključiti da prednost daje svojoj ekonomskoj djelatnosti pred potencijalnom političkom ulogom. Kad i dolazi do sukoba s komunom, obraća se kralju, a to je i nadalje zbog koncesije ekonomske prirode.⁷⁶

Trgovac *ser Andreas condam Zoyli de Cesamo merçadrus de Iadra* pojavljuje se u travnju 1386. kao komisar sluškinje Marice.⁷⁷ On pripada visokoj plemićkoj obitelji iz hrvatskog

⁶⁸ CD 10, dok. 250, str. 327-328.

⁶⁹ DAZd, CMC, b. I, fasc. I, fol. 55.

⁷⁰ SZB 3, dok. 30, str. 19.

⁷¹ SZB 4, dok. 83, str. 140.

⁷² O obitelji Galelli, vidi *Hrvatski Biografski Leksikon*, sv. 4 (E-Gm), Zagreb, 1998., str. 544-546.

⁷³ SZB 3, dok. 66, str. 43-44.

⁷⁴ SZB 5, dok. 54, str. 88-89.

⁷⁵ CD 14, dok. 73, str. 112-114.

⁷⁶ U travnju 1366., zadarska se općina buni protiv koncesije koju je kralj Ljudevit Blankardi izdao Ivanu, jer se protivi statutarom i običajnom pravu; CD 13, dok. 375, str. 519-521.

⁷⁷ CD 17, dok. 13, str. 16-18.

⁷⁸ CD 17, dok. 435, str. 624-625.

zaleđa koja se pojavljuje u XII. stoljeću. Osam godina kasnije Andrija se spominje kao: "vir *nobilis* ser Andreas quondam ser Zouis de Cesamis, ciuis ladre", u žalbi koju podnosi sudu.⁷⁸

Najbolji primjer društvenog uspona unutar grada je ser Michovil (*Donperio*) *condam Petri, draparius et civis Jadre*. Potječe iz hrvatske obitelji (Mihovil je slavenski oblik imena, otac se zvao Petar, djed Mihovil, a pradjed Dišislav) koja se u tri generacije bavi mesarskim obrtom. Zbog neobjašnjenih razloga, članovi obitelji održavaju posebne odnose s Ninom, te 1337. godine otac Petar postaje počasnim građaninom toga grada i dobiva grb koji može prenijeti nasljednicima.⁷⁹ Sam Mihovil je u prvim pronađenim izvorima iz 1353. i 1354. godine jednostavno naveden kao *mercator* bez drugih oznaka, te vodi pregovore zajedno s mletačkim trgovcem ser Petrus *condam ser Simeonis de Valle* upravo o nekim ninskim solanama.⁸⁰ Dvije godine potom, oslovljen je kao *draparius*,⁸¹ što svjedoči ne samo da se specijalizirao za trgovinu suknom nego i da je prilično imućan. Naime, tekstilna se industrija, a time i trgovina sukna, znatno razvija u drugoj polovini XIV. stoljeća te specijalizirani trgovci na tom području spadaju među najbogatije članove obrtničkog društva. Tek 1376. godine označen je kao *ser* u ugovoru o prodaji posjeda na otoku Bagne ser Bartolu de Milanu.⁸² Može se nagađati je li titulu počasnog građanina u Ninu naslijedio ili mu je taj naslov dodijeljen zbog zasluga u Zadru, jer sam Mihovil (posjednik obiteljskoga grba na srebrnom posuđu, zajedno s osobnim naoružanjem, odjećom i prstenjem⁸³) ne potječe iz redova zadarske aristokracije i ne pokazuje nikakvih sklonosti prema politici, nego samo prema vođenju poslovanja. Toj činjenici svjedoči uostalom i njegova oporuka u kojoj su od četiri oporučna izvršitelja tri trgovca, odnosno suknara, te njegova supruga.⁸⁴ Istodobno je u zadarskoj komuni pristup političkom općinskom životu s vremenom otežan.

Uistinu, do XV. stoljeća pristup Velikom vijeću, političkim funkcijama i stjecanju plemićkog naziva je ostvariv te ga je moguće predložiti. Zadarski trgovac Martin pok. Boška (Bošković), na primjer, pojavljuje se u studenome 1349. kao obični građanin,⁸⁵ dok se u izvorima oko 1353. godine spominje kao *ser*.⁸⁶

Politička situacija ser Grgura Stanislava Mrganića (*mercator, civis Jadre*) dobar je primjer sužavanja sudjelovanja u Velikom vijeću na stare zadarske patricijske obitelji. Naime, iako Grgur pripada hrvatskoj plemićkoj obitelji Virevića s lokaliteta Virevići u blizini današnjih Ravnih kotara (a njegovi su predci čak sudjelovali na hrvatskom saboru 1350. godine u Podbrušanima s banom Stjepanom i s dvanaest najuglednijih hrvatskih plemića s

⁷⁹ Jakov Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385*, Zadar, 2000., str. 13.

⁸⁰ SZB 4, dok. 154, str. 253, dok. 166, str. 275, dok. 281, str. 441, dok. 361, str. 558.

⁸¹ SZB 5, dok. 174, str. 263-267.

⁸² DAZd, SZB, Vannes *condam Bernardi de Firmo* (dalje: VBF), b. I, fasc. I/2, fol. 36-36', 37'-38.

⁸³ J. Stipišić, *Inventar ...*, str. 13.

⁸⁴ CD 16, dok. 407, str. 524-528.

⁸⁵ SZB 3, dok. 30, str. 19.

⁸⁶ SZB 4, dok. 83, str. 140.

kojima su Virevići sklopili bračne veze), nema pristup u zadarsko Veliko vijeće.⁸⁷ Njegov otac Stanislav Smulić stigao je u Zadar 1390-ih godina, a od 1405. godine Grgur razvija trgovačku i financijsku obiteljsku djelatnost do te mjere da postaje jedan od najimućnijih trgovaca i Zadrana.⁸⁸ Najvjerojatnije mu titula *ser* dolazi od njegova plemićkog podrijetla izvan Zadra, dok nemogućnost ulaska u Veliko vijeće proizlazi iz zatvaranja te ustanove na isključivo članove zadarskih patricijskih obitelji – *nobilis Jadre*, čiji su predci bili pret hodno aktivni u njemu.

Isti je slučaj i s trgovcem *ser Dominicus Sinchovich, merzarius, civis Jadre*, koji djeluje 1440-ih godina. Prema drugim izvorima saznajemo da je pripadnik visoke plemićke obitelji iz Senja, te se njegovi rođaci i dalje ističu u matičnom gradu, bivajući nazočni na svečanim događajima s kraljem Matijom Korvinom.⁸⁹ No, unutar zadarskih bedema Dominik nema nikakvu političku ulogu.

Iz ovih nekoliko primjera, uočavamo da su ljudi s titulom *ser* izvan grada doista pripadnici nekih urbanih patricijskih obitelji ili čak plemićkih posjedničkih obitelji. Taj nam supstantiv može dakle poslužiti kao pokazatelj da je možda riječ o nekom plemiću. Ipak, zbog njezine višeznačnosti i s obzirom na to da početkom XV. stoljeća broj trgovaca nastanjenih u Zadru koji imaju oznaku *ser* naglo raste, iako su njihovi predci bili bez te titule, dojam je kako je riječ o osobama, a time i o cijeloj profesiji, čiji je ugled rastao a da nisu nužno bili pripadnici ikakva plemićkog staleža.

***

Na prijelazu XIV. u XV. stoljeće, istodobno s procesom zatvaranja političkog društva, događao se određeni ekonomski antagonizam. Bolje rečeno, u prvoj polovini XIV. stoljeća patriciji su bili glavni ekonomski pokretači komune, dok su *mercatori* i *mercari* imali privrednu djelatnost sa slabijim ulaganjem kapitala. U drugoj polovini XIV. stoljeća društvo se pojačano raspoređuje po hijerarhijskim staležima, mada su neka odstupanja i određene terminološke nejasnoće u određivanju društvene pripadnosti još moguće. Zbog toga patriciji ulažu u trgovinu, a trgovci ulaze u redove građanstva i aristokracije. Kad Venecija početkom XV. stoljeća pooštrava svoju politiku te posebice proganja zadarske plemiće zbog političke nepodobnosti, tada patriciji sve manje ulažu u privredni život grada, stječući od tada svoje prihode ponajprije od nekretnina, a onda i od zakupa općinskih daća. Takvom politikom Venecija stimulira privrednu djelatnost neplemića, te ih odvraća od političkih ambicija, dok trgovci nastavljaju karijeru trgujući, jer im je to glavni izvor prihoda. Tako smo u razdoblju od dva stoljeća svjedocima društvenog obrata.

⁸⁷ Roman Jelić, Grgur Mrganić, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 6-7, Zadar 1960., str. 492-493 i 498.

⁸⁸ Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, str. 140 i 265.

⁸⁹ Juraj Sinković (*Synkovich*) s Ivanom, sinom Nikole Jurišića (*Dyurissevich*), Lukom Banićem (*Bannich*) i sucem senjskim Draškom nazočio je u Budimu 5. ožujka 1471. potvrdi svih slobodina grada Senja i oprost od godišnjega poreza, koje im je svečano uručio kralj Matija Korvin (Arhiv HAZU, D-XV-41). Prema istraživanjima dr. sc. Ivana Jurkovića, profesora na Filozofskom fakultetu u Puli, Sinkovići su pripadali samom vrhu senjskoga gradskog plemstva. Na ovom podatku najljepše zahvaljujem kolegi Jurkoviću.

Od XIII. do sredine XIV. stoljeća ekonomsku moć u Zadru zadržavaju istaknuti građani, koji se oblikuju u političku cjelinu te postaju patriciji – dok se oni koji nisu bili imućni nisu mogli uključiti u politička tijela. Stoga su se posvetili povećanju vlastitog bogatstva. U tom slučaju bili su u izvorima označeni kao *merzarius* i *mercator*.⁹⁰ Za vrijeme anžuvinske vlasti takav se razvoj pojačava. Naime, prvotni se građani, patriciji, sve više uključuju u parlamentarne dužnosti, vodeći istodobno i trgovinu na veliko, dok novonastali trgovci ustraju u strogoj privrednoj specijalizaciji koja se povećava.

Takav je razvoj zapravo obilježje mediteranskoga komunalnog prostora, jer se slični proces zbivao i u talijanskim gradovima. U ranomu srednjem vijeku aristokracija iz zaleđa ulazi u komune i razvija gradsku privrednu moć. Tijekom sljedećih stoljeća nastaje nova trgovačka klasa koja je, kako navodi J. Le Goff, "buržoaska, tj. neplemićka i pučka" i koja se suprotstavlja staroj aristokraciji. Međutim, u talijanskim se gradovima na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće talijansko plemstvo utapa u novu bogatu trgovačku skupinu i sami veletrgovci, koji su preuzeli vlast, ponovno uvode stare plemiće u vladu, dok se oni sami, usprkos društvenoj pripadnosti skupini *populi*, poput Peruzzija, ponašaju kao vitezovi. Čak se na kraju srednjeg vijeka neke velike trgovačke obitelji odvrću od poslovanja i više ulazu u nekretnine.⁹¹ I u Veneciji također uočavamo da je u XV. st. većina mletačkih trgovaca potekla iz redova plemića, no u XVI. st. postupno napuštaju trgovinu.⁹² U Zadru i ostalim dalmatinskim komunama razvoj je sličan, tj. zbiva se "artistokratizacija" bogatih trgovca. Uistinu, zahvaljujući njihovoj poslovnoj sposobnosti i stečenu bogatstvu, veći broj zadarskih trgovaca stječe patricijsku titulu u drugim okolnim mjestima (npr., *ser Mihovil pok. Petra, civis Jadre*). Istodobno, uočavamo ponovni porast gospodarstva grada Zadra u drugoj fazi mletačke vladavine, kojemu pridonose plemići koji se rado useljavaju iz okolnih područja u grad da bi poslovali u njemu kao trgovci (npr., *ser Dominik Sinković, civis Jadre*). Dok se pravi patricijat povlači iz poslovne sfere (izuzev *vir nobilis* Ivana Gallija, *civis Jadre*, čiji je sin Petar 1390. godine nosio titulu *ser Petrus*, pok. *ser Ivana de Gala, etiam nobilis civis Jadre*⁹³). Jedina razlika u odnosu prema situaciji u talijanskim gradovima je u tome da dalmatinski plemići gube političku moć s dolaskom mletačke vlasti. Dodatan, važan pokazatelj je velika glad imućnih građana za nekretninama, do te mjere da se opseg stjecanja zemljišta bogatih trgovaca približio onima patricija.⁹⁴ Zbog otežanih prilika za trgovanje unutar mletačke vladavine, te s nadolazećom ratnom opasnošću, rentijerstvo se pokazuje kao rješenje za održavanje bogatstva.⁹⁵

⁹⁰ Fabijanec, *Pojava profesije ...*, str. 88-91.

⁹¹ Le Goff, *Marchands et banquiers ...*, str. 43-45.

⁹² Ugo Tucci, *Mercanti, navi, monete nel Cinquecento veneziano*, Bologna, 1981., str. 43.

⁹³ CD 17, dok. 235, str. 324-326.

⁹⁴ Vidi: Raukar, *Zadar u XV. st. ...*, str. 138-141.

⁹⁵ Aristokratizacija bogatog poduzetničkog sloja uočava se u većini talijanskih i francuskih komuna. U Lyonu se, na primjer, također uočava određena "dekadencija" starih trgovaca koji pretežno ulažu samo u zemljište, a u korist nadolazećih novih veletrgovaca. Ali, dok se stari poduzetnici u Lyonu uspijevaju uključiti u rad

Međutim, paradoksalno je da su pravi ekonomski pokretači *habitatores*, ne, naravno, težačkog, nego stranog podrijetla, tj. iskusni stranci koji borave dovoljno vremena u gradu da ne budu samo "stranci" – odnosno *forenses*, i koji donose svježi kapital. Naime, u cijelom zapadnom svijetu stranci imaju golemu ulogu u središtima gdje se nalaze. No, poput dvosjekla mača, smatra ih se korisnima u dobra vremena, a nepodobnima u kriznim situacijama. Tako, na primjer, engleski kralj ohrabruje dolazak Talijana radi uvoza engleske vune te se s jačanjem gradskih uprava potvrđuju trgovačka prava između dviju komuna i osigurava im se naknada za štete nakon brodoloma, kao i druge privilegije. Ali kada dolazi do pučkih pobuna, poput onih iz 1382. i 1413.-1418. u Parizu, prvi koji stradaju su stranci, jer su smatrani "prokletim lihvarima".⁹⁶

U Zadru se ne uočavaju takva drastična ponašanja. Uostalom, nakon političke krize 1382. godine, stranci se sami povlače te ih tada patriciji zamjenjuju u privrednom životu grada. No nakon uspostave mletačke vlasti 1409. godine, situacija se razvija drugačije. Patriciji gube postupno ekonomsku vlast zbog mletačke represije u korist građana koji su manje uključeni u politički život, a dodatno im interes za trgovinu slabi kad im mletačka vlast oduzme glavni izvor prihoda, tj. trgovinu soli. Tada ulogu glavnih pokretača privrednog života Zadra preuzimaju trgovci te u nekim primjerima postaju čak imućniji i od patricijskih obitelji. Paralelno s rastom bogatstva, trgovcima raste i ugled. Obitelj Ventura-Paxini dobar je primjer za prikaz tog uspona. Naime, začetnik obitelji u Zadru, Cesenac Venturini pok. Paxina, dolazi u grad kao majstor kovač, *habitor Jadre*,⁹⁷ dok je njegov sin Petar, kao i svi ostali potomci, već označen kao *ser Petrus de Vinturio, civis et habitator Jadre*.⁹⁸ Ugled trgovaca je dakle očito rastao unutar zadarskog društva jer se dopuštalo da neki postanu plemići, dok se Talijani i Hrvati iz zaleđa, koji su nosioci plemićke titule, tek uključuju u poslovni svijet.

Primijetili smo dakle značajan razvoj trgovačke zajednice koja od prvih *habitatores* stranog podrijetla sada sadrži brojne građane koji, obogativši se, prelaze u viši sloj uglednih ljudi. U razdoblju od dva stoljeća njihova su ulaganja brzo donijela plod te su oni zadarskom patricijatu oteli ekonomsku moć.

No prva uočena promjena, spomenuti društveni i ekonomski prijelaz, donosi sa sobom i novi obrat na političkom planu te se valja upitati kakvu su političku ulogu trgovci imali unutar zadarskih bedema.

---

političkih tijela (zbog nemirnih razdoblja na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće), u Zadru je to onemogućeno, jer je patricijatu sužena politička djelatnost. Za Lyon, vidi: Michèle Bonnet, *Les changeurs lyonnais au Moyen Age (1350-1450)*, *Revue historique* 506, Paris, avril-juin 1973., str. 344-345.

⁹⁶ J. Favier, *De l'or ...*, str. 102-104, 144-145.

⁹⁷ *magister Venturinus condam Paxini de Cesena, caldarius habitator Jadre*; 30.XI.1372.; DAZd, SZB, PP. b. I, fasc. XVII, fol. 22.

⁹⁸ DAZd, SZB, Iohannes de Calcina (dalje JCa), b. I, fasc. I, fol. 6'.

c) Škola Svetog Jakova

Trag političke svijesti među trgovcima pojavljuje se tek osamdesetih godina XIV. stoljeća. Prvi mogući razlog je da su trgovci pokretni ljudi koji su povezani s različitim nacionalnostima i prostorima što ih udaljuje od specifičnoga gradskog interesa. Drugi čimbenik je povezan s relativnom društvenom homogenošću, koja se održava do treće četvrtine XIV. stoljeća, tako da politika koju vodi Vijeće zadovoljava pojedince. Paralelno s tim, nije isključeno da neki trgovci-građani obavljaju dužnosti u kraljevskoj upravi, poput Luke pok. Leona, koji je bio zakupnik kraljevske tridesetnice u Dalmaciji.⁹⁹

Međutim, sudeći prema djelatnostima npr. Mihovila pok. Petra ili ponajviše Ivana de Gallis, čini se da je profesionalno ulaganje trgovaca prvenstveno ekonomske prirode. Ivan je naime jedini član obitelji koji stalno nosi naziv *mercator*.¹⁰⁰ Drugi su članovi pak uključeni u zatarski diplomatski život. Godine 1399., na primjer, Benedikt de Gallis, u društvu još dvojice patricija, sudjeluje na pogrebu kraljice Elizabete.¹⁰¹ Sedam godina kasnije, pridružuje se poslanstvu kralju u Knin prigodom osude buntovnika protiv kraljevske vlasti.¹⁰² Godine 1405. Kolan de Galello je član Tajnog vijeća.¹⁰³ Sinovi Mazole de Galla odlaze u Napulj 1402. godine zbog preuzimanja privilegija koje kralj Ladislav dodjeljuje njihovu gradu.¹⁰⁴ Štoviše, bilo da se radi o prijateljskom okružju ili o trgovačkim pregovorima, trgovci su – ponekad i sami plemići – u stalnom odnosu s patricijima koji sudjeluju u politici i s njima uspostavljaju bračne veze.

– Trag političke djelatnosti

Prekretnica u političkoj aktivnosti trgovaca uočava se nakon 1382. godine, sa slabljenjem hrvatsko-ugarske krune. Bogato građansko društvo, koje ne pripada patricijatu, počinje iznositi vlastite zahtjeve. Poslovni ljudi se aktivno uključuju u tom pokretu. Primjerice, 8. srpnja 1384. četiri su osobe, među kojima i *Zaninus draparius*, optužene kao izdajnici i 11. srpnja ujutro odrubljena im je glava na glavnom trgu, a tijela su im bila izložena čitav dan.¹⁰⁵ Deset godina potom, sin suknara Luke pok. Leona, Petar, sudjelovao je u jednoj pobuni u Pagu, te mu mletačka vlada dade iskopati oči.¹⁰⁶ Međutim, te pobune su dosta zamršene i proizlaze iz privatnih slabo djelotvornih inicijativa. Prva prava i trajna manifestacija političkog osvješćivanja leži u već spomenutoj Školi Svetog Jakova iz Galicije, osnovanoj 1407. godine.

⁹⁹ Nada Klaić-Ivo Petricioli, *Zadar u Srednjem vijeku do 1409.*, Prošlost Zadra, sv. 2, Zadar, 1976. (dalje PZ 2), str. 433.

¹⁰⁰ Njegov se brat Nikola pojavljuje samo kao njegov opunomoćenik.

¹⁰¹ Ljetopis ..., str. 14.

¹⁰² Isto, str. 23.

¹⁰³ Isto, str. 40.

¹⁰⁴ Isto, str. 36.

¹⁰⁵ Isto, str. 8.

¹⁰⁶ Isto, str. 19.

Jedan od glavnih osnivača bratovštine u Zadru je trgovac Grgur Mrganić. Inaugurirana je na dan istoimenog sveca, 25. srpnja, kad je održana sveta misa u kapelici toga sveca, a zatim i u crkvi Sv. Stjepana na kojoj su sudjelovala tri rektora. Tom organizacijom upravlja se pomoću pravila (*matricule*) – koja nam nisu poznata – a čine ju najugledniji stanovnici, uključujući i plemiće, lišene političke djelatnosti, koji su: bilježnici, trgovci, svećenici i bogati obrtnici. Njezino se djelovanje sastoji od vječite borbe za stjecanje funkcije, položaja i privilegija u odnosu prema Vijeću *dei nobili*.¹⁰⁷ Neki zahtjevi nisu pozitivno riješeni, poput onog iz ožujka 1432., kad posebnim dukulom dužda Francisca Foscarija samo patriciji bijahu oslobođeni od obveze služenja na galijama i od streljačke službe.¹⁰⁸ Godine 1436. Grgurov nećak, trgovac Juraj, kustos je Škole. Kada 1444. godine neki Butko Bradač ostavlja kuću bratovštini Sv. Silvestra i Sv. Jakova, Mrganić je predstavnik potonje zajedno s Nikolom Venturinom, trgovcem i čuvarom te bratovštine, sa zastupnikom organizacije Donatom Šubićem pok. Luke, s pisarom gradske blagajne i s još dva Zadrana. Prava te škole nisu po volji Mlečanima, koji 1457. godine zahtijevaju reformu te je potvrđuju godinu dana kasnije. Trgovac Grgur se tada još jednom ističe: on je među najuglednijim članovima organizacije i njegovo se ime nalazi na prvomu mjestu u zapisniku reforme, koja spominje upravitelje Škole na taj dan. U prvoj fazi se Škola nalazi u crkvi Sv. Mihovila, a zatim joj Grgur podigne središte i crkvu Sv. Jakova, istodobno sa sirotištem. Njegov zet, Dominik Sinković, 1457. godine među članovima je uprave, a ti su u većini Hrvati.¹⁰⁹

Kada, dakle, počinje politička konkurencija između pučana i patricijata, trgovac se priklanja pučanima, dok istodobno ima priliku susresti se s kolegama, kako bi vodio svoje poslovanje, informirao se i od kolega dobio, po mišljenju Kotruljevića, toliko dragocjene savjete. Uistinu, u svakidašnjem životu uočavamo intenzivno druženje trgovaca.¹¹⁰ Taj pokret okupljanja trgovaca u Zadru sukladan je s društvenim poretom XV. stoljeća u Europi. Kada je 24. ožujka 1458. okončana reforma,¹¹¹ Škola kao takva više ne može postavljati prevelike političke zahtjeve te njezino djelovanje više ne smeta mletačkoj vladi. Dapače, sam Grgur Mrganić okoristio se postavši jednim od rijetkih domaćih trgovaca koji nastavljaju s izvozom soli.¹¹²

¹⁰⁷ R. Jelić, Grgur Mrganić ..., str. 498.

¹⁰⁸ Tomislav Raukar, Komunalna društva u Dalmaciji u XV. i u prvoj polovini XVI. st., *Historijski zbornik*, vol. XXV (1), Zagreb, 1982., str. 111.

¹⁰⁹ R. Jelić, Grgur Mrganić ..., str. 498.

¹¹⁰ U dokumentima poput opunomoćenja i oporuke, vidi se da se trgovci - osim u poslovanju i kupoprodaji - često obraćaju drugim trgovcima da budu opunomoćenici ili oporučni izvršitelji. Čak i Margarita, udovica trgovca Černe de Dobrosija, imenuje dva trgovca, Kolana pok. Gvida i Martina pok. Jurja za svoje oporučne izvršitelje; DAZd, JCa, b. I, fasc. III/1-2, fol. 196-196'. Strani trgovci se na isti način prvenstveno obraćaju svojim sunarodnjacima: primjerice, Andrija pok. Nutija iz Ancone opunomoćen je u ime trgovca Marcelina Menegacija iz Ancone; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. IV, fol. 1. Nadalje, trgovci se udružuju u slučaju parnica ekonomske prirode; tako su 1382. godine za suce pozvana tri trgovca: Anđelo Galgani iz Sancti Geminiani, Alberto Mathey iz Firence i Andrija pok. Nutija iz Ancone; DAZd, CMC, 1382.-1386., *varie*, fol. 2-4.

¹¹¹ O načinu potvrde i upravljanju Škole prema *Ducale e terminazioni*, vidi: I. Pederin, *Mletačka uprava ...*, str. 19-20.

Nazivi bratovštine variraju, a najčešće se u izvorima spominju ovi: *scuola, frattalia* i *fraternitas sancti Jacobi*. Svoju financijsku podlogu crpi iz raznih oporučnih donacija i s pomoću zakupa terena i vinograda, za što su najbolji pokazatelji iz 1440-ih godina. Sudruga Grgura Mrganića je u tom smislu jedna od davateljica.¹¹³

Ukupno gledano, kako bi se moglo uspostaviti takvu gradsku organizaciju kao što je Škola Sv. Jakova, potrebna su znatna financijska sredstva. Stoga je sljedeći postupak naše raščlambe promotriti bogatstva trgovaca i dobra kojima raspolažu.

– Postoji li cehovsko udruženje trgovaca u Zadru

Udruživanja obrtničkih skupina nastaju kasno, nakon barbarskih upada u XI. i XII. stoljeću. U Milanu, potom u Firenci, još prije 1068. godine zabilježeni su skupovi trgovaca ili obrtnika. Međutim, zbog nazočnosti gradske aristokracije na tim skupovima, te zbog upletanja zemljišnih posjednika u sjevernijim krajevima Europe (Strasbourg, Pariz, Engleska), neki povjesničari smatraju da je taj pokret udruživanja pripadnika pojedinih struka nastao kao protuteža svojevoljnoj težnji moćnika za nadziranjem takvih organizacija (kontrola trgovine i kvalitete rada obrtnika), prije nego kao samoinicijativni pokret od strane dotičnih obrtnika. Drugi poticaj nastanku cehovskih udruženja su vjerski razlozi i potreba za međusobnom pomoći.¹¹⁴

U nekim talijanskim komunama strukovni je život bio organiziran u obliku učlanjenja u tzv. "gilde". Najsajjniji grad kasnoga srednjovjekovlja, Firenca, imao je sedam glavnih strukovnih cehova, zvanih *Arti maggiori*, a vodili su ih vladajući službenici u pogledu lutrije, zvane *Tratte*. Unutar tih sedam gilda trgovci su bili brojni, kao npr. u *Arti della lana* i u drugima, te je u životu trgovca pristup jednoj gildi kao *civis et mercator Florentinus* bio od životne i profesionalne važnosti, iako kasniji članovi dotičnih gilda nisu nužno uvijek bili aktivni u svojoj struci, nego su se više bavili političkom djelatnošću.¹¹⁵

U Veneciji su također postojala strukovna udruženja u obliku bratovština (*arti, scuole*), u kojima su se voditelji, tzv. *gastaldi*, prema zakonu iz 1264. godine morali mijenjati svake

¹¹² T. Raukar, Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću, *Radovi Filozofskog fakulteta*, sv. 7-8, Zagreb, 1969.-1970., str. 19-79.

¹¹³ Godine 1442. saznajemo da je trgovac Šime Livibić preuzeo u zakup vinograd izvan zidina grada koji pripada bratovštini, no nije navedena svota, DAZd, JCa, b. I, fasc. II/2, fol. 67'. Pet godina kasnije, trgovac Galvan pok. Pelegrina oporučno ostavlja 10 mjera žita svakoj godini tijekom dvije godine i još oporučuje bratovštini 10 libara; DAZd, SZB, Nicolaus Lupovich (dalje NL), Testamenti registrati, b. I, fasc. III, fol. 6'-7. U jednoj od svojih oporuka, 1450. godine, Stana, žena Grgura Mrganića, ostavlja 100 libara bratovštini za popravak crkve te predaje svom poznaniku Gašparu, pok. Grgura Longina, jednu kuću pod uvjetom da uplati svake godine 2 dukata za najam kuće bratovštini, te da nakon njegove i smrti potomaka, kuća postane vlasništvo Sv. Jakova; DAZd, SZB, Baptista Marci de Veneciis (dalje BMV), b. I, fasc. II, Testamenti, dok. 2.

¹¹⁴ Philippe Contamine, *L'économie médiévale*, Pariz, 1997., str. 214-215.

¹¹⁵ O firentinskim trgovcima u odnosu prema njihovim gildama vidi u: David Herlihy, *The Florentine Merchant Family in the Middle Ages*, u: *Isti, Women, Family and Society in Medieval Europe*, Oxford 1995., str. 193-214.

godine. Također je od 1263. godine za svakog majstora bilo obvezatno da se upiše u bratovštinu (*scuola*) da bi mogao obavljati svoj zanat. I to upućuje na poticaj države stvaranju tih organizacija i kontrolu njihova rada.¹¹⁶ Međutim, u dotičnom gradu, čini se da sami trgovci i ostali slični poduzetnici nisu bili baš vezani u takvu strukovnu organizaciju, jer je cijela Signoria nastala od trgovačke poduzetničke klase koja se razvijala u patricijat i u političku zakonodavnu skupinu.

Kakva je tadašnja situacija sa zadarskim trgovcima? Nema nijednoga dokumentiranog zapisa koji govori o uskoj strukovnoj organizaciji trgovaca. Jedini službeni spomen trgovaca kao zasebne skupine vidljiv je u reformacijama Statuta prilikom priredbi za proslavu ponovne uspostave mletačke vlasti u Zadru, po kojima petnaest dana nakon slavlja, 31. srpnja, "vrsni zadarski trgovci" organiziraju natjecanje u "lukometu" "u čast uzvišenog duždeva vrhovništva u Mlecima".¹¹⁷ Osim tog spomena trgovaca kao zasebne cjeline, ništa drugo ne upućuje na postojanje strukovnoga jedinstvenog udruženja trgovaca.

2. GOSPODARSKA PODLOGA DRUŠTVENOG STATUSA TRGOVCA

Prema Beni Kotruljeviću, pa i općemu mišljenju, cilj trgovaca je pošteno stjecanje bogatstva.¹¹⁸ Kako su u tome uspijevali Zadrani, možemo pratiti s više aspekata. Među vidljivim pokazateljima njihova uspjeha je ponajprije mjesto, tj. prostor poslovanja i boravišta.

a) Prostorno okupljanje

Sam grad Zadar je podijeljen u više četvrti koje se razlikuju po izgledu i važnosti. Istovrsni se obrtnici, primjerice, pretežno okupljaju na jednomu mjestu, te nalazimo niz obrtničkih ulica: zlatarska, mesarska, postolarska ulica, itd. Ne postoji posebna trgovačka ulica i time se dodatno očituje da nisu uvršteni u obrtničku skupinu nego da čine zasebnu kategoriju. Četvrti grada su razdijeljene na bogatije i na siromašnije pa je jedan od prvih načina za ocjenjivanje trgovčeve financijske slobode promatranje lokacija boravišta i dućana (vidi plan 1.).

Glavni poslovni centar je svakako Veliki trg (br. 1), na kojemu najugledniji trgovci, kao što su Lovro Dražmilić¹¹⁹ i Grgur, pok. Jurja de Venture,¹²⁰ žive ili barem posluju. Luka pok. Leona stanovao je u raskošnoj kamenoj kući s dućanima i dvorištima između crka-

¹¹⁶ Hocquet, *Venise au Moyen Age ...*, str. 124-126.

¹¹⁷ Kolanović-Križman, *Zadarski Statut ...*, Ref. 5, str. 522-523.

¹¹⁸ Beno Kotruljević, *O trgovini i o savršenom trgovcu*, ur. R. Radičević i Ž. Muljačić, Zagreb 1985., knjiga I, poglavlje III: "O svojstvima trgovčeve osobe", str. 133.

¹¹⁹ "ante apoteca qui fuerit dicti ser Laurentii in platea magna"; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 101.

¹²⁰ "in una sua domo posita Jadre in contrata sutorum in confinio platee magne undique murata, cupis coperta cum suis statione, curia, cisterna"; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 310-310'.

va Sv. Spasitelja (br. 4) i Sv. Petra (br. 3), koju je zbog dugova prodao na dražbi u prosincu 1382.¹²¹ sukнару Mihovilu pok. Petra.¹²² Ivan de Gallo također stanuje pokraj Velikog trga (br. 5).¹²³ Suknar i ljekarnik Martin pok. Jurja unajmio je kuću s dućanom na četiri godine na samom trgu.¹²⁴ Na istom trgu i trgovac Grgur de Florio posjeduje ljekarnu.¹²⁵ Zanimljiv je slučaj i jedine poznate zadarske trgovkinje, Fumice Salvagnele, žene Julijana, iz čijeg se inventara vidi da je do 1346. godine stanovala u kući na Trgu Sv. Petra.¹²⁶ Navedeni su trgovci samo dio od ukupno devetnaest poslovnih ljudi koji stanuju, odnosno koji su unajmili kuću ili poslovne zgrade na glavnom trgu. Osim prema glavnom trgu, *Platea magna*, na kojem živi i radi šest trgovaca, oni gravitiraju i prema mjestima oko četiri gradske crkve: Sv. Petar Novi (*ecclesia sancti Petri Novi de Platea*), Sv. Spasitelj (*ecclesia sancti Salvatoris*, već spomenuti Luka i Mihovil), Sv. Lovro (*ecclesia sancti Laurentii*, četiri trgovca, br. 4, 3 i 2),¹²⁷ te Sv. Kuzma i Damjan (*ecclesia sanctorum Cosme et Damiani*, br. 7 – dva trgovca),¹²⁸ i šire se do paralelne arterije koja ide jugozapadno i sjeveroistočno na dijelu koji obuhvaća crkve Sv. Petra Starog i Sv. Andrije (*ecclesie sancti Andree et Petri Veteris* – jedan trgovac),¹²⁹ već spomenutu crkvu Sv. Spasitelja (jedan trgovac),¹³⁰ te crkvu Sv. Vida (*ecclesia sancti Viti* – dva trgovca, br. 6, 4 i 8).¹³¹ Trgovac Alegretus pok. Vučine, lijepog iz-

¹²¹ DAZd, SZB, PS, b. I, fasc. I/6, fol. 184-185'.

¹²² Mihovil kupuje na dražbi 3.XII.1382. kuću vrijednu 2.000 dukata s trgovinama, butigama i dvorištem na Sv. Spasitelju; DAZd, SZB, PS, b. I, fasc. I/6, fol. 184. Poslije njegove smrti navodi se da je ugovor njegove udovice potpisan: "*in confinio sancti Salvatoris in domo olim solite habitationis dicti quondam ser Micouilli*", CD 17, dok. 1, str. 1-2.

¹²³ U dokumentu iz siječnja 1370. navodi se: "*Johannes habeat unum domum iuxta plateam in Jadra*"; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XIII, fol. 2'-3.

¹²⁴ Za najam treba platiti 15,5 dukata na godinu udovici Prije, pok. ser Kreše de Grubogna; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XII, fol. 22'-23.

¹²⁵ U studenome 1440. zaključuje ugovor ispred svojeg dućana; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 79.

¹²⁶ DAZd, Magnifica Comunità di Zara, b. I, fasc. 1, br. 10, fol. 2. Za pomoć pri uvidu u navedeni inventar najljepše zahvaljujem mr. Robertu Leljaku iz Državnog arhiva u Zadru.

¹²⁷ Suknar Zanin pok. Jakova unajmljuje na tri godine kuću s dvorištem kod Sv. Lovre od Drage, udovice Ivana; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XVII, fol. 33. Juraj pok. Ractizi "*qui habitat in contracta sancti Laurentii iuxta plateam, super domum Petri condam Zoyli de Nassis*"; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I/1, fol. 10. Jakov pok. Marina također unajmljuje "*quandam domum cum stacione dicte ecclesie sancti Petri positam in confinio sancti Laurentii*" na deset godina; CD 10, dok. 221, str. 291-293. U oporuci suknar Damjan pok. Martina iz roda Polešića iz Tršćana (de *Treschiano*), ostavlja supruzi vlastitu kuću kod Sv. Lovre; DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 65'-67.

¹²⁸ Kao stranac, trgovac Francisco Balbi, pok. Anarima Balbija iz Venecije, može tek unajmiti kuću. Tako 1355. godine dobije u najam od Ivana, sina ser Galla, kuću koja je vlasništvo crkve Sv. Kuzme i Damjana; SZB 5, dok. 42, str. 70-73. Suknar Madžiol pok. Jakova dobije na sudu jedan dućan smješten pokraj Sv. Kuzme i Damjana; DAZd, CMC, kut. 3, fol. 30.

¹²⁹ Trgovac Šime pok. Pribicija posjeduje dvije sobe, koje 1441. godine iznajmljuje na osam godina drugom trgovcu, Venturinu pok. Petra, "*in angulo platee parve in confinio sancti Petri Veteris*"; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 184-184'.

¹³⁰ Jedan, očito poznat trgovac, naveden samo kao *Georgius merçarius*, stanuje u četvrti Sv. Spasitelja 90-ih godina XIV. stoljeća; CD 18, dok. 62, str. 78-81.

gleda (*Belgarçomi*), u veljači 1383. uzima u najam dvije trgovine za 13 dukata na godinu u zlatarskoj ulici, u blizini trga, koje pripadaju spomenutom Mihovilu pok. Petra.¹³²

Drugo okupljalište trgovaca nalazi se oko glavnoga crkvenog centra, na središnjemu zapadnom dijelu grada (ukupno šest trgovaca), uključuje katedralu Sv. Stošije (jedan trgovac)¹³³, glavni ženski samostan, onaj benediktinki Sv. Marije (tri trgovca),¹³⁴ crkvu Četrdeset mučenika (jedan trgovac)¹³⁵ i glavni muški samostan, onaj benediktinaca Sv. Krševana (jedan trgovac, br. 9, 10, 11 i 12)¹³⁶.

Treća skupina trgovaca boravi u nešto manje uglednoj četvrti na jugozapadnom dijelu grada, oko tzv. *Kampa* (br. 13), gdje jedan trgovac posjeduje kuću¹³⁷ s još tri poslovna čovjeka kod crkve Sv. Jurja (*ecclesia sancti Georgii*, br. 14)¹³⁸.

Posljednje vidljivo okupljalište na kojem je djelovalo šest trgovaca smješteno je u jugoistočnom sirotinjskom dijelu grada, zvanom *Babe* (br. 15), koji obuhvaća crkvu *Sto-moricu* (dijalektalno izobličjenje za *sancta Maria*) duž južnoga morskog bedema grada na jednakoj udaljenosti od Anđeoskih vrata, koja se otvaraju prema moru (jedan trgovac),¹³⁹ Kovačkih vrata (jedan trgovac),¹⁴⁰ crkve Sv. Ivana (*ecclesia sancti Iohannis* – dva trgovca)¹⁴¹ i crkve Sv. Silvestra (*ecclesia sancti Silvestri* – jedan trgovac, br. 16, 17, 18 i 19).¹⁴²

¹³¹ U kolovozu 1377. trgovac Andrej pok. Nutija kupuje drvenu kuću pokraj Sv. Vida s godišnjom naplatom od 12 groša istoimenoj crkvi; DAZd, SZB, PS, b. I, fasc. I/2, fol. 34'. Suknar Madol pok. Jakova navodi u svojoj oporuci kuću kod Sv. Vida; DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 164-165.

¹³² J. Stipišić, *Inventar ...*, str. 38; 246.

¹³³ Povodom kupoprodajnog ugovora iz 1339. godine, o zemljištu kod Sv. Anastazije, navodi se da trgovac Disko živi zapadno od dotičnog terena; CD 10, dok. 320, str. 454-455.

¹³⁴ U rujnu 1377., ankonski trgovac Andrej pok. Nutija kupuje zidinu i drvenu kuću kod samostana Sv. Marije od svećenika Francisca pok. Nutija također iz Ancone; DAZd, SZB, PS, b. I, fasc. I/2, fol. 42' i 43. Trgovac i zlatar Donat pok. Pavla posjedovao je dvije apoteke (*apotecis*) kod Sv. Marije, no zbog dugova ih je morao prodati Giovanniju Amadiju, mletačkom trgovcu začinima. U rujnu 1442. Giovanni prodaje svoje pravo na kuću poslovnom čovjeku Petru de Venturi za 91 dukat; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/2, fol. 76.

¹³⁵ U prosincu 1355. strani trgovac Philippo de Bora, pok. Bartuzija iz Venecije, kupuje "unus domus cum nudis lapideis, coperte cuppis et discoperte cum loco proprio" za 100 libara; SZB 5, dok. 138, str. 207-209.

¹³⁶ Godine 1386. trgovac Jakov, pok. Ivana Vodunića, kupuje kuću kod Sv. Krševana; Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms. 461, Guerrin Ferrante, Regesti dell'archivio notarile di Zara, XLI-LIII, sv. III (Johannes de Casulis).

¹³⁷ Uz dopuštenje svoje majke trgovac Matej, pok. Zanina de Carbona, prodaje u veljači 1373. jednu svoju kuću "de muro magnam, partim copertam de cupis et partim de planchis, cum balatorio, quoquina et vno mollendino ab oleo de subtus et cum ea parte curie (...), positam Jadre ad campum in confinio sancte Luce" za 160 zlatnih dukata; CD 14, dok. 373, str. 496-498.

¹³⁸ U prosincu 1355. Cvito pok. Bratka kupio je dvije kuće za 15 dukata te ih već u svibnju sljedeće godine prodao Mlečaninu Philipu, pok. Martuzija de Burce, za 20 dukata; SZB 5, dok. 279, str. 438-440. U jednom ugovoru Albertin Paganelo, sin Ivana, naveden je kao da je *de contracta sancti Georgii*, dakle da tamo živi; SZB 2, dok. 73, str. 124. Do veljače 1354. trgovac Petar de Laurana, pok. Ciprijana, posjedovao je kuću kod Sv. Grgura, no nju zamjenjuje za vinograd izvan Zadra s klerikom Sv. Anastazije, Nikolom sinom Ivana Krševana, za osam gonjaja vinograda u zadarskom distriktu; SZB 4, dok. 207, str. 334-336.

¹³⁹ Navedeno je za Ricobona Babba iz Venecije da stanuje kod patricija Lovre Zivalelija kod Sv. Marije; SZB 2, dok. 127, str. 65.

¹⁴⁰ U studenome 1370. Grgur pok. Dominika zamjenjuje jednu svoju drvenu kuću koja se nalazi "in confini pusterole fabrurum sive puthey vocati Putanac", za tri gonjaja vinograda "in Chucliča in loco dicto Stagno"; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XIV, fol. 44-44'.

Neki osamljeni trgovci useljuju se na rub centra prema Gradskim vratima Sv. Krševana¹⁴³ (gdje žive mesari – *beccaria* – br. 25), na brodogradilištu (br. 21),¹⁴⁴ na Kaštelu (br. 22)¹⁴⁵ i kod crkve Sv. Šime (u ono doba br. 23).¹⁴⁶ Dok drugi žive u uglednim plemićkim četvrtima, četvero njih živi kod crkve Sv. Stjepana (*ecclesia sancti Stephani*, br. 24)¹⁴⁷ - jednog od zaštitnika grada - i jedan pokraj dominikanskog samostana Sv. Platona (*monasterium sancti Platonis* – br. 25).¹⁴⁸ Spomenimo još jednoga, vrlo bogatog suknara, Nikolu, pok. Mihe Osaronića, koji pak stanuje kod Sv. Dimitrija, na sjevernom dijelu grada (br. 26)¹⁴⁹ i koji se pet godina kasnije preselio kod Sv. Krševana, također u sjevernom dijelu grada (*porta beccaria* – br. 20).¹⁵⁰

Iz navedenih slučajeva daje se zaključiti kako se većina trgovaca nalazi ili barem posluje unutar najaktivnijih dijelova grada. Takvo okupljanje pospješuje međusobnu razmjenu obavijesti, ubrzava razmjenu dobara, što je dio poduzetničkog mentaliteta.¹⁵¹ No, budući da je uzorak ipak skroman, krajni zaključak bi bio smion. Uostalom, nisu svi trgovci vlasnici zgrada u kojima žive. Godine 1356., na primjer, trgovac Mišol pok. Dražila zajedno s Mihovilom pok. Petra unajmljuje na deset godina kuću s trgovinama, u četvrti Sv. Petra Novog (*contrata sancti Petri de Platea*).¹⁵² Stranci su najskloniji unajmljivanju, jer

¹⁴¹ U kupoprodajnom ugovoru za kuću iz 1391. navedeno je da trgovac Draško, sin Vlatka de Ugluglese, živi “*in confinio sancti Iohannis de Pusterla*”; CD 17, dok. 235, str. 324-326. Isto tako, 1373. godine navodi se trgovac iz Riminija, Cuco, pok. Petra Marzije, koji stanuje zapadno od jednog terena na prodaju “*propre ecclesiam sancti Iohannis de Maceriis*”; CD 14, dok. 367, str. 489-491.

¹⁴² U veljači 1340. trgovac Budislav pok. Petra prodaje Martinusiju, pok. Petra Zottija, jednu od svojih zidanih kuća “*cum coquina, balatorio et canipa, curia, positam in confinio sancti Siluestri de Cartinicho*”; CD 10, dok. 370, str. 523-524.

¹⁴³ Blaž pok. Urbinića unajmljuje 1440. godine kuću na tri godine, za 15 dukata na godinu; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 34’.

¹⁴⁴ Antun Luce, trgovac podrijetlom iz Obrovca, želi prodati kuću koja se nalazi “*in confinio arsenatus*”; DAZd, SZB, JCa, b. I. F. II/3, fol. 138’-139.

¹⁴⁵ Trgovac Mazol, pok. Jakova de Radoša, posjedovao je kuću na Kaštelu prije opsade Zadra 1346.-1348. godine, te se u dokumentu navodi da je zapravo “*fuertit pro platea castri per comitem ruynata*”, pa oštećeni građani traže financijsku nadoknadu od grada 1349. godine; SZB 3, dok. 55, str. 35-36.

¹⁴⁶ Za trgovca Fanju Marcona navodi se da je iz te četvrti; SZB 2, dok. 73, str. 124.

¹⁴⁷ Trgovac Ivan pok. Dragoja kupuje 1356. godine kuću u toj četvrti; SZB 5, dok. 231, str. 361-362. Trgovac Alegreto, pok. Vuka Legalisa, predaje miraz svoje nevjestice “*in contracta sancti Stephani in uia publica ante domum habitationis dicti Alegreti*”; CD 17, dok. 11, str. 13-14. Trgovac Baptista pok. Marka, podrijetlom Mlečanin i građanin Zadra, posjeduje kuću kod Sv. Stjepana koju iznajmljuje 1443. godine; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/7, fol. 339. U oporuci iz 1385. trgovac Pavlino, pok. Nikole de Medija, navodi svoju kuću: “*in contrata sancti Stephani*”; DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 18’-19’.

¹⁴⁸ Crisano pok. Martina, zadarski suknar i trgovac, kupuje pola kuće kod Sv. Platona za 200 libara 1376. godine; DAZd, SZB, PS, b. II, fasc. V, fol. 5.

¹⁴⁹ U oporuci iz 1383. godine Nikola navodi da stanuje “*in confinio sancti Dimitrii*”, gdje posjeduje još drugih zdanja; DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 181-182’.

¹⁵⁰ U oporuci iz 1388. godine navodi da stanuje: “*iuxta portam beccariam*”; isto, fol. 190’-195’.

¹⁵¹ U Lyonu se također uočava da su poslovni ljudi, barem od 1376. do 1388., prisutni u najaktivnijim četvrtima grada; Bonnet, *Les changeurs ...*, str. 349.

¹⁵² SZB 5, dok. 174, str. 263-267.

borave u gradu na određeno vrijeme. Primjerice, mletački trgovac Riconobo Babo boravi 1304. godine u četvrti crkve Sv. Marije Veće (*contrata sancte Marie presbyterorum*) kod plemića Lovre Civalellija, čija obitelj ima posebnu važnost tijekom XIV. stoljeća.¹⁵³

Osim toga, kupnja kuće nije nimalo jeftin pothvat, pogotovo ako se radi o kamenoj kući. Zbog toga je potrebno razmotriti standard trgovaca i njihova ulaganja u kapital, nekretnine, robu i drugo.

b) Bogatstvo trgovca

Tri su vrste vrela koja mogu dati uvid u stečeno bogatstvo i vrste ulaganja trgovaca: 1. kupoprodajni ugovori za robu, nekretnine, najmove, izmjene (*permutatio*); 2. ostavštine i velikim dijelom 3. inventari. Nažalost, tijekom pregledavanja pismohrana rijetko smo naišli na inventare, što onemogućuje stjecanje cjelokupne slike o imovini trgovaca. Dva dobro sačuvana i dragocjena inventara pripadaju trgovkinji Fumici Salvagnele i sukнару Mihovilu pok. Petra.¹⁵⁴ Jedina vrsta izvora koja omogućuje usporedbe su oporuke. Prema iscrpnim istraživanjima Zorana Ladića o zadarskim oporukama (u svrhu upoznavanja duhovnosti zadarskog društva), možemo se pouzdati u činjenicu da je – osim rijetkih iznimaka – ta vrsta izvora pouzdan pokazatelj imovinskog stanja pojedinaca.¹⁵⁵ Osim toga, “privredna težina” poslovnih ljudi u Zadru mijenja se s političkim okolnostima, i stoga ćemo stupanj obogaćivanja promatrati kronološki.

– Mletačka vladavina prije zadarske pobune

Za drugo desetljeće XIV. stoljeća (tijekom 1317.-1318.) podaci su oskudni. Čini se da je najčešće zastupljena pokretna imovina. Ostavštine, koje dobivaju primatelji oporučnih legata, uglavnom su u novcu, i to manje svote, od tri do četiri libre. Ulaganja se prvenstveno odnose na pokretna dobra: primjerice, gradski trgovac Cvitko *de Drauez*, s još dva Zadrana, kupuje sukna za 1.136 libara u sklopu trgovačkog društva,¹⁵⁶ dok trgovac Filip Alexandrini, podrijetlom iz Firma, u siječnju 1318. posjeduje pokrivenu daščaru u Stomorici na unajmljenu zemljištu.¹⁵⁷ Njegov brat Jakov uzima na šest godina u svoju službu Vidu iz Vrane i zadužuje je da ga poslužuje u Markama, ili gdje god se nalazio, dajući joj novčanu naknadu od 16 malih libara te uz to hranu, odjeću i njegu.¹⁵⁸ Raspoložujući očito ne baš malim financijskim sredstvima, mogao si je priuštiti zapošljavanje sluškinje. Sačuvana oporuka mletačkog trgovca Mihovila Pasqualiga iz 1304. godine omogućuje stvaranje

¹⁵³ SZB 2, dok. 127, str. 65.

¹⁵⁴ DAZd, Magnifica Communità di Zara, b. I, fasc. I, br. 10; vidi: J. Stipišić, *Inventar ...*

¹⁵⁵ Zoran Ladić, Oporuka zadarskog patricija Kreše Varikaše – prilog proučavanju duhovnog života u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, knjiga 1, Zagreb, 1998., str. 37-49.

¹⁵⁶ SZB 2, dok. 46, str. 113.

¹⁵⁷ SZB 2, dok. 149, str. 150-151.

¹⁵⁸ SZB 2, dok. 15, str. 102.

malo šire slike. On oporučno ostavlja oko 629 libara koje se trebaju podijeliti između njegove kćeri, prijatelja i slugu. Također posjeduje stoku sitnog zuba u Istri, mlin u treviškome području (*in Tervisana*), kuću u Pagu i jednog konja. No, istodobno u oporuci ostavlja svojoj kćeri i dugove!¹⁵⁹ Posjedovanje broda također je vrsta ulaganja u poslovne svrhe: u listopadu 1317. Franjo Markon sa svojim partnerima¹⁶⁰ ima pola jedne *tarete*.

Osim Budislava pok. Petra, koji 1340-ih posjeduje zidanu kuću pokrivenu daskama kod Sv. Silvestra *de Cartinichus*, u vrijednosti 40 libara,¹⁶¹ i Jakova pok. Marina, koji unajmljuje kuću s dućanom kod Sv. Lovre na deset godina, za 20 groša na godinu,¹⁶² najbogatija osoba među njima u tom razdoblju je trgovkinja na malo (*merçarie*), Fumica Salvagnele. Fumica naime posjeduje čak tri kuće u glavnim dijelovima grada (na Trgu Sv. Petra, u četvrti gdje živi plemić Martinusije de Butovano i u blizini stanovitih kapela – *capeliorum*), te još neke vinograde koje je dijelila s mužem i s Eufemijom, pok. Grisogona de Piciga, a koji se nalaze pokraj zemalja samostana Sv. Marije (*monasterium sancte Marie monialium*, osam gonjaja) i crkve Sv. Marije Veće (*ecclesia sancte Marie presbiterorum*, sedam gonjaja) te vjerojatno pokraj njihovih zemalja u ninskom distriktu i na otoku Ugljanu (*sancti Michaelis* – tri gonjaja).¹⁶³

– Razdoblje nakon pobune 1348. godine

Sredinom XIV. stoljeća, u godinama između 1349. i 1356., imamo više saznanja o stjecanjima nekretnina. U travnju 1350. Cvitko pok. Bratka posjeduje pet gonjaja vinograda u Kozlicu (Coxlizu) na brdu Sv. Nikole i daje ih u najam,¹⁶⁴ dok u svibnju 1356. prodaje trgovcu Cusiju, pok. Petra Marzija iz Riminija, četiri zemljišne parcele u dolini Sv. Ivana u zadarskom distriktu za 20 malih libara,¹⁶⁵ a u prosincu 1355. kupuje dvije kuće kod Sv. Jurja za 15 dukata, koje je pet mjeseci kasnije prodao za 20 dukata.¹⁶⁶ Spomenuti Cusio iznajmljuje u lipnju 1366. četiri zemljišne parcele na otoku Lukoranu na tri godine.¹⁶⁷

Tri trgovca imaju prava na čamce, između kojih Petar, pok. Ciprijana iz Vrane, stanovnik Zadra, 1349. godine svoj čamac prodaje za 16 dukata.¹⁶⁸ Pet godina potom kupuje vinograd veličine 4,5 gonjaja za 80 libara na otoku Pašmanu (kod "Svetog Da-

¹⁵⁹ SZB 2, dok. 125, str. 62-64.

¹⁶⁰ SZB 2, dok. 73, str. 124.

¹⁶¹ CD 10, dok. 370, str. 523-524.

¹⁶² Isto, dok. 221, str. 291-293.

¹⁶³ DAZd, Magnifica Comunità di Zara, b. I, fasc. I, br. 10, fol. 2. Nažalost, osim njezina inventara još nismo pronašli dodatnu dokumentaciju vezanu za njezino poslovanje.

¹⁶⁴ SZB 3, dok. 209, str. 144.

¹⁶⁵ SZB 5, dok. 277, str. 435-436.

¹⁶⁶ Isto, dok. 151, str. 227-229 i dok. 279, str. 438-440.

¹⁶⁷ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. III, fol. 1.

¹⁶⁸ SZB 3, dok. 51, str. 33.

mjana") u mjestu *Pisthumani*.¹⁶⁹ Te iste, 1354. godine, Petar mijenja vinograd od osam gonjaja koji je smješten izvan gradskih zidina za kuću u četvrti Sv. Jurja sa svećenikom iz crkve Sv. Anastazije u Zadru.¹⁷⁰

Aktivni poduzetnik je i trgovac Gal pok. Jurja, koji posjeduje teren u Bibinju kod Zadra, neobrađivo zemljište kod crkve Sv. Jurja između 1354. i 1356., a 1358. uzima u zakup selo Zemunik (*Selmenici*) zajedno s Nikolom de Begna i Dominikom de Nassis za 330 dukata.¹⁷¹ I Martin pok. Boškovića također je jedan od rijetkih trgovaca koji se specijalizirao za stjecanje nekretnina. On 1349. godine uzima u najam vinograd na mjestu "ad Mensas". Sljedeće godine uzima u zakup i posjed veličine pet gonjaja za 10 dukata. Naposlijetku 1353. godine kupuje zemljište od pet gonjaja na području Kolovara (*de Colouari*) za 40 malih libara.¹⁷² Jedinu oporuku iz tog razdoblja napisao je Ivan pok. Dragoja 1356. godine. Njegova ostavina vrijedi 178,5 dukata i 72 groša. On također ostavlja i brojnu odjeću te sukno iz svoga dućana, uz još ponešto žita i svijeca u dobrotvore svrhe. Osim dućana, druge se nekretnine ne spominju, ali zato u prethodnom dokumentu, iz iste godine, saznajemo da je kupio kuću kod Sv. Stjepana (br. 24) u vrijednosti od 300 libara.¹⁷³

U prvoj polovini XIV. stoljeća izvori slabo osvjetljaju imovinsko stanje trgovaca te većina dokumenta govori o tekućim poslovima koji su izravno vezani za struku. Na sreću, sljedeće razdoblje od pola stoljeća znatno je bolje dokumentirano.

– Anžuvinsko razdoblje

U drugoj polovini XIV. stoljeća vrste ulaganja nalik su onima iz prethodnog razdoblja: ulaže se u zemljište, vinograde, dijelove brodova i u posjedovanje solana. Svakako, postoje različite razine bogatstva unutar struke. Tada mladi zadarski trgovac Martin Sertoričin, neoženjen i bez djece, oporučno ostavlja ukupno 79 libara i 55 solida za crkve i prijatelje. Ostatak dobara nasljeđuje njegov otac.¹⁷⁴ Zadarski trgovac Pavao, pok. Nikole de Medija, nije osobito bogat. Teško bolestan, piše oporuku u listopadu 1389. Sva njegova ostavština čini oko 114 dukata. Nalaže da se njegova dobra prodaju te od te dobiti izdvoji 200 libara za njegova sina i za njegova oporučnog izvršitelja.¹⁷⁵ Priložena svota čini se prilično skromnom, iako je moguće da ostatak dobara može činiti veliki dio njegove ostavštine koju namjenjuje siromasima – njih označuje svojim univerzalnim nasljednicima. Usporedbe radi, navodimo financijsko stanje firentinskoga poslovnog čovjeka

¹⁶⁹ SZB 4, dok. 194, str. 318-319.

¹⁷⁰ Isto, dok. 207, str. 334-336.

¹⁷¹ SZB 4, dok. 277, str. 435; SZB 5, dok. 279, str. 439; CMC, Isnardus de Padua, b. I, fasc. I, fol. 55.

¹⁷² SZB 3, dok. 65, str. 43; dok. 105, str. 73; SZB 4, dok. 86, str. 143-144.

¹⁷³ SZB 4, dok. 237, str. 369-372 i 231, str. 361-362.

¹⁷⁴ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 4'.

¹⁷⁵ Isto, fol. 18-20.

Tadije pok. Jakova koji se specijalizirao za trgovinu robovima (*servi*) iz Bosne. U jednom trgovačkom društvu iz 1381. godine, s još trojicom Talijana (dvojom iz Firence i jednim iz Bologne), osigurao je prihod od 90 dukata time što je ulagao jednu trećinu zajedničke imovine društva.¹⁷⁶ Tri godine prije prodao je trinaest robova iz Bosne za 100 florena te još dvojicu za 20 dukata. Dakle, u samo jednom poslovanju Tadija je već stekao jednu trećinu Pavlove ostavštine, a drugim ugovorom zaradio je istu financijsku vrijednost.

Skupini trgovaca skromnih prihoda pripada i Alegreto, pok. Vučine Legalisa. On 1385. godine oporučno ostavlja 130 dukata i dvije zemljišne parcele u selu *Gladusse* u ninskom distriktu te 20 salmi ulja.¹⁷⁷ Uočavamo da trgovac može stjecati zemljišta i izvan vlastita općinskog područja. Usporedo s njim i njegova supruga, koja je umrla prije njega, oporučno ostavlja iste godine cjelokupni iznos od 19 libara i 12 solida, dok su njezini univerzalni nasljednici¹⁷⁸ dvije osobe. Trgovac Valenta pok. Pavla, *habitor Jadre*, također ostavlja oko 1.150 libara novčane vrijednosti u oporuci iz prosinca 1382., ne navodeći pri tom kuću ili ostala imanja.¹⁷⁹

Među trgovcima se po aktivnosti ističe Luka pok. Leona. On 1366. kupuje posjed na otoku Pagu, u mjestu Povljana (*Pouiglana*), za 1.400 libara,¹⁸⁰ a sljedeće godine stječe dvadeset solana na istom području, koje daje na obrađivanje dvojici mještana.¹⁸¹ Napokon, Luka sebi osigurava stalni prihod od 1375. godine, kad iznajmljuje te solane jednom Hrvatima za 48 dukata na godinu.¹⁸² Dakle, od svih navedenih poslovnih ljudi, najbogatiji je Firentinac, no njegova dobra su ograničena na pokretnu imovinu. Zadarski trgovac Luka, s najvećim prihodima, znatan dio ulaže u nekretnine.

Najkvalitetnije i najraznovrsnije poslovanje u tom razdoblju ima trgovac ankonskog podrijetla, već spomenuti Andrija pok. Nucija. Od 1367. do 1384. godine dokumenti svjedoče kako kupuje ribarsku barku za 15 dukata, posjeduje teren kod Sv. Lovre za koji kupuje pećnicu i drva u vrijednosti 110 libara. Peć će mu služiti za pokretanje velike kovačke radionice u kojoj zapošljava više od osam kovača, na jednu do četiri godine, između 1375. i 1378. godine, od kojih su neki firentinskog podrijetla. U to poduzeće ulaže najmanje 80 dukata za plaće, alate i opskrbu drvom iz Venecije. U siječnju 1378. godine udružuje se poradi iste kovačnice s genovskim poduzetnikom Šimunom, pok. Johannisa de Gnocchisa, ulažući 700 forinti. Simon također ulaže 700 forinti te u lipnju zapošljava kovača Nikolu, pok. Simona de Utiva, na godinu dana da radi sa svojim pomoćnikom na peći za izradu čavala različite veličine. Plodovi su vidljivi, jer već u svibnju 1377. prodaje oko 2.450 kg željeza za više od 64 dukata. Osim toga, u siječnju 1370. udružuje se u društvo

¹⁷⁶ PZ 2, str. 435-436.

¹⁷⁷ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 58-58'.

¹⁷⁸ Isto, fol. 48'-49.

¹⁷⁹ DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 166'-167.

¹⁸⁰ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. III, fol. 41.

¹⁸¹ Isto, fasc. VIII, fol. 28.

¹⁸² DAZd, SZB, VBF, fol. 15.

za proizvodnju šećera, čija je globa, u slučaju prekršaja, 500 forinti, te 1384. godine ulaže 700 dukata u još jedno apotekarsko društvo sa Šimunom de Fansom na tri godine. Manje je aktivan u stjecanju nekretnina. Međutim, u kolovozu 1377. kupuje drvenu kuću kod Sv. Vida za 300 libara, uz plaćanje 12 groša najamnine istoj crkvi, a tri mjeseca kasnije kupuje i zidinu i drvenu kuću pokraj crkve Sv. Marije *monialium* za 12 forinti i 16 libara. Zbog opsežnih poslova u studenome 1375. zapošljava jednog slugu na osam godina, uz plaću od 16 libara na godinu.¹⁸³

Metodom ekstrapolacije može se načiniti podjela trgovaca prema bogatstvu. Najskromniji trgovci bili bi oni koji raspoložu sa svotom između 100 i 500 dukata, dok imućniji poslovni ljudi posjeduju svotu do 2.000 dukata. U prvu kategoriju ulazi, na primjer, trgovac Alegreto, pok. Vuka Legalisa, koji u oporuci iz 1388. godine ostavlja približno 130 dukata u novcu, dva zemljišta u selu *Gladusse* u ninskom distriktu te 20 modija ulja.¹⁸⁴ Zadarski suknar Crisan pok. Marina oporučno ostavlja 1.646 dukata, uz jednu zidinu, posjede u Petračanima izvan Zadra i četiri kuće od kojih dvije s dućanima.¹⁸⁵

Primjer bogatog trgovca iz tog razdoblja je Mihovil pok. Petra. Tijekom poslovanja Mihovil stječe nekoliko kuća s trgovinama na velikom trgu, s dvorištima i portikama, uloživši više od 2.650 dukata. Na dražbi je kupio posjed na otoku Bagni od šest čestica s vinogradima i pašnjacima približne površine 10,5 gonjaja u vrijednosti 1.006 zlatnih florina. Mihovil također stječe imanja na otoku Pašmanu i zemlju u Zadru, u četvrti oko crkve Sv. Dominika. U oporuci, od četiri stranice, raspodjeljuje više od 3.346 dukata, dragulje, namještaj, tkanine, srebrninu i zlato. Od novca stečenog prodajom robe iz svojeg dućana, namjerava kupiti posjede za uzdržavanje supruge do smrti (ako ostane udovicom) i za uzdržavanje djece i djeteta jednoga svog prijatelja sve do njihove punoljetnosti. Zahtijeva da se vodi inventar njegovih dobara, koji će sadržavati 200 stranica.¹⁸⁶ Istodobno možemo uočiti da su suknari najimućniji sloj među trgovcima. Iako se većina poslovnih ljudi koji se bave tkaninama nazivaju *draparius*, ovaj naziv također označuje i osobu s određenim bogatstvom. Naime, Mihovil se najprije navodi kao *mercator*, a zatim definitivno postaje *draparius*, pri čemu se nije promijenilo njegovo poslovanje, dok bogatstvo jest.

– Razdoblje kralja Ladislava i ponovne uspostave mletačke uprave

U razdoblju između kraja XIV. i početka XV. stoljeća očituje se tendencija bogaćenja trgovaca. Godine 1387. trgovac i zadarski građanin Jakov, pok. Ivana Vodunića, prodaje u svom dućanu tkanine u vrijednosti od 1.956 dukata i 30 solida.¹⁸⁷ Između 1401. i 1426.

¹⁸³ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. IV, fol. 20, 52, fasc. XII, fol. 1-1'; PS, b. I, fasc. I/2, fol. 33, 34, 42'-43, b. I/6, fol. 176, b. II, fasc. III, fol. 4-4', 19, fasc. VIII, fol. 25', fasc. X, fol. 13', fasc. XI, fol. 21'-22, fasc. XII, fol. 18 ; VBF, b. I, fasc. I, fol. 1, 16'; PZ 2, str. 478.

¹⁸⁴ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 58-58'.

¹⁸⁵ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 65'-67'.

¹⁸⁶ Isto, fol. 15-16'.

godine trgovac Krešo pok. Lukina ulaže više od 4.600 dukata samo na kolegancijama.¹⁸⁸ Trgovac Nikola pok. Mihovila ponaša se poput rentijera, dok istodobno 1392. godine posluje s tkaninama u vrijednosti od 1.508 dukata i 64 solida.¹⁸⁹

Trgovac Lovro Dražmilić ulaže 1434. godine oko 2.062 dukata i oko 2.672 dukata sedam godina kasnije.¹⁹⁰ Postoje, doduše, i skromni trgovci poput Galvana Pelegrina, podrijetlom iz Verone, koji u oporuci ostavlja približan iznos od 439 dukata, od čega posjed u vrijednosti od 50 dukata; spreman je svakomu novom potomku (naime, žena mu je tada bila trudna) ostaviti 800 libara, koliko je već ostavio svojoj kćeri Perusiji za miraz – tako da navedeni iznos nije konačan.¹⁹¹

Promatranje najznačajnijeg i najbogatijeg trgovca u onodobnom Zadru pruža mogućnost procjene cjelokupne djelatnosti i bogatstva zadarskog poduzetnika. Tako je npr. Grgur Mrganić za života sudjelovao u obnovi crkava, u gradnji hospicija i bolnica; godine 1440. pregovara i s bribirskim knezom Ugrinom Ugrinićem od kojega kupuje šest parcela oranica, vinograda i pašnjaka, u selu Tršci, za 300 dukata. Šest godina kasnije, 1446., daje graditi kuću s bunarom na Dugom otoku. Zahvaljujući preporuci zadarskoga kneza mletačkoj vladi, dobiva odobrenje za gradnju sjedišta Škole Sv. Jakova unutar istoimene bolnice, koju je prethodno podigao. Čini se da je to sjedište građeno između 1448. i 1450. godine u četvrti oko crkve Sv. Anastazije (br. 9). Njegova posljednja oporuka od 28. travnja 1460. daje jasnu sliku njegova bogatstva. Grgur posjeduje više kuća u samom Zadru, od kojih se obiteljska kuća od kamena nalazi na glavnom trgu, druga pokraj crkve Četrdeset mučenika i treća, drvena, pokraj brodogradilišta. Zadržao je posjede iz svoga matičnog kraja, iz okolice Nadinskog blata, u selu Tršcima i u raznim drugim mjestima Ravnih kotara (Petrčanima, Miranjima, Lišanima, Jagodnju, Zapužanima, Velikom Horuplju, Suhovarama, Zdahovu i selu Gusići). Mrganić je također vlasnik terena u bližoj okolici Zadra, na mjestu Čelopek, te *ultra portum Jadre i prope sanctum Marcum ad fontem*. Također je stekao zemljišta na otocima: na Zaglavu, Lukoranu, Ugljanu i Viru, dok je na otoku Viru uzeo u zakup na deset godina još nekoliko posjeda kako bi uzgajao stoku; prema oporuci supruge mu Stane, vidi se da su na otoku Ugljanu također uzgajali stoku. Uspostavivši trgovačke odnose u Rijeci, posjeduje jednu kuću i zemljišta u tom gradu. Imao je brojnu poslugu (sedam žena i dva muškarca), te im ostavio novca i odjeće. Međutim, vraća i neke terene onima od kojih ih je kupio.¹⁹² Iz njegove ostavštine ipak se ne može zaključiti financijska vrijednost njegove imovine s kojom smo upoznati. Jedan dobar dio uložen je bez izravnog dobitka, dok je drugi povezan s vlastelinskim nasljedstvom, a treći posvećen postavljanju trgovačke strategije.

¹⁸⁷ Raukar, *Zadar u XV. st. ...*, str. 277.

¹⁸⁸ Isto, str. 273.

¹⁸⁹ Isto, bilj. 97, str. 277.

¹⁹⁰ Isto, str. 265.

¹⁹¹ DAZd, SZB, NL, testamenti registrati 1447.-1467., b. I, fasc. II, fol. 6'-7.

¹⁹² Jelić, Grgur Mrganić..., str. 495, 499-500.

Tablica 3. Mirazi u XIV. i XV. stoljeću

	Kraj XIII. i početak XIV. st.	Druga polovina XIV. st.	XV. st.
I. patricijat	300 dukata	600 dukata	600 dukata
II. puk			
a) trgovci	nema sačuvanih	500 dukata	500 dukata
b) obrtnici	podataka	nema sačuvanih	200 libara
c) mornari	"	podataka	200 libara
d) seljaci	"	"	150 libara
e) sluga	"	"	150 libara
III. distrikualci	"	"	100 libara

T. Raukar, *Zadar u XV. stoljeću* ..., str. 76.

Za bolje razumijevanje ekonomske moći zadarskih poslovnih ljudi u odnosu prema cijelom društvu, kod usporedbe je zanimljiva vrijednost dodijeljenih miraza (tablica 3.).¹⁹³ Iz tablice proizlazi kako je trgovac jedan od najimućnijih pripadnika pučkog sloja zadarskog društva.

Neki poslovni ljudi čak i nadilaze prethodne vrijednosti, poput suknara Mihovića pok. Petra, koji svojim dvjema kćerima dodjeljuje po 1.000 dukata miraza.¹⁹⁴ Dapače, trgovci su u XV. stoljeću sve bolje financijski zbrinuti. Naime, iako patriciji gube ekonomsku moć, ustraju pri zadržavanju visokih vrijednosti svojih miraza zbog društvenog prestiža, dok trgovci, bez etičkih obveza, nastavljaju odvajati razuman dio svojih prihoda za kćeri.

Mogao bi se dakle uočiti znatan razvoj privrednog stanja trgovaca tijekom dvaju stoljeća, unatoč dokumentacijskoj praznini. U prvo vrijeme najbogatiji su trgovci stranog podrijetla, među kojima se neki trajno naseljuju u Zadru, dok su starosjedioci skromnijih prihoda zbog već obrazloženih razloga društvenog poretka. Slijedi anžuvinsko razdoblje koje postaje važnim čimbenikom u financijskom usponu trgovačkog staleža unutar cjelokupnoga gradskog razvoja. Taj se rast potvrđuje među zadarskim trgovcima nakon povlačenja talijanskih trgovaca, a olakšan je smanjenjem plemićke konkurencije zbog političkih razloga. Paralelni uspon hrvatskoga etničkog dijela stanovništva svjedoči ne samo da se pučanstvo "de Croatia" savršeno uklapalo u komunu (javni proglašeni su bili napisani na latinskom i hrvatskom, te je Venecija uvela u 1410-im godinama službu sudbenog tumača za hrvatski jezik¹⁹⁵), nego je uspjelo ući i u visoke društvene i privredne sfere, s Mrganićem kao istaknutim prototipom među trgovcima.

¹⁹³ Prosjek je zaokružen.

¹⁹⁴ CD 16, dok. 407, str. 524-528.

3 OBITELJSKI ŽIVOT, KULTURNI DOPRINOS I VJERSKA AKTIVNOST TRGOVACA

Neke oblike trgovčeve osobnosti teže je razjasniti zato što se usporedba s drugim socioprofesionalnim skupinama ne može činiti zbog manjka studija o njima. Ovdje ćemo prikazati privatni život trgovca preko nekoliko pojedinačnih slučajeva, a završit ćemo s pokušajem generalizacije.

a) Obiteljsko ponašanje

Obiteljska zajednica¹⁹⁶ vrlo je važna jezgra u kojoj se trgovac postupno afirmira, prolazeći nekoliko stupnjeva: osamostaljenje od očinskog autoriteta, eventualno učlanjenje u strukovni ceh (ako postoji), ulazak u brak; postaje voditelj poslovanja, ceha ili čak politički aktivan.¹⁹⁷ Za bolje razumijevanje obiteljskih odnosa trgovaca tri su polazna pitanja. Kako bi se shvatilo poslovno nasljeđe trgovaca i mogućnosti postojanja obiteljskih trgovačkih zajednica poput onih u Italiji, promatrat ćemo potječe li on iz trgovačke obitelji ili ne; u privatnom, obiteljskom životu zanima nas kako trgovac obavlja svoju očinsku ulogu; naposljetku, bitno je razmotriti koje mjesto pripada njegovoj supruzi unutar privredne djelatnosti i izvan nje.

– Faza osamostaljenja

U XIV. stoljeću trgovac je u osnovi najčešće prisutan u gradu i u izvorima kao samac. Važan početak njegova poslovnog života jest kad se u izvorima navodi da je osamostaljen (*separatus, emancipatus*) od roditelja. Za Alegreta, pok. Vučine Legalisa, već se u prvom poslovanju 1367. godine navodi da "*separatus est a Vulcina cum sua familia*", no njegov otac, također trgovac, jedan je od troje jamaca za njegovo poslovanje. Iako Martin, sin krojača Pripcija, već 1384. godine piše svoju oporuku, on je tek "*emancipatus a patre suo*", te se iz dokumenta dade zaključiti kako još nije osnovao obitelj.¹⁹⁸ Godine 1394. Ivan, sin Matola pok. Netremacija, također se navodi kao "*tamquam homo sui iuris emancipatus a patre*".¹⁹⁹ No što to zapravo znači?

U većini talijanskih primjera obitelj je ujedinjena pod okriljem oca (*capo del parentado*), kojeg kćeri i sinovi slušaju bez pogovora prema striktnom kodeksu ponašanja, s tim da je u pučkim i nepatricijskim obiteljima organizacija manje striktna nego u kneževskih rodova.²⁰⁰ Međutim, taj ideal discipline i kohezije može u poslovnom svijetu imati nega-

¹⁹⁵ Pederin, *Mletačka uprava ...*, str. 9.

¹⁹⁶ Za nastanak i smisao riječi "obitelj" odnosno "*familia*" u srednjem vijeku vidi Herlihy, *Family i The Making of the Medieval Family: Symmetry, Structure and Sentiment*, u: *Isti, Women, Family and Society ...*, str. 113-153.

¹⁹⁷ Za daljnje promatrane ideje, rabit ćemo članak: Herlihy, *The Florentine Merchant ...*, str. 195.

¹⁹⁸ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 7'.

¹⁹⁹ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. VII., fol. 20-20'; CD 17, dok. 427, str. 610-611.

tivne posljedice, jer koči razvoj mladoga, budućeg poduzetnika koji bi trebao biti samostalnog duha. Ipak, za trgovca je važno da se tijekom odgoja nauči lojalnosti, slobodi, disciplini i inicijativi.

U firentinskim dokumentima također se obilježava trenutak kad se trgovac osamostalio od očeva autoriteta. Međutim, prema rimskom pravu, koje Firenca poštuje, očeva vlast nad djecom (*patria potestas*) traje dokle god je otac živ. Tek kad su sinovi ili kćeri navedeni pod oznakom *emancipatus*, iako su i prije bili fizički zreli, postaju kadrima sklapati ugovore i steći ili prodati nekretnine bez očeva odobrenja. Dakle, čin osamostaljenja, ugovoren u bilježnika ili suca jest "svojevrсни inicijacijski obred" (riječi D. Herlihyja), po kojemu djeca dobivaju privilegije i moć, ali i odgovornosti koje idu uz status odrasle osobe. Međutim, sama ta činjenica ne mijenja nužno svakidašnjicu jer ima i primjera osamostaljenih sinova koji i dalje žive pod očinskim krovom. U Firenci, npr., muška su djeca u prosjeku emancipirana s 20 godina, dok u trgovaca taj prag zna biti prijeđen i prije, već sa 16 godina. David Herlihy zaključuje da od svih strukovnih skupina *mercatores* su prvi i jedini koji ruše okvire očinske vlasti.²⁰¹ Sama struka zahtijeva što ranije osposobljavanje za ulazak u poslovni svijet.

Sada ćemo razmotriti kako budući osamostaljeni trgovci mogu i dalje ostati u društvu s ocem zbog zajedničkog poslovanja.

– *Obiteljsko okupljanje*

Trgovci koji u Zadru počinju samostalno djelovati većinom su pojedinci bez obiteljskoga poslovnog nasljeđa. To se može objasniti dvama razlozima: s jedne je strane grad naseljen stranim trgovcima koji ondje borave privremeno, dok se s druge strane poslovni svijet obnavlja putem useljavanja trgovaca podrijetlom iz zaleđa. No naziru se i oblici obiteljskog poslovnog nasljeđa ili udruživanja. Iako načelno posluju svatko za sebe,²⁰² braća de Valle iz Venecije prvi su pokazatelji zajedničke karijere u 1350-im godinama, prestižući u tome Zadrane. Istodobno posluju i mletačka braća Franciscus i Stadius, pok. Marina Balbija,²⁰³ te Nicoletus, Zaninus i Filipus de Borra, pok. Bartuzija, također iz Venecije.²⁰⁴

Četvrti primjer su talijanska braća Albertinus i Jacobus, pok. Matheya iz Firence, koji posluju u Zadru krajem 1360-ih godina.²⁰⁵ No, i sami Zadrani se već udružuju, poput braće Martina i Stjepana Boškovića (ili Boski), kad ulažu u nekretnine, razmijenivši 1356.

---

²⁰⁰ Iris Origo, *Le marchand de Prato. La vie d'un banquier toscan au XIVe siècle*, Pariz, 1969., str. 177.

²⁰¹ Herlihy, *The Florentine Merchant ...* 198-203.

²⁰² Izuzevši primjer kad u prosincu 1355. Petar postane Zaninov opunomoćenik zbog određenoga kupovnog poslovanja; SZB 5, dok. 135, str. 203.

²⁰³ SZB 5, dok. 157, str. 235-236.

²⁰⁴ SZB 4, dok. 279, str. 437-439.

²⁰⁵ Vidi popis signatura u Fabijanec, *Pojava profesije ...*, br. 2, str. 107 i br. 101, str. 114.

godine zemljišta,²⁰⁶ ili braće Gali, od kojih u studenome 1355. Ivan, sin Galija, opunomoćuje svoga brata ser Petra, koji je *mercator et habitator Jadre*.²⁰⁷ Saznajemo da je istih godina i Givolus, sin pokojnog trgovca Discusa, koji je poslovao u kasnim 1330-ima, također trgovac.²⁰⁸ Sljedećih desetljeća pojavljuju se primjeri u kojima sinovi nastavljaju očevu karijeru²⁰⁹: Alegretus nasljeđuje oca Vučinu,²¹⁰ Ivan preuzima posao od oca Galija sedamdesetih godina XIV. stoljeća,²¹¹ a za Draška znamo da je sin suknara Mihovila.²¹² Sva trojica su učila zanat sudjelujući u očevu poslovanju. Krajem XIV. stoljeća Ivan de Netremaci je trgovac po uzoru na svog oca Mateja iako poslovanje vode odvojeno.²¹³

Sredinom XV. stoljeća glavni trgovački pokretači u Zadru članovi su obitelji podrijetlom iz Italije: primjerice, Venturini-Paxini s braćom Grgurom i Nikolom, pok. Jurja Venturija,²¹⁴ ili trgovac Grgur, sin trgovca Petra de Venturija, koji posluje sa svojim bratićem Pazinom, pok. Julijana de Venturina, također trgovcem.²¹⁵ Ne samo da trgovina prelazi s oca na sina nego se i ostali članovi obitelji – nećaci i zetovi (Petar Marušić je zet Petra Venturija, i čak Petrova kći Nikolota dobiva dio očeve robe za poslovanje²¹⁶) – udružuju u trgovačka društva, poput talijanske obiteljske zajednice.

Makar je sedam domaćih primjera skroman broj, i među njima se ocrta određena tendencija. Paralelno s postupnim društvenim usponom te profesionalne skupine, njezina se unutrašnja organizacija učvršćuje putem obiteljskih veza. Takav je model već prethodno provjeren u patricijata kad su nosioci privredne djelatnosti bile plemićke obitelji, poput obitelji de Grisogonio i de Matafari. *Mercator*, dakle, u posljednjoj četvrtini XIV. stoljeća, slijedi to kretanje te se njegov privredni, politički i društveni lik dodatno nameće. Istodobno, dok jačaju obiteljske veze, trgovčevo se očinsko ponašanje osnažuje unutar obiteljske jezgre. Naime, biti poglavar kuće nosi sa sobom velike odgovornosti, kako napominje Kotruljević: "Moraš biti častan, ćudoredan i pošten i učiniti tako da se tvoja obitelj nauči dobrom životu radije iz tvog praktičnog života nego iz tvog nauka, jer su

²⁰⁶ SZB 5, dok. 280, str. 440-442. Godine 1391. pojavljuje se jedan Filip, trgovac, pok. Cvitana de Boscha, koji bi mogao biti pripadnik iste obitelji; DAZd, SZB, VBE, b. II, fasc. II, fol. 6-6'.

²⁰⁷ SZB 5, dok. 42, str. 70-73.

²⁰⁸ Za živog Discusa vidi CD 10, dok. 320, str. 454-455; za Givolusa vidi SZB 5, dok. 19, str. 41-42.

²⁰⁹ Iz kasnijeg primjera mletačkog trgovca Andree Berenga vidimo da se u pismima obraća ocu s Vi. Andrea piše ocu Francescu iz Alepa u Veneciju, obavještavajući ga o svojim poslovanjima, tražeći preporuke i savjete; Ugo Tucci, *Lettres d'un marchand vénitien Andrea Berengo (1553-1556)*, SEVPEN, 1957., pisma: br. 16, str. 37-38, br. 90, str. 97, br. 178, str. 201-202 i br. 263, str. 305-306.

²¹⁰ Vidi popis signatura u Fabijanec, *Pojava profesije ...*, br. 3, str. 107.

²¹¹ Isto, br. 109, str. 115.

²¹² DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XIV, fol. 16-16'.

²¹³ Vidi popis signatura u Fabijanec, *Pojava profesije ...*, br. 116, str. 116; br. 145, str. 118.

²¹⁴ Isto, br. 87, str. 113; br. 160, str. 119.

²¹⁵ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 167'.

²¹⁶ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/2, fol. 55'.

²¹⁷ B. Kotruljević, *O trgovini ...*, knjiga IV, poglavlje III. "O čovjeku gospodaru", str. 212.

djela poučnija nego riječi”.²¹⁷ Stoga ćemo sada promatrati kakva su njegova djela unutar obitelji.

– Očinska ljubav

Kotruljević se oslanja na argumente Aristotela i Vergilija te razmišlja kako “nas priroda uči da želimo djecu jer su ona naše djelo” i prema njemu, riječ *filius* dolazi od grčkog φίλος, što bi značilo “prijatelj”, te stoga zaključuje da ta imenica znači otprilike “očinska ljubav”. Citirajući francuskoga filozofa Buridana, Kotruljević navodi da otac voli i želi vidjeti kako je njegov sin bogatiji, ako ne i istaknutiji od njega, dok obratno vrijedi za sina. Zbog takve ljubavi zaključuje kako treba odgajati i hraniti svoju djecu na najbolji način, dok je zadaća djece slušati.²¹⁸ U tom kontekstu razmotrimo s punim oprezom kakva je zadarska stvarnost glede očinske ljubavi. Jedina valjana i raspoloživa vrela su oporuke. Preko trgovčeve ostavštine možemo spoznati koliko ima djece ili koliko ih približno namjerava imati, te koliko im pažnje posvećuje.

Godine 1389. suknar Križan pok. Martina i njegova žena Marica nemaju djece niti ih namjeravaju imati. No, s druge strane, financijski i materijalno Križan opskrbljuje dvojicu svojih starih slugu, među kojima je Nikola, pok. Paula de Medija, naveden kao siročić, i koji stanuje u jednoj od njihovih dviju kuća, te jednu prijateljicu i njezinu kćer, koje žive u Ninu. Ostatak ostavštine je raspodijeljen u pobožne svrhe: daje novac za miraz dvadeset djevojaka i za odijevanje pedeset siromaha.²¹⁹ Takva oporuka upućuje da, nemajući vlastitu djecu, Križan pokazuje očinsku brigu prema svojoj okolini te skrbi za sljedeći naraštaj. Početkom stoljeća, 1304. godine, Mihovil Pasqualigo ima jednu kćer koju označuje s “*dilecta filia mea*” i time daje naslutiti da je voli. Ostavlja joj i posjede i novac. Međutim, u slučaju da se razide s oporučnim izvršiteljima, povlači sva dobra izuzev 10 libara. Inače, njezina će dobra biti predana na povjerenje mužu kad se uda.²²⁰ Mihovilova očinska ljubav nije dakle bez rezerve. Vjerojatno se treba pokoriti određenim pravilima o posjedovanju (supruzina dobra su otuđena u korist muža) i o doličnosti (na djevojku do udaje paze izvršitelji).

Slučaj Damjana pok. Martina s kraja 1380-ih godina zanimljiviji je. On je također otac, ali samo jedne kćeri, Katice, koju označuje terminom “*filia naturalis nata ex Mariča*”. Katicu povjerava Gojslavi, baki po majci. Obje nasljeđuju sve Damjanove posjede kod Tršćana (u hrvatskom zaleđu, odakle je podrijetlom), i u Mucima. Baka Gojslava čuva svoja dobra do kraja života, dok Katica uživa u njima do udaje, za koju dobiva 50 dukata miraža.²²¹ Prema drugom izvoru saznajemo da Katica nipošto nije izvanbračno dijete jer je

²¹⁸ Isto, poglavlje VII, str. 224-227.

²¹⁹ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 65'-67'.

²²⁰ SZB 2, dok. 126, str. 62.

²²¹ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 62-63.

dotična majka Marica zakonita Damjanova supruga.²²² Teško je razaznati zbog čega se Damjan služio izrazom "naturali", osim ako možda želi potvrditi izravnu krvnu vezu. U svakom slučaju brine se o svojoj kćeri, o njezinu materijalnom komforu, dok je baka bila vjerojatno više posvećena njezinu odgoju nego majka.

Sljedeći primjeri upućuju na činjenicu da izvanbračno dijete nije bilo problem i da to ni po čemu nije štetilo u odnosima otac-dijete, okolina-dijete. Tako Alegreto pok. Vučine ima dvoje djece. Godine 1388. oboje su njegovi oporučni nasljednici. Međutim, Antun je "filius suus naturalis natus ex Drasiča", dok se kći Mandica pojavljuje samo kao supruga nekoga trećeg,²²³ i tek se u oporuci Alegretove žene Misse označuje kao "eius filia".²²⁴ Oba djeteta su njihovi oporučni nasljednici, s time da je Antun univerzalni nasljednik Alegreta, a Mandica njegove supruge, tj. njezine majke. Antun je istodobno i muž maćehine nećakinje. Iz svega se daje zaključiti da je određeni pragmatizam upravljao prošlim supružnikovim pustolovinama. Roditeljska naklonost ima prvenstvo nad prijašnjim prilikama: iako Alegreto osigurava budućnost kćeri koja je udana, prednost daje muškom potomku.

Godine 1390. trgovac Ivan Jurmanić piše oporuku iz koje proizlazi da ima izvanbračnog maloljetnog sina Petra, "*Piero, filio bastardo ipsius testatoris*". Dok većina njegovih davanja u oporuci ne prelazi 25 libara – za nećake, fratre, služavke ili za miraz svoje žene u slučaju preudaje (40 libara), iznimno 200 libara za miraz sirotica – Ivan tom sinu predaje najveću svotu novca: 400 libara. Uz njega ima i drugu djecu koja će postati univerzalni nasljednici (nije navedena svota), no u slučaju da se zareda, nasljedstvo ide nećaku Grguru. Međutim, deset godina kasnije više se niti jedan od pretpostavljene djece ne spominje u njegovoj drugoj oporuci, nego je sva pažnja posvećena njegovoj teti koja živi s njim u kući i nećaku Šimunu. Možemo zaključiti da su u međuvremenu svi njegovi potomci umrli.²²⁵

Posljednji primjer može osnažiti prethodnu pretpostavku. Trgovac Pavao, pok. Nikole de Medija, jako je bolestan kad zapisuje svoju oporuku 1385. godine. Još mlad, namjeravao je imati djecu sa svojom suprugom Florom. U slučaju da s njim zanese jedno ili više djece, bilo da su ženska ili muška, Pavao određuje da oni postaju njegovi univerzalni nasljednici, u podjednakim dijelovima, bez obzira na spol. Iz istog rukopisa saznajemo da on ima i izvanbračnog sina Nikolu. Pavao želi da sin dobije 100 libara odmah nakon njegove smrti te dodatnih 100 libara nakon prodaje dobara u slučaju da nema više djece. S druge strane saznajemo da je 1389. godine Nikola bio sluga kod trgovca Križana, kad je njegov otac već bio mrtav. Stoga zaključujemo da je Nikola bio dovoljno odrastao da može samostalno raditi te se u takvim vrelima pojavljuje jednostavno kao Pavlov sin bez do-

²²² DAZd, SZB, PS, b. II, fasc. XV, fol. 13'.

²²³ Isto, fol. 58-58'.

²²⁴ Isto, fol. 48'-49.

²²⁵ DAZd, SZB, Vannes Bernardi de Firmo, b. II, fasc. II, fol. 1-2, 38-39.

datnih detalja. Njegova poslovna samostalnost ni u čemu ne sprječava oca da mu dodijeli svotu dvostruko veću od vrijednosti koju namjenjuje svećenicima za spas svoje duše.²²⁶

Zapravo, kad se provodi usporedba s drugom stranom Jadrana, uočavamo da se zadarski trgovci ni po čemu ne razlikuju od svojih talijanskih kolega. Naime, sam pojam "obitelji" je prilično šireg shvaćanja od današnjeg. Toskanske *famiglie* XIV. stoljeća, na primjer, također prihvaćaju izvanbračnu djecu. Dolazeći u novu kuću, mlade supruge ne samo da se upoznaju s muževim konkubinama, najčešće sluškinjama, ako ne i ropkinjama, nego i s njihovom djecom i izvanbračnom djecom. Bez obzira na društveni stalež, dapače i u uglednih građana, glava kuće u popisu za porez prijavljuje i svoju djecu, rođenu u vezama s ropkinjama. U nekim slučajevima ta djeca su priznata i navedena kao nasljednici, a često im boja kože odaje maursko ili tatarsko podrijetlo majke, s time da su odgojena zajedno s polusestrama i polubračom u velikom duhu tolerancije: muškima se osiguravao zanat, a djevojkama miraz. Tako su vrlo rijetki slučajevi da se takva djeca ostavljaju pred vratima hospicija za napuštenu djecu.²²⁷ U Šibeniku prve polovine XV. stoljeća zabilježen je slučaj izravnog usvajanja djeteta koje je bilo ostavljeno pred vratima dotičnih posvojitelja.²²⁸

Na temelju vrijednosti njihovih ostavština može se zaključiti da su navedeni trgovci pripadnici srednje bogatog društvenog sloja. Nisu, dakle, stekli dovoljnu poslovnu stabilnost karakterističnu za bogatije trgovce i velike poslovne obitelji. U tim uvjetima, kad su često na putu, teško im je osigurati vodstvo neke obiteljske zajednice. S druge strane, u takvu načinu života pojavljuju se mnoga iskušenja u pogledu žena... Kasnija priznavanja djece, rođene iz tih veza, čine se dosta uobičajenima, najčešće kad bračni par nema više izgleda imati vlastitu djecu.²²⁹ Moguće je da su Alegreto i Damjan priznali svoju djecu kad su već bila odrasla i kad se sami nalaze u situaciji da im potomstvo u braku nije sigurno.²³⁰ Ta djeca, prvenstveno sinovi, mogu biti sigurnost za očeve stare dane. Istodobno, trgovci namjeravaju osigurati ljubav i poštovanje tih mladih bića.

²²⁶ DAZd, SZB, PS, b. II, fasc. XV, fol. 18-20.

²²⁷ Origo, *Le marchand de Prato ...*, str. 176.

²²⁸ Godine 1142. Rada, supruga Dragoja Biljevića, pronašla je dječaka zamotana u pelene i uzela ga u kuću dok je njezin muž bio na putu izvan grada. Dala ga je krstiti; muž pristaje da dijete ostane kod njih kao njegov posinak te od kneza dobije potvrdu za posvojenje; *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441.-1443.*, ur. Josip Kolanović, Šibenik, 1989., dok. 235, str. 305-306.

²²⁹ Poznati bankar Dantini iz Prata unatoč dugim nastojanjima ne može imati djecu sa svojom ženom. Kad se više ničemu ne nadaju, posvoje djevojku iz mnogobrojne obitelji, iako Francesco ima jedno izvanbračno dijete u Avignonu. Godine 1387. jedna sluškinja zatrudni te joj nađu muža i daju joj velik miraz od 165 florena i dva kovčega puna robe. Unatoč toj udaji, Francesco dijete naziva "il fanciullo mio", a kad nakon godinu dana djetesce umre, pokopaju je pored Dantinijeva groba. A kada i muž udane sluškinje umre, Francesco je neće preuzeti natrag u službu, nego njegov šogor preuzme brigu o njoj kao da je Francescova žena. Tako se djeca rođena iz izvanbračne avanture rijetko ostavljaju u hospicijima. Jedino je mala Ginevra, začeta s još jednom Francescovom ropkinjom, povjerena jednom hospiciju, ali se nakon šest godina Francescova žena smiluje te je prihvaća u kuću; Origo, *Le marchand ...*, str. 157, 165-167.

²³⁰ Velika smrtnost novorođenčadi također može biti uzrokom da parovi nemaju djecu za nasljednike.

Ponašanje bogatijih i manje pokretnih trgovaca po mnogo čemu je drugačije. Potekli iz već etabliranih obitelji, manje vode brigu o svojem načinu zarade te bolje mogu voditi računa o svojim odgovornostima. Grgur Mrganić, primjerice, ima četiri kćeri u braku; štoviše, povjerava svoje obiteljsko poslovanje zetu Dominiku Sinkoviću i sinovcu Jurju de Floriju jer je duh dugotrajnosti bitan.²³¹ Slično tome, Mihovil pok. Petra ima dvije kćeri u dobi za udaju i dva mlađa sina. Kako bi osigurao njihovu budućnost, oporučnim izvršiteljima povjerava škrinju koja sadržava cjelokupan kapital prodanih dobara. Kad sinovi postanu punoljetni, onda je nasljeđuju, dok su kćeri bogato opremljene mirazom od 1.000 dukata. Iz toga se može zaključiti da se iza očinskog osjećaja krije ambicija rasta, ostavljanja svoga imena i trajanja preko djece, jer zauzvrat, Mihovilova djeca trebaju dati mise za spas njegove duše.²³²

Po navedenim primjerima uočavamo razne oblike izražavanja i doživljavanja očinstva. U jednoj skupini trgovci osiguravaju kraj svoga svjetovnog života, pa makar i preko izvanbračne djece, dok u drugoj pridaju veću pažnju milosti na drugom svijetu i duhovnoj trajnosti preko svojih potomaka. Uostalom, Mihovil svoj moralni angažman proširuje i izvan obiteljskoga kruga. Predaje, naime, 200 dukata svom nećaku koji je siročić i osigurava alimentaciju izvanbračnom sinu trgovca mirodijama, Filipu, do njegove punoljetnosti. Veletrgovac Venturin pok. Paxina ima tri sina koji će dalje prenositi njegovo ime i karijeru svojim muškim potomcima. Petar Venturin posebnu pažnju obraća na svog zeta Petra Marušića, te 1441. godine osniva s njim trgovačko društvo za prodaju sukna u koje ulaže do 1.300 dukata. Sljedeće godine Petar Venturin prodaje svoje sukno u vrijednosti od 2.000 dukata svim članovima svoje obitelji, tj. sinu Venturinu, zetu Marušiću te kćeri Nikoloti. Ta prodaja može se interpretirati kao osnovni kapital za daljnja ulaganja njegovih potomaka u suknersko poslovanje, jer im daje rok od deset godina do posljednje isplate.²³³ Kako vidimo, svi ti trgovci slijede logiku koju navodi Kotruljević, tj. da su djeca dužna poštivati očev ugled, a dotični im pruža priliku da se obogate.

Napomenimo da osim financijskog ulaganja, postoji još jedan oblik dugotrajnog ulaganja, a to su ženidbene strategije, u smislu utvrđivanja društvenog ugleda. Naime, udati kćer za pripadnika patricijata jedan je od boljih načina potvrđivanja svoga položaja. Na to nas zapravo upućuju tri primjera. Prvi primjer: dona Franciska, kći Alegreta i njegove prve, ali pokojne supruge Kolicice, u 1370-ima je udana za Petra, pok. Marina Blonda iz Zadra, koji se u 1350-im pojavljuje u društvu Krbavskog kneza.²³⁴ U sljedećem primjeru su sami patriciji: Ivan de Gallis i njegova žena Urša 1381. godine udaju kćerku Marketu za Nikolu, pok. Jakoba Benedikta de Matafarisa, potomka jedne od najstarijih zadarskih

²³¹ Jelić, Grgur Mrganić ..., str. 506-507.

²³² DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 15-16'.

²³³ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 194'-195; F. II/2, fol. 55'.

²³⁴ SZB 4, dok. 126, str. 211-212; DAZd, SZB, PP. B. I, fasc. XIV, fol. 10.

²³⁵ DAZd, SZB, Petrus dictus Perençanus quondam domini Açonis de Limecetis de Padoa notarius, poseban fascikl, fol. 7.

patricijskih obitelji, te joj za miraz daju 500 zlatnih dukata.²³⁵ Posljednji primjer je uspješan poslovni par, Petar Marušić i žena mu Nikolota, čija je kći u 40-im godinama XV. stoljeća udana za ser Marka Markovića iz Baga (Karlobaga), najvjerojatnije pripadnika krbavskog plemstva.²³⁶ Ovi primjeri daju povod da se osvrnemo na odnose između trgovca i njegove supruge, u kojima ćemo uočiti matrimonijalnu strategiju, kao čimbenik rasta ugleda.

– Bračni odnosi

Kakvi mogu biti odnosi prema neizbježnu trećem liku, supruzi? Prema Kotruljeviću, žena mora biti samo "razborita, postojana, ozbiljna, mila, marljiva, blaga, čedna, milosrdna, pobožna, religiozna, velikodušna, uzdržljiva, darežljiva, radina, umjerena u jelu i piću, trijezna, oštromna i uvijek zaposlena"! Njegovi daljnji komentari odnose se na miraz i na bračne dužnosti unutar kućanstva, tako da s njegove strane ne saznajemo ništa o obliku suradnje između bračnih drugova izvan domaćinske djelatnosti.²³⁷

U "praksi" se žena najčešće pojavljuje tek u oporukama, i to često kao jedan od oporučnih izvršitelja, bilo u oporukama trgovaca ili drugih društvenih kategorija. Budući da oporuke znaju biti napisane puno vremena unaprijed, predviđeni su različiti slučajevi sudbine supruge. U većini primjera ispostavlja se da su one mlađe od supruga jer se mogućnost njezina ponovnog vjenčanja uistinu sustavno predviđa. U oporuci već spomenutog Pavla to je i obveza, ako njegova supruga Flora ne zatrudni s njim. Flora mora tada vratiti dobra svoga muža kojima raspolaže za vrijeme udovištva i prima zauzvrat miraz. S tim pravilima Pavao se ne udaljava od konvencije, osim što sam izričito zahtijeva da se njegova supruga ponovno uda.

Ivan Jurmanić očekuje od svoje supruge da nakon njegove smrti ostane živjeti u kući "caste et honeste"; međutim, ako želi otići iz kuće, tada Ivan traži da se njoj vrati miraz u iznosu od 40 libara.²³⁸ Drugi trgovci, Mihovil i Križan, detaljnije opisuju ženino nasljedstvo. Mihovilova žena koristi se svim njegovim dobrima, te prima dodatnih 20 dukata za odgoj djece, ako je potrebno. U slučaju da se ponovno uda, pripada joj njezin miraz od 600 dukata, a Mihovil joj dodjeljuje dodatnih 400 dukata. Križan također vraća svojoj supruzi njezin miraz, a tome dodaje i neke posjede unutar grada i izvan njega, te joj ostavlja i 2.300 libara kad postane udovica. U slučaju da se ponovno uda, daje joj slobodu uzeti sve što želi, izuzev alata koji su korisni za trgovanje, a koji će biti prodani za dobra djela.

Na prvi pogled, odnosima upravljaju vlasništvo i konvencije. Posjedovanje i vraćanje miraza temelji su bračnog ugovora. Tome se dodaje posebna pažnja kojom muž okružuje svoju mlađu ženu. To se očituje u njegovoj obazrivosti i brizi za budućnost obite-

²³⁶ DAZd, SZB, NL, busta unica, fasc. III, fol. 19'.

²³⁷ Kotruljević, *O trgovini ...*, knjiga IV, poglavlje VI, "O ženi trgovčevoj", str. 216-224.

²³⁸ DAZd, SZB, VBE, b. II, fasc. II, fol. 1-2.

lji, a u jednom se slučaju u budućnosti ne samo tolerira ponovno vjenčanje, nego se ono čak i ohrabruje.²³⁹ U našem uzorku znamo samo za jednog trgovca da se oženio udovicom: bio je to Stjepan, pok. Vučine Boškovića, čija je supruga Mateja bila udovica obučara Lovre Polića, te je prilikom udaje primila svojih 28 dukata miraza.²⁴⁰

Kao i drugdje, i u trgovca ne izostaju bračne nesloge. Početkom XVI. stoljeća jedan je trgovac osuđen zbog grubog preljuba sa sluškinjom. Supruga je već prije znala za izvanbračnu vezu, no taj put je sluškinja i zatrudnjela.²⁴¹ Nadalje, u ožujku 1399., sin velike patricijske obitelji, Antun, Damjana de Nassisa, upleten je u preljubničku aferu sa ženom stanovitog trgovca Jakova (*Iacobus merzarius*), te je 22. toga mjeseca osuđen na progonstvo u Anconu ili Rimini, na dvije godine.²⁴² Međutim, na jednak način kako trgovac sebi dopušta mladenačke pustolovine, tako i njegova supruga sebi daje pokoju slobodu za vrijeme njegove odsutnosti. Dakle, ti komunalni običaji su istodobno liberalni iako imaju i neke slabosti. Zanimljivo je uočiti kako je u posljednjem slučaju kažnjen ljubavnik, mada ne znamo kakvu je sudbinu doživjela Jakovljeva žena.

Osim ovih posljednjih ekstremnih slučajeva, za trgovce ženidba ima tri osnovne koristi: stjecanje većeg osnovnoga kapitala putem ženina miraza, stvaranje društvene veze s višim staležom te, naposljetku, i pronalaženje odgovarajućeg partnera u kojega može imati dugoročno povjerenje.

Stjecanje ugleda i kapitala često ide zajedno. Jedan od aktivnih trgovaca suknom, Nikola pok. Grgura, koji se druži s Mihovilom pok. Petra, oženjen je Filipom, kćeri Ivana i Kare de la Pressa iz Firence. Iz njezine oporuke saznaje se da je pridonosila kućnom budžetu s 500 zlatnih dukata miraza. U oporuci ostavlja polovinu mužu, a drugu polovinu majci. Uz to, posjeduje i vinograde u vrijednosti od 150 dukata u okolici Ancone.²⁴³ Nikola je dvostruko profitirao vezom s talijanskim puncem te stekao znatan pokretački kapital. Većina trgovaca prilikom ženidbe stekne gotovinski kapital, ali i nekretnine, što je uvijek dobra osnovica za promaknuće u društvu.²⁴⁴ S druge strane, nekoliko oporuka

²³⁹ U svojoj analizi Catherine Lawless upućuje zapravo na nezahvalan položaj firentinske žene XV. stoljeća. Naime, za njezinu je rodbinu korisno da se nakon smrti muža ponovo uda, kako bi se povećale obiteljske političke i ekonomske veze - *parentado*, dok je muževoj obitelji u interesu da ona ostane udovica i da održava njihovu imovinu i dječje nasljedstvo; Catherine Lawless, 'A widow of God'? St Anne and representation of widowhood in the fifteenth-century Florence, *Women in Renaissance and Early Modern Europe*, ur. Christine Meek, Great Britain, 2000., str. 15-42.

²⁴⁰ SZB 3, dok. 69, str. 46-47.

²⁴¹ Sabine Florence Fabijanec, Le sens de l'honneur chez quelques hommes d'affaires à Zadar au XIVe et au XVIe siècle, *Acta Histriae IX* (1), Koper, 2000., str. 99-110.

²⁴² Ljetopis ..., (27).

²⁴³ DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 170'-171.

²⁴⁴ Godine 1375. Petar pok. Ivana ženi Katarinu, kćer krznara Tomana pok. Volikse, te prima 100 zlatnih dukata za njezin miraz; DAZd, SZB, PS, b. I, fasc. I, fol. 6. Kad se krajem 40-ih godina XV. stoljeća Grgur de Primo ženi Katarinom, kćeri nekoga Grgura Budislava, prima vrijednosti do 115 dukata, što u obliku gotova novca, što u zemljištu i nekretninama; DAZd, SZB, NL, Instrumenti, busta unica, fasc. I, fol. 1'-2. Donedavni stanovnik Zadra, Draško, sin Vlatika Uglješe, u 1370-im oženio se Fumicom, kćeri Stane i Pavla Kristofora

koje su načinile žene trgovaca pokazuju kako obično raspolažu sa znatnim dobrima, iako je vjerojatno da su to većim dijelom, uz miraz, naslijedile od pokojnih muževa. Svejedno, dio toga predaju svojoj djeci pa bogatstvo ostaje u obitelji.²⁴⁵ Slučaj Marije, udovice Černula, pok. Ivana de Dobrosija – koji je poglavito bio aktivan pedesetih godina XIV. stoljeća – daje sliku nastavka poslovanja trgovčeve supruge i ulaganja u široj obitelji. Prilikom pisanja oporuke 1380-ih godina, Marija uzima za oporučne izvršitelje dva poslovna čovjeka, među kojima i svog nećaka Kolana pok. Gvida. S obzirom na to da par nije imao djecu, raspodjeljuje svoje poprilično bogatstvo nećaku, drugom izvršitelju i ženskim članovima ugledne obitelji de Begna (Katarini, kćeri pok. Damjana, časnoj sestri u samostanu Sv. Dimitrija). Ukupno gledano, posjeduje solane sa skladištima te kuću na otoku Pagu, vinograde u Zemuniku, stoku na otoku Ugljanu, i zemljišta za koja znamo da su bila u vlasništvu njezina pokojnog muža.²⁴⁶ Uz to, ostavlja 200 libara djeci trgovca Ivana de Galla. Nemajući vlastitu djecu, proglašava siromahe svojim univerzalnim nasljednicima.²⁴⁷ Ne samo da je Černulova žena dobro upravljala naslijeđenim dobrima pokojnog muža, nego se još i iz oporuke vidi da se par znatno integrirao u patricijskom i crkvenom društvu. Upravo tu temu razmatramo u nastavku, odnosno analiziramo kako ženidba pomaže u uključivanju u društvene staleže.

Osim već sporadičnih, prethodno navedenih slučajeva, najočitiiji se primjer proširenja obitelji u svim sferama duhovnog i političkog života putem ženidbenog ugovora vidi u jedine prave patricijske trgovačke obitelji, one Ivana de Galla. Njegova žena Urša pripada obitelji Grisogono te je njezin brat Marin pok. Petra s njezinim sinom Petrom oporučni izvršitelj. Njezina sestra Katarina, časna je sestra u samostanu Sv. Marije dok je kći Marketa udana za Nikolu Matafara,²⁴⁸ člana jedne od najuglednijih patricijskih obitelji.

---

de Blanca, iz Zadra. Čini se da je tom udajom učvrstio svoju nazočnost u gradu. Drugo, u mirazu je primio vrijednost od 200 libara u novcu, srebru i u suknu, tj. pristojan osnovni kapital za pokretanje poslovanja; DAZd, SZB, PP. B. I, fasc. XVI., fol. 20-20'.

²⁴⁵ Kad 1446. godine Stana, udovica trgovca Šime Barberića, piše oporuku, ostavlja dvije kuće pokraj staroga Kaštela, s mlinom za ulje te 400 libara miraza, svom rođaku svećeniku Šimunu Zupiću, a zauzvrat od njega traži da joj osigura hranu (zob, vino, ulje i sir); DAZd, SZB, NL, Instrumenti, b. I, fasc. I, fol. 15-16. Lucija, zvana Blanka, udovica svestranog poduzetnika Mihovila pok. Draška (trgovac, sukнар i mesar), primila je do 1383. godine od oporučnog izvršitelja svoga muža, vrsnog poduzetnika Mihovila pok. Petra, 40 dukata na godinu za smještaj, odjeću i "honorantiju". Zatim je prebacila sva prava na sina Jurja – za kojeg znamo da ima kuću, jer je ugovor o predaji potpisan kod njega, CD 16, dok. 309, str. 390-391. U istom razdoblju Urša, udovica Ivana de Galla, raspodjeljuje svoja dobra među članovima obitelji. Iznos miraza, u kojemu je svojedobno uživao Ivan, jest 500 dukata. Osim 100 dukata i 6 libara koje predaje bratu, sestri i kćeri, njezina su tri sina, Petar, Grgur i Šime, njezini univerzalni nasljednici; DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 197.

²⁴⁶ Godine 1354. Černul daje u zakup svoja zemljišta na otoku Ugljanu u više navrata; SZB 4, dok. 330, str. 513-515, dok. 393, str. 607-608. Godine 1356. sam preuzima zakup nekih solana na otoku Pagu od Radoslave, žene Stanislava Moysiga de Carnisije; Isto, sv. II, dok. 200, str. 303-305.

²⁴⁷ DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 196-1696'.

²⁴⁸ Uršina oporuka objavljena je u CD 17, dok. 235, str. 324-326, dok je Marketa kao supruga Nikole Matafara spomenuta u spisu *Petrus dictus Perençanus quondam domini Açoni de Limeceti de Padua notarius*, poseban fascikl, fol. 7.

Putem ženidbenog programa stvorila se čvrsta društvena mreža od koje je Ivan, dok je bio živ, mogao samo profitirati.

Izvan društvenog života, žena je mogla biti i ekonomski partner i osoba od povjerenja, što potvrđuju brojni primjeri. Tako 1356. godine trgovac Ivan pok. Grgura, stanovnik Zadra, opunomoćuje svoju suprugu Draganu da vodi njegove poslove u Zadru.²⁴⁹ Još jedan slučaj opunomoćenja svjedoči da takav postupak nije bio neuobičajen.²⁵⁰ Svrha takvih prijenosa prava djelovanja najvjerojatnije je osigurati nastavak poslovanja u vrijeme putovanja zbog trgovačkih poslova izvan grada. Time se i supruge dokazuju kao partneri od povjerenja. Funkcioniranju para, kao male zajednice od povjerenja u prilog govori nekoliko slučajeva u kojima partneri uzimaju u obzir supružnikovo mišljenje: kada zajedno imenuju jednog opunomoćenika, kao primjerice par Nuti;²⁵¹ u ostala dva primjera, jedan supružnik djeluje "cum consensu" drugoga.²⁵²

Jedinu iznimku duhovnog zajedništva pruža privremena oporuka trgovca Ivana pok. Dragoja koji se zajedno sa suprugom Radom sprema otići na hodočašće u Rim pa razmatra sve mogućnosti nasljedstva u slučaju da on preživi, a njegova supruga ne, ili obrnuto.²⁵³

Upravo kad su na zalasku života supružnici podijelili već sve nedaće zajedno i odvojeno, većina ih se međusobno postavlja za oporučne izvršitelje.²⁵⁴

²⁴⁹ SZB 5, dok. 245, str. 383-384.

²⁵⁰ Godine 1355. Krešo, pok. Ivana iz Raba, imenuje suprugu Tomazinu i sina Ivana za svoje opunomoćenike, i to da djeluju unutar Zadra; SZB 4, dok. 429, str. 657-658.

²⁵¹ Vrlo aktivan poduzetnik podrijetlom iz Ancone, Andrej Nuti, i njegova supruga Katarina, imenuju 1369. godine Mateja pok. Mučaćija, građanina Ancone, da ih zastupa u njihovim dobrima na ankonskom sudu; DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XI, fol. 30-30'.

²⁵² Veliki začetnik obitelji Venturino-Paxini, Venturin, pok. Paxinija iz Cesene, česti poslovni partner Andreja Nutija, tražio je 1377. jamstvo za posuđenih 100 florina od tri pripadnika patricijskih obitelji (Kreše de Nassisa, Jakova de Zadulinisa i Martina de Matafarisa) «cum consensu Johanne vxor dicti Venturini»; DAZd, SZB, PS, b. II, fasc. VIII, fol. 1. U drugom slučaju, Mandica je, kao supruga Grge de Segne, predala svoja prava nad jednom kućom smještenom kod Sv. Jurja, u vrijednosti od 90 libara, "cum consensu dicti Gregorii viri sui"; DAZd, SZB, NL, Instrumenti, b. I, fasc. II, fol. 28-28'.

²⁵³ SZB 5, dok. 237, str. 369-372.

²⁵⁴ Lipiza je oporučna izvršiteljica svoga muža Grgura pok. Dominika; DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. I/1, fol. 27. Nikola pok. Mihovila imenuje svoju ženu Agnezu, uz još dva poslovna čovjeka, među kojima i Mihovila pok. Petra, za svoju oporučnu izvršiteljicu 1383. godine; isto, fasc. III/1-2, fol. 173'. Kao tutorica svoje kćeri Jelice, Amara, udovica Diminza pok. Grisana, prodaje sa svojim šogorom Grgurom robu u vrijednosti od 60 dukata; SZB 4, dok. 54, str. 96-97. Ivan pok. Dragoja 1356. godine imenuje svoju suprugu Radu za oporučnu izvršiteljicu; isto, sv. II, dok. 237, str. 369-372. Godine 1389. Križan pok. Martina također imenuje svoju suprugu Maricu za oporučnu izvršiteljicu uz još dvojicu; DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 65'-67'. Jednako tako postupa Galvan pok. Pelegrina sa suprugom Antonijom; DAZd, SZB, NL, *Testamenti registrati*, busta unica, fasc. III, fol. 6'-7', dok u bračnoga para Mrganić Stana imenuje muža Grgura izvršnim komesarom 1450. godine, DAZd, SZB, BMV, b. I, fasc. II, testamenti, dok. 2. Filipa, supruga Nikole pok. Grgura, jednako tako postupa 1382. godine; JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 170'-171. Također, jedan od najuspješnijih zadarskih poslovnih ljudi, Mihovil pok. Petra, imenuje svoju suprugu Filipu, uz još dva ugledna trgovca, oporučnom izvršiteljicom; CD 16, dok. 407, str. 524-528.

I mletačkim se ženama daje da upravljaju dobrima, ovlašćuje ih se u tutorstvu nad djecom, oporučnim su izvršiteljicama, financiraju trgovačka poduzeća, omogućuje im se da prisegnu pa, ovisno o prilikama, i svjedoče.²⁵⁵ U primjeru iz XVI. stoljeća zadarski bračni par zajedno vodi računovodstvenu knjigu.²⁵⁶ Često se, uostalom, u bilježničkim spisima susreću udovice koje posluju s naslijeđenim dobrima i koje uspješno povećavaju osnovni kapital. Štoviše, u svojoj oporuci iz 1458., Grgur Mrganić supruzi povjerava vođenje bolnice (koje će se zatim predati kćeri Zabetti).²⁵⁷ Žena dakle može postati partner i u poslovanju i u odgoju djece. Štoviše, studije za dalmatinski te za druge europske prostore pokazuju kako udovice imaju važnu ulogu u privrednom životu grada.²⁵⁸

– *Vorrei tutti i mei albergassero sotto un medesimo tetto, a uno medesimo fuoco si scaldassono, a una medesima mensa sedesseno.*²⁵⁹

Osim na uski obiteljski *nucleus*, te osobe s kojima su u krvnoj vezi, pokoji primjeri oporuka svjedoče o proširenju povjerenja ili poslovanja i na druge članove, muževe ili ženine obitelji, pa čak i na one s kojima oporučitelji nisu u krvnoj vezi.

Trgovac Martin, sin Pripicija Sertorija, piše 1384. godine, još mlad, oporuku u kojoj za komesare svog oca imenuje sestru Katicu i šogora Blaža 1384. godine.²⁶⁰ Očito još neoženjen, Matija, pok. Canina de Carbona, 1373. godine prodaje kuću kraj Sv. Lucije, ali uz dopuštenje svoje majke Cecilije.²⁶¹ Kada Vladika Trgovac pok. Draža piše oporuku, tada imenuje svoga nećaka Cvitka pok. Jurislava za oporučnog izvršitelja, te mu ostavlja vinograd na Ugljanu²⁶² – jer, najvjerojatnije, nije imao izravnih nasljednika. Također bez potomstva, već spomenuta Marija, udovica Černula, pok. Ivana de Dobrossija, imenuje dva poslovna čovjeka za svoje oporučne izvršitelje, među kojima je i njezin nećak Kolan pok. Gvida.

Prema nekim zadarskim izvorima, šogori (*cognatus* – kunjado) imaju najširu ulogu: mogu biti opunomoćenici,²⁶³ oporučni izvršitelji²⁶⁴ ili pozajmitelji novca,²⁶⁵ dok su punc

²⁵⁵ Sorelli, *La società* ... str. 530.

²⁵⁶ DAZd, SZB, Augustinus Martius (1533.-1552.), b. I (Instrumentorum liber primus), poseban svežnjic.

²⁵⁷ Jelić, Grgur Mrganić ... str. 505.

²⁵⁸ Vidi Shulamith Shahar, *The fourth Estate. A history of women in Middle Ages*, posebice 6. poglavlje: *Towns women*, London-NY 1983. Za Dalmaciju vidi S. F. Fabijanec, «Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća», *Ženske skozi zgodovino, Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, Celje, 2004., str. 49-64.

²⁵⁹ «Želim da su svi moji gosti pod istim krovom, da se griju kod istog ognja i da sjede kod istog stola», citat firentinskog humanista Leona Battiste Albertija, *I libri della Famiglia*, 1430.

²⁶⁰ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 7'.

²⁶¹ CD 14, dok. 373, str. 496-498.

²⁶² CD 11, dok. 352, str. 463-464.

²⁶³ Godine 1349. Ivan Gallis imenuje šogora Pucija, pok. Dominika iz Firma, zbog zaduženice Damjana Kreše Zadulina; SZB 3, dok. 67, str. 45.

(*socer*) prvenstveno pogodni za predaju ženina miraza²⁶⁶ te eventualno za oporučnog izvršitelja.²⁶⁷

Oporuka već spomenutog Ivana pok. Dragoja malo je više razrađena. Ivan imenuje svoju suprugu Radu za izvršiteljicu, te ostavlja svom šogoru 100 libara, ali tek kad Rada to dopusti ili nakon njezine smrti. Uz to, ostavlja sestri Stojki 50 libara i odjeću te želi da dođe živjeti u Zadar ili barem u Hrvatsku, pa će primati 5 libara na godinu. Rada i Ivan se spremaju na hodočašće. U slučaju da njegova žena umre prije njega, tada predaje 100 libara svojem bratu Staninu, uz još 100 dodatnih libara za mise za spas svoje duše. Ivan Jurmanić u svojoj oporuci iz 1390. godine ostavlja bratu Jurju 25 libara, sestri Raslavi 20 libara, nećakinji i kćeri Jurji po 20 libara, a u slučaju da njegovi sinovi pođu u svećenike, tada njegov nećak Grgur postaje njegov nasljednik.²⁶⁸

Najrazrađeniji primjer obiteljskog "biznisa" ponovno nailazimo u članova šire obitelji Venturini-Paxini (Pazini). Naime, Nikoleta i Petar Marušić imaju kćer Andriolu, udanu za ser Marka Markovića iz Karlobaga. Andriola imenuje svog muža i jednog Pažanina da zastupaju njezina prava u Veneciji protiv njezina bratića, trgovca Grgura de Venturina, zbog 100 dukata koje je prema oporuci naslijedila od pokojnog ujaka Petra Venturina. Uistinu, Petar je oporučno ostavio 100 dukata za miraz svake od njegovih pet nećakinja (Andriole, Burne, Maje, Margarite i Klare), no očito Grgur to još nije isplatio. Na kraju sudske rasprave, Andriola dobiva parnicu te je Grgur obvezan isplatiti joj 60 dukata.²⁶⁹ O zajedničkom držanju članova šire obitelji svjedoči i činjenica da 1441. godine Pazini, pok. Julija de Venturina, imenuje svog bratića, već spomenutog Grgura, pok. Petra de Ventura, za svoga opunomoćenika.²⁷⁰ Dvije godine kasnije Pazini imenuje dva zastupnika (*nuntii*), plemenitog čovjeka Dobrog pok. Ivana i svoga vlastitog sina Bartola, da u Šibeniku obave financijske transakcije pred gradskom blagajnom.²⁷¹

Članovi šire obitelji mogu, dakle, donekle biti uključeni u jedan aspekt poslovanja, a najočiti primjeri vide se do prve polovine XIV. stoljeća u firentinskim kompanijama Bardia, Peruzzia²⁷² i Acciaiuolia, koje su međutim bankrotirale u 40-im godinama, jer su bile "unitarna poduzeća". Stoga se poslovni svijet više ne oslanja isključivo na obitelj (osim

²⁶⁴ Martin, sin Pripicija, imenuje svog šogora Blaža Margogona 1384. god.; ADR, b. V, fasc. III, fol. 7'. Također, 1385. godine Pavao, pok. Nikole de Medija, imenuje svoga šogora Tomascunija za oporučnog izvršitelja; isto, fol. 18'-19'.

²⁶⁵ Godine 1349. Vukša pok. Legalisa primio je od Zilija, pok. Šimuna de Rippatransonisa, kancelara Nina i svoga šogora, zajam od 16 zlatnih dukata koje će mu vratiti kad Zilio to zatraži; SZB, III, dok. 4, str. 29.

²⁶⁶ Godine 1446. trgovac Juraj Primii primio je od svog punca Grgura Budislava, oca Katarine, cjelokupnu vrijednost od 115 zlatnih dukata, što u zemljama s maslinama, što u novcu; DAZd, SZB, NL, *Instrumenti*, b. I, fasc. I, fol. 1'-2.

²⁶⁷ Pavao Nikola de Medio godine 1385. imenuje, među ostalim, i Marka, punca, sina pok. Tura iz Pesaura; DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 18'-19'.

²⁶⁸ DAZd, SZB, VBF, b. II, fasc. II, fol. 1-2.

²⁶⁹ DAZd, SZB, NL, b. I, fasc. III, fol. 19', 29-29'.

²⁷⁰ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 167'.

²⁷¹ *Spisi kancelarije šibenskog ...*, dok. 65, str. 188-189.

u kasnijem primjeru Függerovih) nego će se poslovni ljudi više oslanjati na razne kurire što dolaze izvana.²⁷³ No, barem u Toskani, sav taj svijet u kojemu su prisutni članovi obitelji, saveznici i pomagači, sastavni su dio tzv. *famiglia*. Od ujaka i teta, bratića i njihove djece, do daljih potomaka, svi su oni pripadnici jednog *casato* (roda), te se taj termin može proširiti za sve osobe koje su vezane zajedničkim materijalnim interesom, poput suradnika, zaposlenika ili slugu.²⁷⁴ Pa i u samoj osnovici značenje riječi *familia* podrazumijevalo je autoritativnu strukturu s hijerarhijskim određenjem, koje nije ograničeno na uspostavu braka i/ili roditeljstva.²⁷⁵ U jednom primjeru iz 1353. godine, vidi se da i sluge mogu imati visoku dužnost.²⁷⁶ U Zadru, npr., nekoliko izvora donekle svjedoči o nazočnosti slugu istom sustavu kad, primjerice, već 1304. god. Mlečanin Mihovil Pasqualigo, trgovac s boravištem u Zadru, oporučno ostavlja novce svom sluzi Franji, pa čak i očevu sluzi.²⁷⁷ U oporuci iz 1350. god. patricij Jakov Zadulin ostavlja svom sluzi Cericoru čak 20 zlatnih dukata koje je primio njegov šogor (*cognatus*) Kristofor iz Raba, od trgovca Mazole de Zelenca iz Segna.²⁷⁸ Nadalje, 1382. godine Filip, pok. Ivana Lupine iz Firence, mirodijar, uzima za oporučnog izvršitelja svoga slugu Kristola, pok. Luke iz Zadra, uz Alberta Matrisa, partnera iz Firence (*compagnus de Florencia*).²⁷⁹ Devet godina kasnije Ivan Jurmanić ostavlja 10 libara svojoj sluškinji Marici, 100 libara sluškinji Amici koja sada živi kod Frederika de Grisogona, te 200 libara prijašnoj sluškinji Heleni koja sada živi kod bake Šime Zadulina.²⁸⁰ Ta se logika primjenjuje i u XV. stoljeću, kad Stanka, bivša sluškinja pok. Šime Ljubića, prima 1446. godine dio njegove ostavštine; jasno piše da je “tunc vivente usque ad eius mortem” i da je “stetit cum ser Simone in eius vita”.²⁸¹

Posljednji oblik sveopće brige o svim članovima “obitelji” odnosi se i na siročad. Jedinu suvisli primjer koji se dotiče poslovnog čovjeka datira iz 1443. godine: drvodjeljac Vidol kao skrbnik šalje trinaestogodišnjega Gabrijela, sina pok. Stibora, na tri godine šegrtovanja kod trgovca Grgura pok. Filipina pod uvjetom da Gabrijel “debent cum ser Gregorio habitare toto tempore” te će ga Grgur školovati cijelo vrijeme i na kraju mu uplatiti 25 libara. Vidol se obvezuje da će ga odijevati.²⁸²

²⁷² U ovom Perruzzijevu poduzeću sedam njegovih članova držali su 1300. godine 60% kapitala, Edwin S. Hunt, James M. Murray, *A history of business in medieval Europe*, Cambridge, 1999., str. 105.

²⁷³ Vidi kratko razmatranje u: Peter Spufford, *Power and Profit. The Merchant in medieval Europe*, New York, 2002., str. 22-26.

²⁷⁴ Origo, *Le marchand de Prato ...*, str. 176.

²⁷⁵ Herlihy, *Family ...*, str. 115.

²⁷⁶ Tako 1353. godine Anastazija, navedena kao *servitrix* (služavka) Marije Dandulo, dakle pripadnice jedne od vodećih duždevskih obitelji u Veneciji, dolazi u Zadar pregovarati s patricijem Pribojem Civalellijem kao *procuratrix* – dakle opunomoćenica rečene Marije; SZB 4, dok. 82, str. 138-139.

²⁷⁷ SZB 2, dok. 126, str. 62.

²⁷⁸ SZB 3, dok. 163, str. 112-114.

²⁷⁹ DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, *Testamenti registrati*, fol. 161'-162.

²⁸⁰ DAZd, SZB, VBF, b. II, fasc. II, fol. 1-2.

²⁸¹ DAZd, SZB, NL, Instrumenti, b. I, fasc. I, fol. 7.

²⁸² DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/4, fol. 185.

Ovaj posljednji primjer, povezan s naukovanjem trgovaca, povod je za razmatranje najprije sustava obrazovanja poslovnih ljudi, a potom njihove kulturne djelatnosti.

b) Trgovac u Zadru: prosvjetiteljski čovjek

Trgovcu doliči da uvijek ima pune ruke tinte – Leon Battista Alberti.²⁸³

Prije nego trgovac stupi u nauk, potrebno mu je znati barem čitati, pisati, zbrajati i govoriti strane jezike. Već su 1200. godine uvedeni indoarapski brojevi u sjevernoj Italiji, a Fibonacci iz Pize, uvoditelj tih brojeva, proslavio se matematičkom knjigom koja je pospješila trgovačko računovodstvo.²⁸⁴ U Italiji XIII. stoljeća trgovci stječu temelj svojih znanja u općinskim školama, a najbogatiji i u vlastitu domu od privatnih učitelja.²⁸⁵ U ranom XIV. stoljeću svjetovno obrazovanje i na materinjem jeziku već se sasvim proširilo,²⁸⁶ tj. u tom razdoblju šire se javne škole koje su izvan crkvene nadležnosti i više su prilagođene svjetovnom duhu koji su uveli poslovni ljudi.²⁸⁷ U Zadru su središta kulture i latinske pismenosti skriptoriji samostana i kaptola, kao i svjetovne institucije poput notarijata i komunalnih škola.²⁸⁸

– Učenje

Od druge polovine XIV. stoljeća komuna je osnivala školu, koja se bavila gradskom upravom. Posjećuju je profesori europskog ugleda. Trgovac Mihovil, na primjer, pohađa osnovnu školu u kojoj su predavali *professores grammaticae* iz Italije, poput Petra de Romanatiisa iz Bologne, koji je bio rektor i kojemu je grad priskrbio stan i osigurao veliku godišnju plaću; nastava je svake godine počinjala 1. listopada.²⁸⁹ S druge strane, svaki je samostan bio središte pismenosti, gdje se učilo i pisalo, a pojedini su svećenici i privatno poučavali djecu. Nakon osnovnog školovanja, moglo se nastaviti i s retorikom. Tako 1446. godine zadarsko Veliko vijeće donosi odluku da svaki koji hoće slušati retoriku, koju te godine predaje *rector scholarum magister Barnabas de Camerino*, mora platiti učitelju dva dukata.²⁹⁰ Škola Sv. Jakova, kao strukovna škola, postala je zatim mjesto razmjene stručnjaka.

Ako budući trgovac nije pohađao neku školu, mogao je ići na šegrtovanje nekom iskusnijem trgovcu. Tom prilikom se potpisivao ugovor nalik onima koji se sklapaju s obrtnikom.²⁹¹

---

²⁸³ Origo, *Le marchand de Prato ...*, str. 101.

²⁸⁴ Spufford, *Power and Profit ...*, str. 29.

²⁸⁵ Saponi, *Le marchand italien ...*, str. 24.

²⁸⁶ Spufford, *Power and Profit ...*, str. 29.

²⁸⁷ Renouard, *Les hommes d'affaires italiens ...*, str. 76.

²⁸⁸ Raukar, *Društveni obzori ...* str. 159.

²⁸⁹ Jakov Stipišić, *Inventar trgovca Mihovila pok. Petra iz arhive Sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra*, *Zadarska revija* 16, Zadar, 1967., str. 185.

²⁹⁰ Stipišić, *Inventar ...*, str. 29-30.

No, prethodno treba razjasniti česti izraz koji se nalazi u tim ugovorima. Naime, termin *famulus* ima više značenja.²⁹² Najčešće se ta riječ rabi za pomoćnu radnu snagu, za asistenta glavnog majstora, ili za svojevrsnog slugu. Međutim, prema razmatranim ugovorima o naukovanju, uočavamo da se riječ također može odnositi na mlade učenike u nekoj struci. Ipak, u Dubrovniku ne postoji institucija asistenta kao u velikim talijanskim gradovima, već postoje samo završeni obrtnici koji nemaju dovoljno sredstava za otvaranje vlastitog obrta te tvore kategoriju radnika koje unajmljuju majstori za dnevnicu ili po komadu.²⁹³ Preciziravši nedoumice oko uporabe riječi *famulus*, možemo promatrati cjelokupnu situaciju šegrtovanja u Zadru na temelju nekoliko sačuvanih ugovora o naukovanju iz XV. stoljeća. Ugovori o naukovanju iz ranijih vremena nisu sačuvani.

Većinu ugovora (tablica 4.) potpisala je odrasla osoba, odgovorna za šegrt, te trgovac. Šegrt je naime u prosjeku imao jedanaest godina. Većinu tih ugovora sklapaju majke djeteta, najčešće udovice ili skrbnici. I u rijetkim se primjerima, kad ugovor sklapa sam šegrt, vjerojatno radi o odrasloj osobi. Inače, odrasle osobe jamče da mladi šegrt neće krasti i bježati, a u takvu slučaju obvezuju se da će same nadoknaditi štetu.²⁹⁴

Tablica 4. Uvjeti šegrtovanja mladih trgovaca u Zadru u XV. stoljeću²⁹⁵

Godina	Starost	Trajanje službe/god.	Plaća	Dodatak u naturi	Godišnja plaća
1401	8	6	30 l 1 d	–	5 l ^a
1440	?	1	50 l	+	50 l ^b
1441	14	5	40 l	+	8 l ^c
1442	10	7	70 l	+	10 l ^d
1442	12	5	10 dkt	+	12 l 8 s ^e
1442	?	2	80 l	–	40 l ^f
1443	13	3	25 l	–	8 l ^g
1443	?	3	120 l	–	40 l ^h
1443	11	8	30 l	+ (> 25 l)	+ 3 l 6 s ⁱ
1443	?	3	20 dkt	+	+ 41 l 2 s ^j
1444	odrasao ²⁹⁶	1	40 l	–	40 l ^k
1444	12	5	25 l	+ (> 23 l)	+ 5 l ^l
1444	11	2	–	+	? ^m
1533	?	4	30 l	–	7 l 2 s ⁿ

²⁹¹ Navedimo, primjerice, ugovor sklopljen s majstorom kalafatom 1441. godine. Majstor Marko, *botarius*, predaje petnaestogodišnjaka Bartola Atinenta, sina pokojnog Jurja Stoića iz Obrovca, majstoru Jakovu Gojšiću de Pačiju na šest godina da mu pomaže u kući i izvan nje, a ovaj se obvezuje primiti ga u kuću, odijevati, hraniti i naučiti ga zanatu kalafata. Na kraju šeste godine Marko isplaćuje Bartulu osam zlatnih dukata i daje mu sav alat potreban za obrt, te novu obuću i odjeću, DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 155'.

²⁹² Prema antičkim i srednjovjekovnim gramatičarima, latinska riječ *familia* posuđenica je od susjednog naroda, Oska, a njihov korijen *famel* značio je roba. Riječ *famulus* rabili su i Latini u značenju *rob*. Tako da je *familia* značila u osnovi "grupa robova" – nakon čega se taj koncept proširio i izmijenio; Herlihy, *Family ...*, str. 115.

U nekim ugovorima vrijednost naknade iznosi četvrtinu predviđene plaće. Tako 31. ožujka 1443. Juraj Jurković iz Kruševa daje svog sina Radoslava, kojemu je 11 godina, Jurju de Floriju, trgovcu u Zadru, na osmogodišnje naukovanje. Trgovac se obvezao nakon završenog roka mladome momku dati deset lakata latinskog sukna u vrijednosti od pedeset solida po laktu, nove veste (*zoppun*) od futane i trideset libara. U slučaju prekršaja Radoslavov će otac morati platiti četvrtinu dotičnih trideset libara.²⁹⁷

Trgovac se pak obvezuje primiti dijete, udomiti ga u obitelji, odijevati ga, obuivati, hraniti i naučiti zanatu. Na kraju šegrtovanja isplaćivao ga je. Takav je primjer ugovora od 25. studenog 1349., kad Ivan Radoš pok. Miroso, obećava stažirati šest godina kod trgovca Martina pok. Boša. Zadužen je prodavati i kupovati, pregledavati dućan i obavljati sve što mu Martin naredi. U slučaju krađe ili štete daje mu se osam dana da učinjeno popravi ili će morati platiti 8 perpera (80 solida) naknade. Šegrtova sestra jamči da će platiti možebitnu štetu, jer se može dogoditi da Martin bude odsutan iz grada i da svoje naloge pošalje iz Obrovca, Venecije, Nina ili nekoga drugog mjesta. Martin se pak obvezuje udomiti šegrtu u kući, a na kraju mu ugovora isplatiti šest velikih groša.²⁹⁸ Stojće kasnije uvjeti se nisu promijenili. U veljači 1443. drvodjeljac Vidol svoga štćenika Gabrijela, sina pok. Stibora, starog 13 godina, povjerava na tri godine trgovcu Grguru pok. Filipina radi šegrtovanja sa zadaćom da održava njegovu apoteku, dok se Grgur obvezuje "ipsum in sua apoteca tenere et docere scribere et omnibus moribus instruere

²⁹³ Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. st.*, Zagreb, 1951., str. 3.

²⁹⁴ U Dubrovniku je život obrtničkih šegrtu prilično težak. Mogu biti zaposleni danju i noću, što zapravo objašnjava da neki od njih i bježe; Roller, *Dubrovački zanati ...*, str. 3.

²⁹⁵ Ključ za razumijevanje tablice: dkt – dukati, l – libre, d – dinari; + – predviđena je dodatna plaća u obliku odjeće, obuće, alata itd.; > – iako cjelokupna svota nije izračunljiva, postoji minimalni iznos.

a DAZd, SZB, Presbyter Matheus Salassich (dalje MS), b. I, fasc. II, fol. 91'.

b DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 54.

c Isto, fol. 177.

d Isto, b. I, fasc. II/1, fol. 7'.

e Isto, b. I, fasc. II/2, fol. 98'-99'.

f Isto, b. I, fasc. II/3, fol. 120'.

g Isto, b. I, fasc. II/4, fol. 185.

h Isto, b. I, fasc. II/5, fol. 224'-225'.

i Isto, b. I, fasc. II/6, fol. 255'.

j Isto, b. I, fasc. II/8, fol. 355'.

²⁹⁶ Ako je stvarno riječ o šegrtu, a ne o vrsti kurira.

k Isto, fol. 357.

l Isto, fol. 398'-399'.

m Isto, b. I, fasc. II/9, fol. 405-405'.

n DAZd, SZB, Augustinus Martius, liber I, fol. 7'.

²⁹⁷ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/6, fol. 255'.

²⁹⁸ SZB 3, dok. 30, str. 19.

quantum melius poterit", a na kraju mu roka isplatiti 25 libara, dok će ga Vidol odijevati.²⁹⁹ Vrijeme šegrtovanja najčešće se podudara s razdobljem koje je potrebno da dijete dosegne punoljetnost, dob od 17 do 19 godina, dakle u prosjeku pet godina.

Tablica 5. Šegrtska služba u Zadru i u Dubrovniku u XV. i XVI. st.³⁰⁰

Karakteristike	U Zadru u XV. st.	U Dubrovniku u XVI. st.
prosječna dob	11 godina	15,5 godina
prosječno vrijeme službe	5 godina	6 godina
prosječna godišnja plaća	10 libara	9 libara 3 šolda
rizici na poslu	minimalni	veliki

U Dubrovniku (tablica 5.) vrijeme obrazovanja varira prema zanatu, od dva mjeseca do dvanaest godina,³⁰¹ a novačeni trgovci najčešće su primani u zanat sa 16-17 godina, i tako su stariji nego u ostalim zanatima.³⁰² Dubrovački su šegrti stariji i od većine zadarskih. To se može objasniti time što su im obveze tijekom službe zahtjevnije. Na to se nadovezuje činjenica da se riječ *famulus* u Dubrovniku rabi u drugom smislu, tj. da su famuli tamo zaposleni kao kuriri.

Poznavanje zemljopisnog i društvenog podrijetla tih šegrti također je bitna sastavnica našeg promatranja, jer prema podrijetlu tih mladića može se mjeriti važnost nekoga trgovačkog središta: što više šegrti dolazi izdaleka, to je grad zanimljivijim središtem. U Zadru u četrnaest pronađenih ugovora uočavamo da četvorica šegrti dolaze s bližeg zadarskog područja (iz Suhovara³⁰³, Kruševa³⁰⁴, Vrane³⁰⁵ i s otoka Iža³⁰⁶), četvorica iz daljeg zaleđa (Cetine³⁰⁷, Unjašice kraj Knina³⁰⁸, Knina³⁰⁹ i Like³¹⁰), a jedan je šegrt rođen u Šibeniku,³¹¹ prije nego mu se otac doselio u Zadar.

²⁹⁹ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/4, fol. 185.

³⁰⁰ Podaci za Dubrovnik preuzeti su iz članka Bogumila Hrabaka (Momci iz Hercegovine i Bosne u dubrovačkom zanatstvu, trgovini i pomorstvu u XIV., XV. i XVI. st., *Prilozi Instituta za istoriju Sarajeva*, sv. 9/1, Sarajevo, 1973., str. 23-62).

³⁰¹ Roller, *Dubrovački ...*, str. 3.

³⁰² Hrabak, Momci iz Hercegovine i Bosne ....

³⁰³ DAZd, SZB, MS, b. I, fasc. II, fol. 91'.

³⁰⁴ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/6, fol. 255'.

³⁰⁵ Isto, b. I, fasc. I, fol. 54.

³⁰⁶ Isto, b. I, fasc. II/2, fol. 98'-99.

³⁰⁷ Isto, b. I, fasc. I, fol. 177.

³⁰⁸ Isto, b. I, fasc. II/8, fol. 398'-399.

³⁰⁹ Isto, b. I, fasc. II/5, fol. 224'-225.

³¹⁰ Isto, b. I, fasc. II/9, fol. 405-405'.

³¹¹ Isto, b. I, fasc. II/1, 7'.

U pogledu društvenog statusa, većina je mladića bila bez oca, odnosno, u jednom slučaju, pojedinac je pod vanjskim skrbništvom. U četiri slučaja, kad je navedena profesija oca ili skrbnika, dvojica su drvodjeljci,³¹² a jedan je brijlač.³¹³ Može se zaključiti da su šegrti skromna podrijetla, osim onih čiji su očevi obrtnici i koji dolaze iz manje razvijenog zaleđa. Iz tih primjera uočavamo da Zadar privlači pučanstvo iz unutrašnjosti i dosta je atraktivno središte, iako je riječ ipak o bliskom susjedstvu. U Zadar naime ne dolaze šegrti iz udaljenijih krajeva, za razliku od talijanskih središta koja privlače strance iz svih krajeva svijeta.

Republika Sv. Vlaha ima slično iskustvo: nalazi se na rubu hercegovačkog područja koje je prilično nezahvalan teritorij, jer je kršovit i teško obradiv, te mladi Hercegovci redovito doseljavaju u grad. Najbrojniji hercegovački šegrti dolaze iz Trebinja i Popova polja. Zanimljivo je kako ne moraju nužno biti katolici da ih se zaposli.³¹⁴

Navedimo nekoliko zaključnih razmatranja. U Dubrovniku se riječ *famulus* najčešće odnosi na već obrazovane mladiće, koje se zapošljava na "stažiranje", dok se u Zadru radi o mladima koji tek trebaju učiti. No, ima i dodirnih točaka. Naime, to zaposlenje ili poziv u šegrtovanje tim je mladim ljudima iz okolnih seoskih područja način za uspinjanje na društvenoj ljestvici.³¹⁵ Niti jedan drugi oblik zapošljavanja u obrtima ne pruža toliko brzo društveno napredovanje. Uostalom, Kotruljević potiče zapošljavanje novih naučnika riječima: "Trgovci pomažu siromasima da preživljavaju dajući im posao".³¹⁶ Njegovi sunarodnjaci u stopu slijede njegovo pravilo: s obzirom na to da nisu ograničeni brojem zapošljavanja novih šegrti, neki dubrovački trgovci uzimaju ih više tijekom godine dana.³¹⁷ Dakle, u roku od pet do šest godina mladi seljak, čak i siročić, može postati završeni trgovac i ugledan član gradskog društva.

Dok se mladi na taj način školuju, redovito se navodi rečenica "cum consensu matris sue"³¹⁸ ili nekoga drugoga zaduženog za skrb. Kad se jednom osamostale, na početku njihova ugovora o djelu može se uočiti rečenica "separatus fuit a suis patre et matre cum sua uxore in domo sua", s više ili manje varijanti,³¹⁹ i time se dokazuje stečena zrelost i sposobnost poslovanja.

³¹² Isto, b. I, fasc. I, fol. 177 i F II/4, fol. 185.

³¹³ Isto, b. I, fasc. II/1, 7'.

³¹⁴ Hrabak, Momci iz Hercegovine..., str. 56-57.

³¹⁵ Isto.

³¹⁶ Kotruljević, *O trgovini...*, "O dignitetu profesije trgovaca", str. 189.

³¹⁷ Hrabak, Momci iz Hercegovine..., str. 56.

³¹⁸ Tako, s nadnevkom 25. X. 1372., postoji ugovor u kojemu mladi trgovac Juraj pok. Miroslava, "consensus Stane matris sue", prima 500 dukata od plemića Bartolomeja, pok. Martina de Milana, za vođenje trgovačkog posla tijekom pet godina rada u Zadru ili drugdje, DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. XVII, fol. 4.

³¹⁹ Godine 1367., primjerice, za mladog se trgovca Alegreta navodi: "separatus est a Vulcina, cum sua familia"; PP, b. I, fasc. VII, fol. 20-20'. Za Ivana, sina Matola pok. Netremacija, 1394. godine piše "tamquam homo sui iuris emancipatus a patre"; CD 17, dok. 427, str. 610-611.

Tijekom školovanja trgovac dolazi u dodir sa suvremenim europskim duhom, bilo tijekom putovanja, bilo u mjestu naukovanja. Nadalje, kad se afirmira, *mercator* uspostavlja različite kulturne veze, služeći se s više jezika. U tom pogledu promotrimo u kojim se okvirima odvija njegov kulturni život u komuni, kako bi se što bolje procijenio i njegov doprinos.

– *Moralne obveze*

U uvodu smo naveli obveze građanina, no trgovac si zbog svojeg zanata ne može dopustiti neka odstupanja u ponašanju, barem ne prema mišljenju Bene Kotruljevića. Dubrovački trgovac uistinu nabroja deset zabrana čije će poštivanje pomoći trgovcu da postane “blago vrlina”. Dakle, trgovcu se zabranjuje:

- igrati na sreću, jer je to izvor grijeha (ako onaj koji predlaže igru izgubi, novac koji je trgovac dobio mora se predati siromasima)
- napiti se i prejesti, jer je trgovac društveni čovjek tako da si ne smije dopustiti poremećaj zdravlja i fiziološke ravnoteže
- zastupati nekoga u parnici
- okružiti se lošim društvom sumnjiva glasa koje bi ga moglo odvesti na krivi put i uzrokovati njegovu propast na razne načine
- baviti se alkemijom, jer se treba osloniti na sigurne i trajne djelatnosti
- natjecati se i sudjelovati na viteškim igrama, jer se radi o lakoumnoj djelatnosti koja je skupa i odvraća pažnju trgovca od rada koji zahtijeva svu njegovu pozornost
- baviti se krijumčarenjima, bilo doma, bilo u inozemstvu; uostalom, krijumčarska zarada je neizvjesna
- pri mjerenju varati i u količini i u vrsti robe
- imati previše siromašnih prijatelja: ne smije se toliko vezati da ne može više odbiti neku uslugu
- biti previše rasipan, jer raskoš šteti bogatstvu.³²⁰

Plemenitost trgovca dakle nije obvezatno u njegovu društvenom statusu, nego se prije svega odražava u njegovu ponašanju; tim više što je “toliko istican da se udomaći i da je potreban društvu”. Trgovac treba dodatno biti stalozen, mjeriti svoje riječi i držati se obećanja. Naposljetku, mora se dokazati velikom marljivošću i savjesnošću.³²¹

---

³²⁰ Kotruljević, *O trgovini ...*, knjiga I, poglavlje XVIII: “O onome što je trgovcu sasvim zabranjeno”, str. 163-166.

³²¹ Isto, knjiga III, poglavlje VI: “O čestitosti trgovčevoj”, str. 197.

– *Kulturni život*

Poput cijele Dalmacije, i Zadar je bio prožet talijanskom kulturom. Majstori i profesori poput Pietra da Romanzija iz Bologne (1377.), Bernarda iz Navare (1396.), te Christofora iz Milana (1404.), ondje su poznati i prenose talijanski duh koji je većinom koncentriran u Mlecima. Ni u čemu ne zaostaju ni zadarski pisci. Djelo *Red i zakon* iz 1345. najstariji je sačuvani spomenik hrvatskoga jezika pisan latinicom. Nastalo je u dominikanskom samostanu u Zadru. Inače su zadarski samostanski redovi putem svojih skriptorija znatno pridonosili razvoju književnosti i kulture u tom gradu još od XI. stoljeća, te su i neki opati iz XV. stoljeća djelovali kao humanisti.³²²

U svjetovnoj sferi jedan od najzaslužnijih promicatelja književnosti u cijeloj Hrvatskoj jest nepoznat autor djela *Obsidio Jadrensis* koji prepričava pobunu iz 1346.-1348. te općenito piše o filozofskim i teološkim razmišljanjima.³²³ Djelo se ponekad pripisuje biskupu Nikoli de Mathafaru. On je, međutim, sa sigurnošću napisao *Thesaurus pontificum* posvećen kardinalu Bertrandu Vescoriju iz Osta. Ljetopisi Paulusa de Paula (Pavla de Pavlovića), datirani od 7. travnja 1371. do 1408. godine, također su bogat izvor za povijest svakidašnjeg života toga doba. Istodobno, mnogi su Zadrani otišli u padovansku školu, kao braća Civalelli. U Padovi su krajem XV. stoljeća postali rektori. Liječnik i astronom Bernard de Grisogono u Italiji je 1499. godine vrlo poznat zbog svojih istraživanja.³²⁴ Godine 1387. vlada Bologne izabire za potestata doktora prava Gvida de Matafara, na šest mjeseci, s napomenom da nije mogao stupiti na dužnost. Najveći kulturni val, osobito se očituje u drugoj polovini XIV. stoljeća. Uz profesore, u Zadar dolazi i puno umjetnika, među kojima su brojni Talijani.³²⁵ Ukupno gledajući, svojim graditeljskim dostignućima, gospodarskim razvojem, stupnjem društvenoga razvoja i kulturnim naslijeđem, Zadar je do XV. stoljeća bio "najrazvijenijim među svim dalmatinskim gradovima".³²⁶

U kojoj su mjeri poslovni ljudi pridonosili tom kulturnom procvatu? Jedan od pokazatelja zanimanja za umjetnost u trgovaca je zapošljavanje umjetnika za privatne projekte. Tako je, naprimjer, suknar Nikola pok. Mihovila unajmio majstora slikara Menegella (*magister Menegellus, pictor de Venetiis, habitator Jadre*) da napravi ikonu.³²⁷ O tom djelu trgovac ima istančanu ideju. Ikona je trebala biti na slavu Djevice Marije koja nosi sina i okružena je većim brojem svetaca na nebu. U njezinu se podnožju trebao nalaziti suknar Nikola u molitvi. Nikola je namjeravao postaviti ikonu na oltar crkve Sv. Grisogona,

³²² Vidi cijelo razmatranje o doprinosu zadarskih samostana u srednjem vijeku razvoju pismenosti u: Raukar, *Društveni obzori ...*, str. 158-159, 161-162.

³²³ S nestrpljivim iščekivanjem nadamo se skorom objavljivanju cjelokupnog djela s prijevodom na hrvatski jezik na kojemu već predugo radi znanstvena grupa povjesničara i lingvisti: Branimir Glavičić, Vladimir Vratović, Damir Karbić, Miroslav Kurelac i Zoran Ladić.

³²⁴ Antonio Battara, *Zara, Trieste*, 1911., str. 85-87.

³²⁵ Stipišić, *Inventar ...*, str. 10-11, 30.

³²⁶ Raukar, *Društveni obzori ...* str. 163.

³²⁷ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 111'-112.

a za rad je trebao platiti 600 dukata.³²⁸ Naručena u njegovoj prvoj oporuci 1383. godine, ikona još nije bila dovršena 1399. godine (drugi kodicil treće oporuke), već tek nakon njegove smrti. Nikola također upošljava najbolje gradske umjetnike poput slikara Blaža, pok. Luke Banića, i njegova pomoćnika Grgura iz Zagreba, koji su zaduženi ukrasiti unutrašnju kapelicu "in contrata Marchiorum". On se prikazuje kao njihov mecena.³²⁹

U manjoj mjeri i pokućstvo je predmet primijenjene umjetnosti pa se, na primjer, u trgovkinje na sitno, Fumice, žene Julijanove, nalazi pokrivač ukrašen zvjezdicama i ostalim slikama u crvenim i plavim nijansama.³³⁰

No, ako se smatra da je umjetnički izražaj odlika kulturne svijesti, u Zadru se prema inventarima Zadrana očituje da ona nije privilegij plemstva i bogate klase pučana, jer se računa da je oko pet do šest tisuća slika bilo u vlasništvu pojedinaca tijekom XIV. i XV. stoljeća, raspoređenih u svim slojevima (čak i u jedne sluškinje), tako da posjedovanje umjetničkih djela (barem slika) spada u "opću kulturnu potrebu zadarskog stanovništva".³³¹

Književnost je također osobito prisutna u kulturnom životu Zadra. Prvenstveno bogati zadarski građani pridonose uvođenju talijanske i hrvatske kulture. *Mercatores i drapararii* nisu u zaostatku. Oni su pravi "magnati" koji sve više cijene ugodan život i onaj koji obogaćuje duh. U jednom dokumentu iz rujna 1380., supruga Marica, zabrinuta za sudbinu svoga muža, trgovca Damjana, pok. Martina iz Tršćana, daje popisati njegov inventar kako bi od njega mogla sebi uzeti miraz. U navedenom tekstu jasno je označena "una Biblia in Sclavica lingua, pignus de ducatis duobus auri".³³² U inventaru nekog, ako ne i istog, Damjana, iz 1389., nalaze se romani profanog karaktera, napisani "in lingua Slava", ali i "in littera Latina".³³³

Naposljetku, jedna od najbogatijih knjižnica u Zadru, ako ne i u cijeloj Dalmaciji, također pripada poslovnom čovjeku. S pomoću popisa njegova inventara, sastavljenog 1385. godine, mjesec dana nakon njegove smrti, detaljno smo upoznati s knjigama koje je posjedovao Mihovil pok. Petra. Mihovil je odlično poznao francuski jezik te su se u njegovoj zbirci našla dva primjerka Brunetta Latinija, koji je napisao svojevrsnu enciklopediju što se proširila u talijanskim prijevodima, kodeks *Liber destructionis Troie* iz XII. st. trubadura Benoîta de Sainte-Maura, jedno neidentificirano djelo što počinje s *Ançe ne furent* i završava s *Nos le prendemes senç l'avoit*, te naposljetku djelo poznato pod imenom *Livre d'Enanchet*, napisano prema Senekinoj knjizi kao dijalog između oca i sina o pitanjima zvanja i staleža.

³²⁸ Isto, fol. 171'.

³²⁹ Stipišić, Inventar ... str. 185.

³³⁰ Emil Hilje, Slikarska djela u sačuvanim inventarima zadarskih građana iz 14. i 15. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, br. 42, Zadar, 2000., str. 71.

³³¹ Isto, str. 67.

³³² DAZd, SZB, PS, b. II, fasc. XV, fol. 13'.

³³³ Stipišić, Inventar ... str. 186.

Knjižnica sadrži i medicinske zbirke, među kojima i kiruršku knjigu autora Abulcasi-
sa (Abu'l-Quasim az Zahrawi), rođenog sredinom X. stoljeća u Kordobi. Naslov knjige
na arapskome je *Al Tasrif li-man'agāza'al-ta'lif*, a preveo ju je Gerard iz Cremona (1134.-
1187.). Sama činjenica da se takvo djelo o arapskoj medicini pronašlo u Zadru, posebno
je važna. Grad je bio poznat po tome da sa svih strana Europe izabire kvalitetne liječnike,
koji su u XIV. stoljeću uživali visok društveni ugled, posebice zbog suzbijanja gube. Mihov-
vil posjeduje i druge medicinske i astrološke knjige, i te nisu u potpunosti identificirane.

Čitao je on isto tako i povijesne knjige te kronike. U njegovoj se biblioteci nalazi djelo
pisca Prospera iz Akvitanije iz prve polovine V. stoljeća, svojevrsna svjetska kronologija
od Adama do osvajanja Rima 455. godine, koje je autor sam doživio, te jedan primjerak
zbirke iz grčke i rimske povijesti Valerija Maksima (I. st. pr. Kr.), posvećene caru Tiberiju,
što je vjerojatno služila za predavanja u školama za retore. Naš je trgovac nadalje upo-
znat sa znatnim dijelom zapadne fabulistikom, jer posjeduje barem jednu srednjovjekovnu
verziju Ezopovih basni, izvorno napisanih u prvom stoljeću. Također posjeduje i junački
spjev koji je napisao *in vulgari* Jacques de Forest u XII. stoljeću, prema latinskom pjesni-
ku Marku Eneju Lukanu i njegovim *Pharsalia*, gdje se opisuje rat između Cezara i Pompeja.
Do toga je doba postojanje takva epskog romana na području Dalmacije bilo nepoznato
pa je time i djelo važnije u dokazivanju uspostavljenih kulturnih veza.

Među važnije knjige što ih posjeduje Mihovil svakako ulazi i primjerak Danteove
Božanstvene komedije, obložen zelenom jarećom kožom, pod ondašnjim pjesnikovim ime-
nom *Dans* (Dante). To je prva vijest o prodoru Dantea u Hrvatsku, i jedan od najranijih
spomena uopće. Naposljetku, Mihovil ima zbirke liturgijskog karaktera, misale pisane
beneventanom i psaltire na latinskome za vjerske potrebe.³³⁴

Zahvaljujući takvu inventaru, uočavamo da je Mihovil pročitao široku lepezu
književnih djela, od viteških romana, starih kronika do medicinskih zbirki i suvremene
književnosti. Bio je erudit i poznavalac barem četiri jezika.

Zadarski su trgovci dakle vladali jezicima, bili otvoreni prema svijetu i u toku s
europskim kulturnim zbivanjima. U tome se dokazuju kao obrazovaniji od nekih dru-
gih poslovnih ljudi, primjerice onih iz Lyona.³³⁵

Njihova službena putovanja po mediteranskom prostoru zacijelo su omogućila da
se upoznaju s novim društvenim i kulturnim poredcima. Dio su i iseljeničkog pučanstva
te se tako od XIV. stoljeća neki sitni trgovci, zajedno s pomorcima i obrtnicima, naselja-
vaju u Markama, u gradovima s kojima postoje jake trgovačke veze. Zadrani su, također,
među važnim doseljenicima u Mletke, te su "vrlo djelatni sudionici mletačkoga gospo-

³³⁴ Stipišić, *Inventar ...*, str. 15-32.

³³⁵ Prema istraživanju o poslovnim ljudima, bolje rečeno mjenjačima, u Lyonu, ispostavlja se da je veletrgovce
toga grada slabo privlačio mecenat umjetničkih i književnih djela i općenito duhovne stvari: posvećuju
se prvenstveno vođenju vjerskih obreda. Dapače, jedan mjenjač poručuje 1460. godine svom sinu u vezi
s knjigama da "previše ih voljeti nije najbolje/ za ljude koji slijede trgovačke robe"; M. Bonnet, *Les changeurs*
... str. 350.

darskog života”.³³⁶ Međugradskim ugovorima zadarski trgovci stječu mogućnost dosezanja dalekog Orijenta. Ancona je dugo bila Zadru odskočna daska za poslovanja.

Zahvaljujući takvim trgovačkim sporazumima, god. 1440. je, primjerice, potpisan ugovor prema kojemu ankonski konzul u Aleksandriji može predstavljati i zadarske građane u slučaju nesporazuma.³³⁷ Iseljeni pak trgovci zadržavaju poslovne i privatne veze s matičnim gradom i time također pridonose njegovu razvoju.³³⁸ Dakle, zajedno sa stranim trgovcima, zadarski su poslovni ljudi znatno pridonosili općem znanstvenom i kulturnom uzdizanju Zadra.

U Reformama zadarskog Statuta još je uočljivo kako se trgovce u gradu tretira kao zasebnu grupu, kad sredinom kolovoza, “*egregii mercatores Iadrae*” organiziraju nadmetanje u streličarstvu o godišnjici povratka Zadra pod mletačku vlast.³³⁹ Prema Mihovilovu inventaru, uočava se da je i on sudjelovao u sportskim nadmetanjima, poput lova.³⁴⁰ Putem svojih umjetničkih i književnih narudžbi trgovci utječu na opće obrazovanje i potpomažu da Zadar u XIV. stoljeću postane najkulturnije središte Dalmacije, daleko ispred Dubrovnika. Naime, prvi spomen postojanja šahovske igre nalazi se u Mihovilovu inventaru, što potječe iz 1385. godine, dok se prije smatralo da je prvi spomen onaj dubrovački, tek iz 1422. godine.³⁴¹ U tom pogledu Mihovil je tipičan predstavnik bogate građanske klase. Njegov interes za suvremena djela bitan je faktor razvijanja i uspostave nove kulture i novog mentaliteta, otvorenijih prema svjetovnom duhu. Zadarski su trgovci bili vrlo zaslužni za uočljivu promjenu mentaliteta, slijedeći u tome put svojih talijanskih kolega. Talijanski trgovci u svojim komunama također pospješuju razvoj zasebne kulture i mentaliteta: “laičkog, buržujskog i tehničkog”.³⁴²

S druge strane, unapređenje svjetovnih ideja nipošto ne sprečava trgovce da posvećuju pažnju crkvenom vjerovanju i poštuju ga. Navedene liturgijske knjige i slavonska Biblija upućuju da su trgovci i pobožni, iako ta struka po svojoj prirodi može biti dvojbena. Razvijanje naime poslovnog svijeta prema kapitalističkom usmjerenju, posebice u Italiji, protivi se idealu zapadnog kršćanstva te Crkva osuđuje navlastito uporabu mjenica ukoliko služe za prikrivanje lihvarstva.³⁴³ Stoga je etika trgovaca pod sumnjom, iako Crkva ima koristi od njihova poslovanja te ih zapravo štiti već od 1074. godine, kad

³³⁶ Lovorka Čoralić, *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., str. 64, 77-78.

³³⁷ Elyahu Ashtor, *Il commercio levantino di Ancona in basso Medioevo*, *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, London, 1978., str. 213-253.

³³⁸ Kao sažeti primjer ponašanja hrvatske trgovačke zajednice u Veneciji od XV. do XVIII. stoljeća, vidi sintetski članak Lovorke Čoralić, Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja hrvatskih trgovaca u Mlecima (15. i 18. stoljeće), *Povijesni prilozi*, sv. 21, br. 22, Zagreb, 2002., str. 41-73.

³³⁹ *Statuta...*, *Reformationes*, dok. 5, str. 522-523.

³⁴⁰ Stipišić, *Inventar...*, str. 22.

³⁴¹ Isto, str. 21.

³⁴² Renouard, *Les hommes d'affaires...*, str. 76, 179.

³⁴³ J. Bernard, *Commercio e finanza del Medioevo (900-1500)*, *Storia economica d'Europa*, sv. I: Il Medioevo, Torino, 1979., str. 235-284.

papa Grgur VII. nalaže francuskom kralju Filipu I. da vrati trgovcima otetu robu, a u XIII. se stoljeću neki teolozi posvećuju zadaći opravdanja trgovačkog poslovanja.³⁴⁴ Upravo je tada zanimljivo promatrati ponašanje zadarskih trgovaca spram crkvenih, odnosno vjerskih običaja.

c) Pobožnost tijekom života i neposredno prije smrti

Koliko god je glavni cilj trgovca bio zaraditi što više novca i obogatiti se, sam je poduzetnik okružen izrazito pobožnim društvom te je ne samo poslovni čovjek, već i kršćanin. Na primjer, sve poslovne knjige počinju pod Božjim pokroviteljstvom, rečenicama poput "U ime Našega Gospodina Isusa Krista i Svete Djevice Marije, njegove Majke i cijeloga rajskog Svetog Dvora", ne bi li se dobilo Božju naklonost u poslovanju: parafrazirajući Le Goffa, valja ponoviti kako među trgovcima vlada gorki strah od pakla zbog jaka vjerskog mentaliteta srednjeg vijeka.³⁴⁵ I u kasnijem XVI. stoljeću računovodstvena knjiga bračnog para Detrico u zaglavlju ima natpis "Jesus Maria",³⁴⁶ a u poslovnoj korespondenciji mletačkog trgovca Andree Berenga svako pismo u zaglavlju nosi natpis: "† Laus Deo".³⁴⁷ Osim toga, u talijanskih je trgovaca uvriježena praksa da se uz glavni sef drži manja kasa sa sitnim novcem, namijenjenim siromasima za vrijeme neke svetkovine, te u njihovim trgovačkim kompanijama Bog ima čak svoju dionicu kao "messer Domenedio" i u slučaju bi bankrota prvi bio isplaćen.³⁴⁸

Vjersko zalaganje zadarskih trgovaca očituje se na dva glavna načina: obnovom kulturnih mjesta i milostinjom. O tome najviše svjedoče njihove oporuke, ali i životna djela.

Jedan od najpoduzetnijih trgovaca u uzdizanju i restauriranju kulturnih središta je Grgur Mrganić: obnavlja crkvu Sv. Ivana Krstitelja iz XIV. stoljeća koja se nalazi u zadarskom predgrađu i pokraj nje podiže glagoljaški samostan redovnika trećoredaca Sv. Franje. Kako bi gradió, prosvjeduje protiv crkvene politike jer je dotad, do 1439. godine, crkva bila beneficijom nekog glagoljaškog svećenika Pavla. Grgur ga uspijeva nagovoriti da se odrekne te beneficije kako bi je nadbiskup predao redovnicima. Sa svoje strane obećaje renovirati crkvu i pored nje izgraditi samostan.³⁴⁹ Daje također podignuti samostan na Dugom otoku s crkvom Sv. Mihovila, te predaje zgrade franjevcima trećoredcima. Nacrti su gotovi u svibnju 1455., a zdanje je podignuto u ožujku 1461. U oporuci Grgur ostavlja redovnicima vrt i teren za sadnju maslina.³⁵⁰ Dok pomaže franjevcima, ovlašten je kao punomoćnik kod fratara Sv. Platona, tj. dominikanaca.³⁵¹

³⁴⁴ Le Goff, *Marchands et banquiers ...*, str. 77-78.

³⁴⁵ Isto, str. 85-86, 90.

³⁴⁶ DAZd, SZB, Augustinus Martius (1533-1552), b. I (Instrumentorum liber primus), poseban svežnjić.

³⁴⁷ Tucci, *Lettres d'un marchand ...*

³⁴⁸ Le Goff, *Marchands et banquiers ...*, str. 87.

³⁴⁹ Jelić, Grgur Mrganić ... str. 487.

³⁵⁰ Isto, str. 489.

Nadalje, Grgur je aktivan sudionik u obrani marginalaca.³⁵² U četrdesetim godina-
ma XV. st. djeluje kao punomoćnik siromašnih Sv. Lazara, to jest gubavaca: "Gregorius
procurator miserabilium leprosorum comorancium extra Jadram" te u njihovo ime pri-
ma pobožne darove.³⁵³ Daje graditi hospicij blizu crkve Sv. Anastazije u Zadru te osigu-
rava besplatnu opskrbu trinaest siromaha oba spola. Stranci također mogu ondje biti liječe-
ni, ako ne boluju od kuge – u tu svrhu predviđene posebne prostorije, "in cameris su-
perioribus". U tom se hospiciju nalazi i Škola Sv. Jakova, nazvana po istoimenoj crkvi, te
grobница. Gradnja crkve je počela tek 1448. godine, nakon preporuke kneza i kapetana
mletačkoj vladi; dovršena je 1452. godine.

Zalaganje Grgurove obitelji također nije bilo zanemarivo: uz njegovu suprugu, koja
obavlja administraciju bolnice, njegov unuk, Šime Rajković, 1465. godine postaje klerik
u samostanu Sv. Dominika, a nećakinja Nikolica predstojnica samostana Sv. Nikole u
Zadru.³⁵⁴

Taj poduzetnik istovremeno upošljava umjetnike za vjerske svrhe. Daje napraviti raku
Sv. Donata, uzidanu iznad istoimenog oltara u crkvi Sv. Trojstva, te u oporuci za to osta-
vlja 250 libara.³⁵⁵ Iako sam sudjeluje u osnivanju samostana, svejedno se pokazuje su-
mnjičavim prema crkvenim predstavnicima jer su, primjerice, svećenici izričito isključe-
ni iz njegova hospicija za sva vremena. S druge je strane Grgur privržen hrvatskom kul-
turnom izražaju: sudjeluje u osnivanju dvaju glagoljaških samostana. Na taj način
podupire glagoljaške vjerske obrede u Zadru³⁵⁶ te se njegovo hrvatsko opredjeljenje još
dade uočiti putem slavenskih imena koja je dao kćerima: Draga, Pavica, Kata i Ljubica.³⁵⁷

Iako je Grgurova djelatnost u toj sredini najočitija, svakako nije izolirana. Zapravo se
vjerska usmjerenost u trgovaca najviše vidi kad se bliže prelasku na drugi svijet. Oporuke
su u tom pogledu najbolja vrela. Makar je većina oporuka napisana pri kraju života, tr-
govci osjećaju potrebu napisati takve službene dokumente i kad odlaze na rizična ili
dugotrajna putovanja.³⁵⁸ Takav je primjer i Nikole pok. Mihe koji je u šesnaest godina, od
1383. do 1399., napisao barem pet oporuka ili kodicila, dvije 1383. (u ožujku i u travnju),
jednu 1388., pa kodicil 1397. i, naposljetku, još jedan kodicil 1399. godine.³⁵⁹

³⁵¹ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 82; 101.

³⁵² Za iscrpnije razumijevanje pojma marginalac u srednjem vijeku na području Dalmacije, vidi: Damir Karbić, Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća, *Historijski Zbornik*, sv. XLIV, Zagreb, 1991., str. 43-76; i Zoran Ladić, O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, sv. 20, Zagreb, 2003., str. 1-27.

³⁵³ DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. I, fol. 31, 37, fol. 191v; F II/1, fol. 7, 23.

³⁵⁴ Jelić, Grgur Mrganić ... str. 497.

³⁵⁵ Isto, str. 489, 491.

³⁵⁶ Isto, str. 501.

³⁵⁷ Isto, str. 497.

³⁵⁸ Claire Judde de la Rivière, Procédures, enjeux et fonctions du testament à Venise aux confins du Moyen Age et des Temps modernes. Le cas du patriciat marchand, *Le Moyen Age*, sv. CVIII, br. 3-4, 2002., str. 529.

Jasno, trgovčeve se brige povećavaju tek pri kraju života, i to ne bez razloga. U njegovu su životu prilike za pronevjere i kršenja obećanja brojne, i to više nego u drugim zanatima. Poduzetnici stalno poduzimaju financijske transakcije u svrhu zarade. Budući da ima nečistu savjest, trgovac se namjerava iskupiti dajući dio imetka za dobrotvorna i pobožna djela. Uostalom, on se nalazi pod moralnim pritiskom pobožnoga mentaliteta svoga doba. Sam pokušaj iskupljenja od grijeha kroz oporuke i inače je proširena praksa u Europi. Kod talijanskih trgovaca naime oporuka služi kao "izvršenje naložene opće obveze pod strepnjom od vječnih kazni". Prema zajedničkom vjerovanju, takvo ponašanje omogućuje osloboditi se grijeha putem ispaštanja *post mortem*.³⁵⁹ Krajem XII. stoljeća pojavljuje se vjerovanje u čistilište, prema kojemu se vrste grijeha razvrstavaju na namjerne grijeha i na propuste iz neznanja. Nastaje načelo pokajanja prema kojemu čovjek priznaje da je grijешan, ali se može iskupiti.³⁶¹ U istom razdoblju, u XII. stoljeću, Crkva potiče sustavno pisanje oporuka kako bi prikupila darove i milostinju, za ublažavanje straha od smrti.³⁶² Oporuka istodobno postaje sredstvom otkupa grijeha te se trgovci brzo prilagođuju danim mogućnostima: "poslovni čovjek je čitav život živio na kredit i od kredita. Raj na kredit [shvaćen kroz čistilište] normalno je gledanje na Vječnost".³⁶³

U zadarskim oporukama prvi se nalog, uz odabir izvršitelja, odnosi na mjesto pokopa.³⁶⁴ Nakon toga slijede ostavštine u dobrotvorne svrhe koje su dodjeljivane:

- svećenicima, sestrama i braći različitih crkava i samostana za pjevanje lauda i služenje mise
- siromasima, da ih se hrani, odijeva, i daje miraz djevojkama
- crkvama i samostanima za popravak
- za hodočašće u svjetska svetišta.³⁶⁵

³⁵⁹ DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 173'; f. 181-182'; f. 190'-195'; f. 207-207'; ADR, b. V, fasc. III, fol. 111'-112; 171'.

³⁶⁰ Saponi, *Les marchands ...*, str. 19.

³⁶¹ Vidi Jacques Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Pariz 1981.

³⁶² de la Rivière, *Procédures, enjeux ...* str. 528.

³⁶³ Favier, *De l'or ...*, str. 409.

³⁶⁴ Oblici preporuka su uglavnom isti, no za daljnji razvoj pisanja oporuke, sa zazivanjem Gospodina, pa o važnosti mjesta pokopa radi trajnog obilježavanja i uspomene roda, i općenito o pravilima pisanja oporuka u XVI. stoljeću, vidi: de la Rivière, *Procédures, enjeux ...*

³⁶⁵ Osim jednoga, trgovci ne naručuju hodočašća *post mortem* za spas duše, no njihove žene ponekad to čine. Tako u siječnju 1387. Miša, žena Alegreta pok. Vučine, naručuje hodočašće u svetište Sv. Franje u Asizu, te oporučno ostavlja tri dukata da se pošalje jedna osoba u njezino ime. Također, Mandica, supruga trgovca Ivana Jurmanića, šalje jednog hodočasnika u Rim, a drugoga u Asiz 1391. godine, DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 48', 81. Nadalje, Stana, supruga Grgura Mrganića, naručuje u svojoj oporuci od 6.IV.1443. da se pošalje čovjek u Galiciju na grob Sv. Jakova. No, sedam godina kasnije odlučuje sama otići u Rim, te u oporuci naznačuje da nakon njezine smrti treba poslati jednu osobu u Jeruzalem, a toj će biti dostavljeno 60 dukata; DAZd, SZB, JCa, b. I, fasc. II/5, fol. 126-126' i BMV, b. I, fasc. II, testamenti, dok. 2.

Od svih promatranih trgovaca dvojica se odlučuju za hodočašće. Godine 1356. Ivan pok. Dragoja sprema se ići u Rim radi oprosta svojih grijeha (*facere iter beati Sancti Petri in Romam pro indulgentia peccatorum meorum*).³⁶⁶ S druge strane, Ivan Jurmanić naručuje u oporuci od 20.X.1390. neka se na njegov trošak pošalje jedan čovjek na Isusov grob u Jeruzalem, jedan čovjek u svetište Sv. Marije kod Caglia u Apuliji i još jedan k Sv. Franji Asiškom.³⁶⁷ Deset godina kasnije, 27.IV.1400., u novoj oporuci, Ivan ipak odlučuje ići sam u Rim, posjetiti svetišta Sv. Petra i Pavla i ostalih svetaca.³⁶⁸

Razlike od trgovca do trgovca prvenstveno se odnose na dodijeljene svote te na njihovu vrijednost u odnosu prema cjelokupnom bogatstvu.

Mihovil pok. Petra namjenjuje oko 13% spomenutog kapitala "*pro anima sua*". Najveću svotu, 200 dukata, dodjeljuje siromašnim i čednim djevojkama i siročadi. Daje također slaviti sto misa na godinu za dušu pokojnog trgovca začinima Filipa, na svoj trošak.³⁶⁹ Suknar Križan pok. Martina namjenjuje 19% svojih dobara za brigu o siromasima (to uključuje miraze za dvadeset djevojaka i odijevanje za pedeset siromaha). Križan dodatno izvršiteljima povjerava obvezu prodaje jedne svoje zidine pokraj brodogradilišta, kako bi se od prodajne svote dalo ukrasiti oltar Sv. Ivana Krstitelja u samostanu Sv. Platona. U svom kodicilu naređuje također da se obnovi crkva Sv. Marije, a svota potječe od prodaje dviju njegovih kuća.³⁷⁰ Valent pok. Pavla namjenjuje do 69,5% vrijednosti svoje oporuke za dominikance (jedan njegov oporučni izvršitelj je i sam prior zadarskog samostana tog reda), za udaju djevojkama, za mise, te za gubavce Sv. Lazara.³⁷¹

Alegret pok. Vučine širokogrudniji je, jer namjenjuje čak 83% svoje ostavštine (260 libara od uračunatih dobara) za spas svoje duše. Većina te svote odnosi se na bolnice (dvadesetak njih) i na gubavce, smještene na periferiji grada, te za popravak crkve i bolnice sv. Martina.³⁷² Martin, sin Pripcija, također napominje da ostavlja 5 libara za gubavce (*leprosi de prope civitatem Jadre*) i još 40 solida flagelantima (*fraternitas batutorum sancti Silvestri*). Ukupno predaje otprilike 39% svoje ostavštine u te svrhe.³⁷³ Napokon, Damjan pok. Martina postavlja "*Kristove siromahe*" (*Christi pauperes*) za svoje univerzalne nasljednike umjesto kćeri. U tom smislu obvezuje izvršitelje da dijele njegovo bogatstvo u obliku milostinje.³⁷⁴ U oporuci iz 1383. godine već spomenuti suknar Nikola pok. Mihovila ostavlja čak 1.000 dukata za izgradnju bolnice s dvadeset kreveta koja je namijenjena siromasima.³⁷⁵

³⁶⁶ SZB 5, dok. 237, str. 369-372.

³⁶⁷ DAZd, VBE, b. II, fasc. II, f 1-2.

³⁶⁸ Isto, fol. 38-39.

³⁶⁹ DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 15-16'.

³⁷⁰ Isto, fol. 65'-67; 67'.

³⁷¹ DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 166'-167.

³⁷² DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 58-58'.

³⁷³ Isto, fol. 4'.

³⁷⁴ Isto, fol. 62-63.

³⁷⁵ JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 172'.

Darovi trgovaca podijeljeni su različitim postojećim samostanima, bez očite opredijeljenosti (franjevcima, dominikancima, Sv. Marije, Sv. Silvestra ...).³⁷⁶ I sam veliki firentinski poduzetnik, majstor Petar *monetarius* pok. Ivana, oporukom iz prosinca 1389. sudjeluje u općoj brizi za Božju naklonost.³⁷⁷ Riječ je o pridobivanju božanske naklonosti u svim njezinim mogućim oblicima. Iskaz pobožnosti pri kraju života je dakle univerzalna praksa.³⁷⁸

Naposljetku, što se tiče vjerske prakse trgovaca tijekom života napomenuli smo kako Nikola pok. Mihovila želi predočiti sebe u molitvi pred oltarom Sv. Marije na naručenoj ikoni. Promatrali smo i Grgurovu djelatnost. Mihovil pok. Petra posjeduje sliku "za molitvu" (*ab orando*) na kojoj su prikazani Djevica Marija s Isusom u naručju te Krist koji blagoslivlja desnom rukom.³⁷⁹ Dubrovčanin Kotruljević preporučuje molitvu iako priznaje da ju je teško redovito svakoga dana obavljati. Po njegovu je mišljenju za to najbolji Očenaš, slijedeći mišljenje Sv. Augustina i Sv. Tome Akvinskog, te ga treba izreći iskreno i diskretno.³⁸⁰ Po oporukama se dade uočiti i kako trgovci daju prednost jednom svećeniku, pa čak jednom ispovjedniku. Glede ozbiljnosti njihovih profesionalnih pogrešaka uvid bi mogli dati jedino spisi zadarskog vrhovnog suda, dok se moralna lutanja i njihova brojnost tek dadu naslutiti proporcionalno njihovoj velikodušnosti u završnim oporukama!

ZAKLJUČAK

Uoči renesanse u društvu se počinje isticati preoblikovana socio-profesionalna kategorija *mercatores*, što je većinom čine građani (*cives*), a koju Beno Kotruljević naziva "ovlaštenim osobama". Ta skupina nepatricijskih trgovaca sve više utječe na gospodarske prilike zadarske komune, organizira se, osnažuje svoje međusobne profesionalne veze te se unutar nje osnivaju, u nekim slučajevima, i trgovačke obitelji. Ipak, u društvenom pogledu posebno je znakovito da pripadnici te skupine preuzimaju i primjenjuju način života patricijata. Trgovačka profesija jedna je naime od rijetkih što zahvalju-

³⁷⁶ U oporuci nadnevka 8. XI. 1382., na primjer, Mađol pok. Jakova daje 100 libara za popravak crkve Sv. Dominika, te 100 libara za crkvu Sv. Franje, dok šest stara ulja od svojih maslina dodjeljuje za svjetiljke iznad križa crkve Sv. Nastazije; DAZd, SZB, JC, b. I, fasc. III/1-2, fol. 7. Trgovac Ivan Jurmanić ostavlja 1400. godine 10 libara za popravak crkve Sv. Katarine, 5 libara za Sv. Šimu Ispravnog, i 10 libara za Malu braću; DAZd, SZB, VBF, b. II, fasc. II, fol. 1/38.

³⁷⁷ Petar dodjeljuje 50 dukata samostanu Sv. Platona, te zemljišta i posjede kod sela Slivnice pored Novog Kaštela te na otoku Ižu za kapelicu Sv. Ivana u istom samostanu; daruje također 25 libara samostanu Sv. Katarine; DAZd, SZB, ADR, b. V, fasc. III, fol. 68'.

³⁷⁸ I u ostatku Europe trgovci su najdarežljiviji pri kraju života i bitno pridonose gradnji bolnica, azila i hospicija. U Arrasu su izgrađene dvadeset tri takve ustanove, a u Gandu je obitelj Uten Hova osnovala glasovitu bolnicu Biloque. U Sienni su svi veletrgovci i bankari sudjelovali u izgradnji bolnice Santa Maria della Scala; Le Goff, *Marchands et banquiers ...*, str. 88.

³⁷⁹ Stipišić, *Inventar ...*, str. 20.

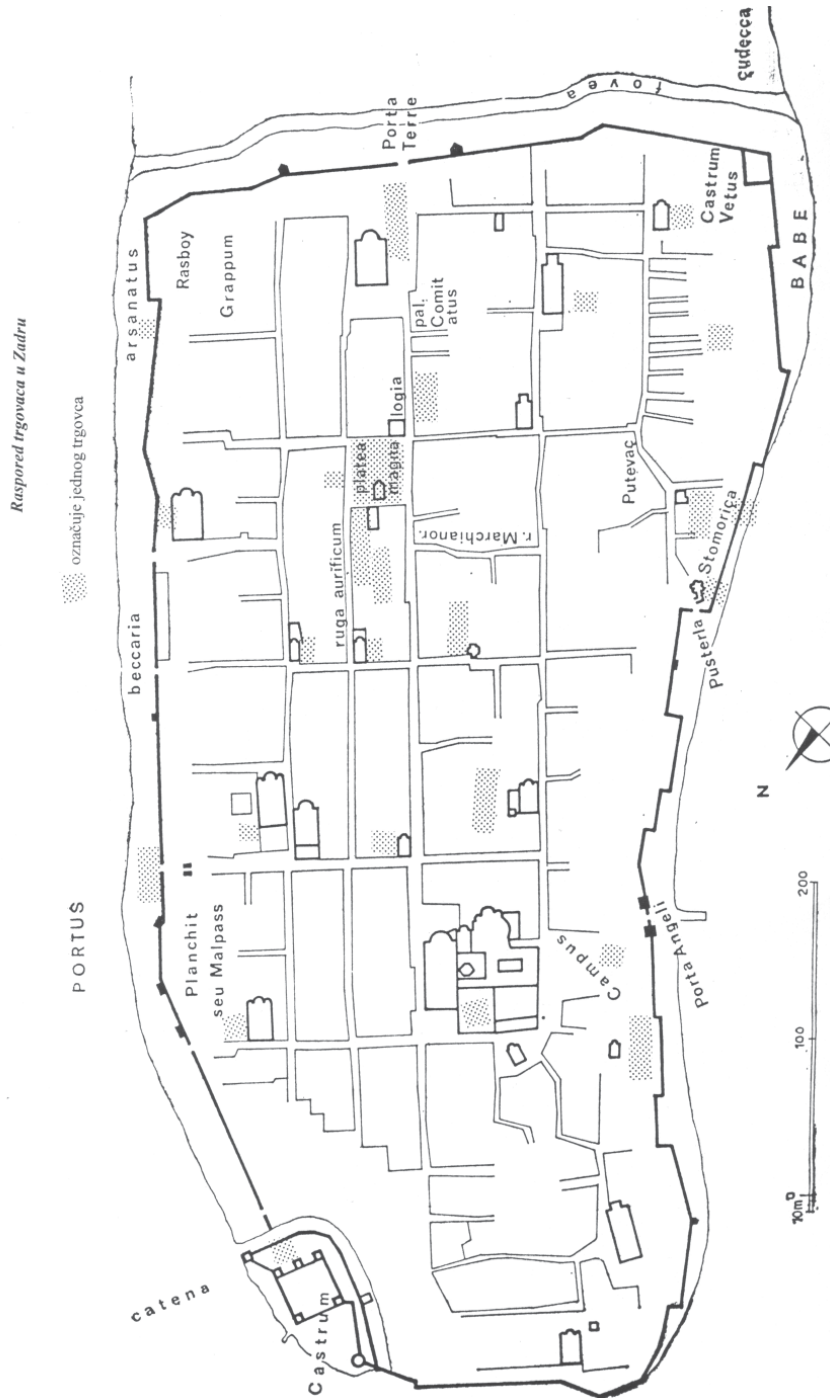
³⁸⁰ Kotruljević, *O trgovini ...*, knjiga II, poglavlje II: "O molitvi", str. 171-174.

jući školovanju i šegrtovanju omogućuje uspon na društvenoj ljestvici. Štoviše, početkom XV. stoljeća, iako je u Zadru "samo" *civis*, gotovo svaki *mercator* u nekoj drugoj općini, negdje izvan zadarskih bedema, stječe patricijsku titulu ili je pripadnik plemićke obitelji iz hrvatskog prostora, a u najmanju ruku postaje ugledni pripadnik građanstva, što se očituje u tituliranju *ser*. No, u samom gradu *mercatores* ne samo da nisu uključeni u aktivnosti patricijskoga Velikog vijeća, nego još ponekad djeluju i kao opozicija patricijskim političkim stajalištima. Paralelno s društvenim usponom može se uočiti postupno povećavanje njihova bogatstva: sve više posjeduju nekretnine, iznos dodijeljenih miraza raste, oporučne ostavštine poprimaju veće razmjere.

Što se tiče obitelji, njihov je svjetonazor istovjetan onom talijanskih poslovnih ljudi: poimanje obitelji vrlo je široko, uključuje razne grane obiteljskog stabla, pa i izvanbračnu djecu. Zbog jačanja obiteljske moći u poslovnom i društvenom okviru, neki trgovci podučavaju svoje sinove trgovačkoj praksi, a u svoje poslovanje uključuju i nećake, rođake, zetove i poslugu kako bi postigli učinkovitiju djelatnost i zadržali bogatstvo na okupu. U tom kontekstu i supruge imaju važnu ulogu: osim kućanskih obveza, one su osobe od povjerenja, poslovne suradnice u muževoj profesiji, kao i sredstvo društvenog uspinjanja unutar zadarskog društva, putem sklapanja brakova s patricijskim ili stranim uglednim obiteljima.

Kulturni je prinos zadarskih trgovaca po svemu sudeći bio golem. Znaju po više jezika, a u njihovim se redovima nalaze posjednici najvažnijih svjetskih književnih djela tog razdoblja. Također ulažu velike svote u izgradnju i obnovu svjetovnih i duhovnih objekata, čak su isključivi organizatori jedne gradske priredbe. U duhovnom su aspektu odraz mentaliteta svoga doba: uključuju Svevišnjeg u svoje poslovanje, daju brojne milodare za siromahe, za popravak crkava i osnivanja hospicija, a njihove oporuke jasno očituju brigu za zagrobni život, preko naloga za odlazak na hodočašća i služenje misa za spas njihove duše.

Društvena, kulturna i duhovna djelatnost poslovnih ljudi u Zadru odraz je promjena mentaliteta u društvu, što se očituje po cijelom sjevernom mediteranskom svijetu, a kojima su i oni sami bitno pridonijeli.

Sabine Florence Fabijanec

Le rôle social et culturel des marchands zadarais aux XIVe et XVe siècles

Résumé

L'impact social et culturel de la catégorie socioprofessionnelle des marchands, *mercatores*, à Zadar de la fin du Moyen Age au début de l'époque moderne impressionne par la nette évolution de leur statut social, civique et économique. Durant la première moitié du XIVe siècle, les individus intitulés *mercatores* sont essentiellement des représentants du peuple ou des étrangers résidants en ville, les *habitatores*. De la seconde moitié du XIVe au début du XVe siècle, les commerçants sont en majorité des citoyens de la ville, les *civis*. Toutefois, ils acquièrent progressivement des titres de noblesse hors des murs de la ville (le patriciat d'autres centres urbains – représentants de la noblesse de robe), ou encore, ils sont partie intégrante de la noblesse d'épée croate de l'arrière-pays ou du royaume de Hongrie-Croatie. D'un autre côté, ces marchands ennoblis sont exclus de la vie politique propre à la ville, qui est gouvernée en partie par l'aristocratie locale – et surtout par la République de Venise. Ils deviennent dès lors les représentants les plus distingués d'une bourgeoisie aisée, fondatrice de l'École de Saint-Jacques de Compostelle, qui fait souvent contrepoids à la politique du patriciat de la commune, actif au sein du Grand Conseil. En parallèle, leur pouvoir financier, en biens immobiliers et mobiliers, croît.

Leur formation se déroule soit dans le cadre classique des écoles et des universités, en ville ou à l'étranger, soit sous la forme d'un apprentissage chez un marchand déjà attiré. En ce sens, la profession permet l'ascension sociale la plus rapide : les apprentis venus de l'arrière-pays campagnard ont les moyens – une fois leur formation terminée – de devenir des citoyens reconnus et considérés par leur nouvelle communauté urbaine.

L'acceptation du cercle familial chez les marchands est très large : elle inclut cousins, parents, gendres, serviteurs et enfants bâtards dans la vie de la maisonnée, au même titre que les familles marchandes du Nord de l'Italie. L'entretien des rapports familiaux de large envergure permet à l'homme d'affaires d'asseoir sa position économique, avec un réseau professionnel étendu fondé sur la confiance en ses partenaires. Dans cet espace familial, l'épouse est également un partenaire important, qui résout aussi bien les affaires internes (en tant qu'exécutrice testamentaire), que professionnelles (en participant à des décisions ou en prolongeant l'activité du mari défunt). Qui plus est, les fiancées permettent l'ascension sociale de leurs futurs époux grâce aux accords matrimoniaux avantageux avec des membres de la noblesse locale.

Dans le domaine culturel, certains ressortissants de la classe marchande détiennent des ouvrages d'auteurs contemporains (Divine Comédie) et des livres anciens (Livre d'Enanchet) très rares et précieux. Ils font preuve d'une connaissance étendue des langues (latin, italien, grec, vieux français, voire arabe) et des différents genres littéraires (belles lettres, traités de droits, de médecine, etc.). Certains soutiennent les oeuvres liturgiques en langue glagolitique. De leur vivant, ils fondent des hospices, distribuent des aumônes aux institutions pieuses ou des dots aux jeunes filles démunies; d'autres commanditent des icônes pieuses, donnent à restaurer ou à édifier des institutions à but religieux, et organisent l'une des célébrations de la ville en tant que groupe à part entière.

Fortement intégrés à la mentalité de la société médiévale très pieuse, ils rendent hommage au Seigneur par des donations publiques et dans leurs livres de compte. Enfin, au seuil de la mort, la pratique des legs testamentaires pour les bonnes oeuvres leur permet de se racheter des lourdes suspicions qui peuvent peser sur leur activité aux allures répréhensibles (messes pour le salut de leur âme, nomination des pauvres comme légataires universels, départs en pèlerinage, etc ...).

L'affirmation de la classe marchande à Zadar, en Dalmatie, en tant qu'élite économique et culturelle, porteuse d'une mentalité plus matérialiste et novatrice, concorde avec les courants généraux de l'avènement des hommes d'affaires dans le bassin nord méditerranéen.

Les mots clés: Dalmatie, Zadar, Moyen Age, vie sociale et culturelle, marchands.